Neapolis University

HEPHAESTUS Repository **http://hephaestus.nup.ac.cy**

Department of History, Politics and International Studies Master in History

2025

þÿ ¤ ¿ À » ± ¯ Ã ¹ ¿ Ä · Â µ º À ± ¹ ´ µ Å Ä ¹ º ®
þÿ À ¿ » ¹ Ä ¹ º ® Â Ä ¿ Å
þÿ š ± À ¿ ´ ¯ Ã Ä Á ¹ ± ± ½ ± Æ ¿ Á ¹ º ¬ ¼ µ
þÿ À Á Î Ä µ Â ² ± ¸ ¼ ¯ ´ µ Â µ º À ± ¯ ´ µ Å Ã ·

þÿ ˜ ® » Å ¶ ± Â , • ¹ º Ì » ± ¿ Â

þÿ œ µ Ä ± À Ä Å Ç ¹ ± º Ì Á Ì ³ Á ± ¼ ¼ ± ™ Ã Ä ¿ Á ¯ ± Â , £ Ç ¿ » ® š ¿ ¹ ½ É ½ ¹ º Î ½ • À ¹ Ã Ä · ¼ Î ½ , ¤ µ
þÿ ‘ ½ ¸ Á É À ¹ Ã Ä ¹ º Î ½ £ À ¿ Å ´ Î ½ , ± ½ µ À ¹ Ã Ä ® ¼ ¹ ¿ • µ ¬ À ¿ » ¹ Â ¬ Æ ¿

http://hdl.handle.net/11728/13338

Downloaded from HEPHAESTUS Repository, Neapolis University institutional repository

Πανεπιστήμιο Νεάπολις Πάφου

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΝΕΟΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Το πλαίσιο της εκπαιδευτικής πολιτικής του Καποδίστρια αναφορικά με τις πρώτες βαθμίδες εκπαίδευσης

ΘΗΛΥΖΑΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ

Αριθμός μητρώου: 1241112867

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ

Κουρκουβέλας Λυκούργος

ΑΘΗΝΑ 2025

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΝΕΟΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Το πλαίσιο της εκπαιδευτικής πολιτικής του Καποδίστρια αναφορικά με τις πρώτες βαθμίδες εκπαίδευσης

Διπλωματική Εργασία η οποία υποβλήθηκε προς απόκτηση Μεταπτυχιακού τίτλου σπουδών στη Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία στο Πανεπιστήμιο Νεάπολις Πάφος

ΘΗΛΥΖΑΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ

Αριθμός μητρώου: 1241112867

ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Επιβλέπων καθηγητής: Κουρκουβέλας Λυκούργος, Επίκουρος Καθηγητής Ιστορίας Διεθνών Σχέσεων, Τμήμα Διαχείρισης Λιμένων και Ναυτιλίας, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.

2ο Μέλος: Κλάψης Αντώνιος, Αναπληρωτής καθηγητής Σύγχρονης Ιστορίας και Διεθνούς Πολιτικής στο Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Διεθνών Σχέσεων του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου.

3ο Μέλος: Δουκάκης Κωνσταντίνος, *Επίκουρος Καθηγητής Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας* στο Πανεπιστήμιο Νεάπολις Πάφου.

ΑΘΗΝΑ 2025

Πνευματικά δικαιώματα

Copyright © Νικόλαος Θήλυζας, 2025.

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Η έγκριση της Διπλωματικής Εργασίας από το Πανεπιστημίου Νεάπολις δεν υποδηλώνει απαραιτήτως και αποδοχή των απόψεων του συγγραφέα εκ μέρους του Πανεπιστημίου.

Υπεύθυνη δήλωση

Ως συγγραφέας της παρούσας εργασίας, γνωρίζοντας τις συνέπειες της λογοκλοπής, δηλώνω υπεύθυνα ότι η παρούσα εργασία με τίτλο «Το πλαίσιο της εκπαιδευτικής πολιτικής του Καποδίστρια αναφορικά με τις πρώτες βαθμίδες εκπαίδευσης», αποτελεί προϊόν αυστηρά προσωπικής εργασίας και όλες οι πηγές που έχω χρησιμοποιήσει, έχουν δηλωθεί κατάλληλα στις βιβλιογραφικές παραπομπές και αναφορές. Τα σημεία όπου έχω χρησιμοποιήσει ιδέες, κείμενο ή/και πηγές άλλων συγγραφέων, αναφέρονται ευδιάκριτα στο κείμενο με την κατάλληλη παραπομπή και η σχετική αναφορά περιλαμβάνεται στο τμήμα των βιβλιογραφικών αναφορών με πλήρη περιγραφή.

Ο/Η Δηλών

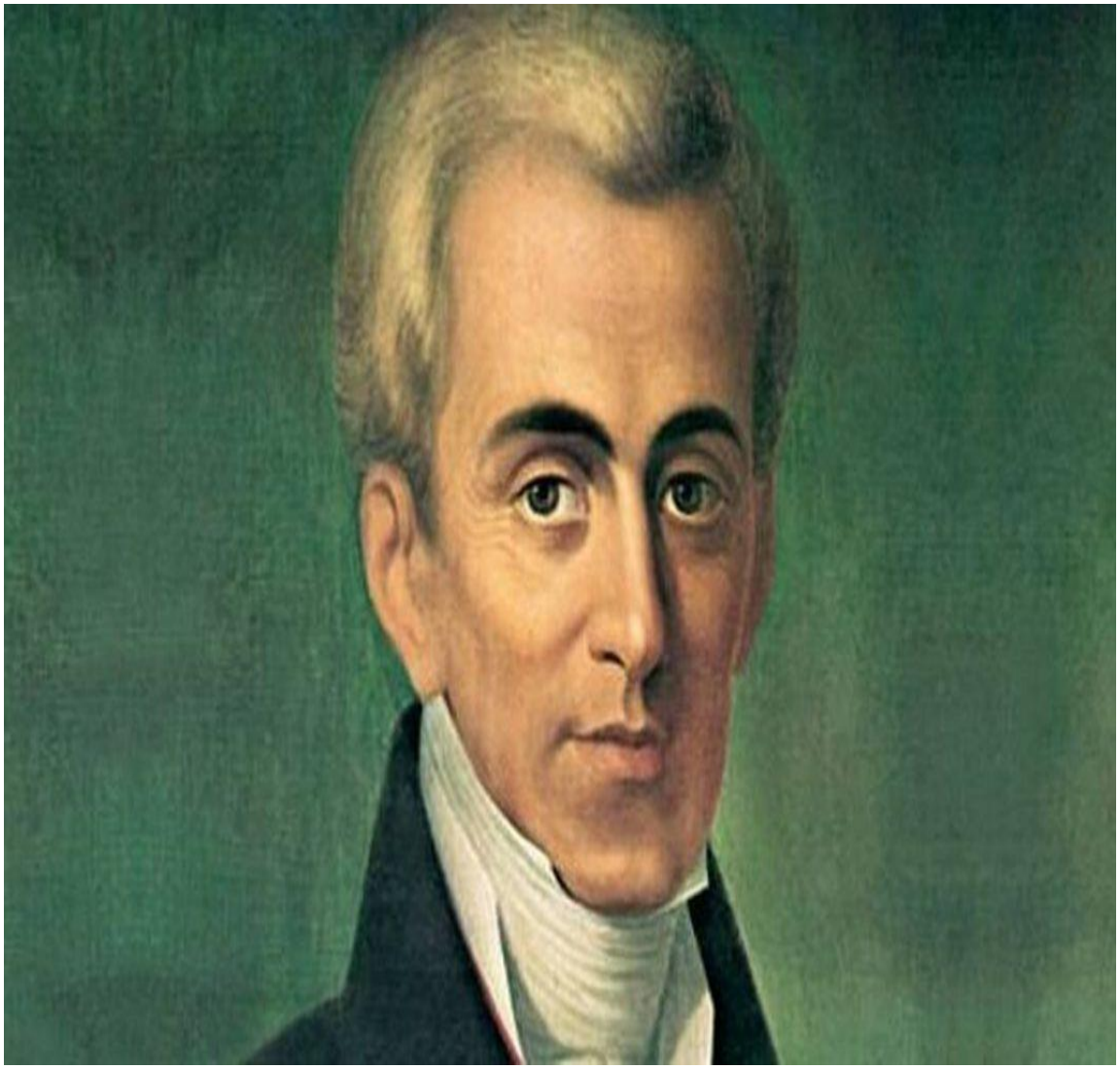

«…ἂν ὑπάρχη τρόπος ἐπὶ τῆς παρούσης κρισίμου καὶ ἀκατάστατου ὥρας νὰ σώσωμεν τοὺς νέους, ἐνδυναμώνοντες αὐτοὺς εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς ἁγίας ἡμῶν πίστεως εἰς τὴν σπουδὴν καὶ τὴν ἄσκησιν τῆς ἐθνικῆς γλώσσης εἰς τὴν διατήρησιν ἠθῶν ἁπλῶν καὶ χριστιανικῶν, ὁ τρόπος κατὰ τὸν ὁποῖον κατατείνομαι νὰ ἐνεργήσω μὲ φαίνεται μόνος πρόσφορος ὡς μόνος συνιστῶν καὶ συγκολλῶν την δέουσα σχέσιν καὶ συνάφειαν μεταξὺ τῶν νέων καὶ τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως…» (Κυβερνήτης Ιωάννης Καποδίστριας).

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ……..……..….6

ABSTRACT……8

ΕΙΣΑΓΩΓΗ…….……..10

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

ΟΙ ΠΡΩΤΕΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΕΣ ΕΝΕΡΓΕΙΕΣ ΤΟΥ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑ ΩΣ ΚΥΒΕΡΝΗΤΗ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

1.1. Η ταυτότητα του Ιωάννη Καποδίστρια …….…….....15

1.2. Η διοικητική οργάνωση της παιδείας υπό τον Καποδίστρια…….…..…20

1.3. Πηγές χρηματοδότησης της παιδείας……...27

1.4. Το ορφανοτροφείο της Αίγινας……....…36

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ
Η ΠΡΩΤΟΒΑΘΜΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

2.1. Η αλληλοδιδακτική μέθοδος……..…….……41

2.2. Η στέγαση των αλληλοδιδακτικών σχολείων…….….50

2.3. Περιεχόμενο σπουδών…….54

2.4. Διδάσκοντες και μαθητευόμενοι…….…….58

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ
Η ΔΕΥΤΕΡΟΒΑΘΜΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

3.1. Τα Ελληνικά Σχολεία……..……....62

3.2. Περιεχόμενο σπουδών……...…..67

3.3. Διδάσκοντες και μαθητευόμενοι…….……....73

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ……...…….....78

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ……..…….…..…81

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Ο Ιωάννης Καποδίστριας υπήρξε, αναμφίβολα, μία από τις πιο αξιόλογες προσωπικότητες στην ιστορία της σύγχρονης Ελλάδος, καθώς σφράγισε με την βαρυσήμαντη παρουσία του και το πολυσχιδές κυβερνητικό του έργο την ιστορική πορεία και εξέλιξη του νεοπαγούς ελληνικού κράτους. Αποδεχόμενος την κοινή και ομόφωνη βούληση των συμπατριωτών του να του αναθέσουν τη διακυβέρνηση της Ελλάδος, ανέλαβε το γιγάντιο και ακανθώδες έργο της ανόρθωσης μιας αποδεκατισμένης και καταβαραθρωμένης από τον εξαντλητικό επαναστατικό αγώνα χώρας. Το έργο του είχε καθολική εμβέλεια και απλώθηκε σε όλους τους τομείς του νεοσύστατου κράτους.

Βασικό του μέλημα, στα πλαίσια της αξιομνημόνευτης πολιτικής του, ήταν η εκπαίδευση. Έχοντας διαβλέψει τη μεγάλη σπουδαιότητα της παιδείας για την σωστή οικοδόμηση ενός ευνομούμενου και αποτελεσματικού κράτους, έθεσε ως απόλυτη προτεραιότητα την αναδιοργάνωση του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος. Κατά κοινή ομολογία, η εκπαιδευτική πολιτική του Κυβερνήτη υπήρξε ανέκαθεν ένα πολύπλευρο και πολυσχιδές θέμα, το οποίο απασχόλησε διαχρονικά πλήθος ερευνητών και επιστημόνων, κυρίως από τον παιδαγωγικό, τον ιστορικό αλλά και τον θεολογικό χώρο.

Στο παρόν πόνημα, που εκπονήθηκε ως διπλωματική διατριβή στα πλαίσια του μεταπτυχιακού προγράμματος «Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία» του πανεπιστημίου της Πάφου, γίνεται μια συστηματική και μεθοδική προσπάθεια να ερευνηθούν σε βάθος οι βασικοί άξονες του εκπαιδευτικού έργου του Ιωάννη Καποδίστρια. Η επιστημονική βιβλιογραφία που είχαμε στη διάθεσή μας ήταν ιδιαίτερα πλούσια και εκτενής. Η ερευνητική μας δραστηριότητα έλαβε κατά κύριο λόγο χώρα στις βιβλιοθήκες της Θεολογικής και Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών, καθώς και στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος. Ο κύριος όγκος της έρευνάς μας βασίστηκε σε συγγράμματα διακεκριμένων επιστημόνων, ενώ αναζητήθηκε και πρωτογενές αρχειακό υλικό μέσα από τις εφημερίδες της εποχής και μέσα από δημοσιευμένες επιστολές του Καποδίστρια. Έγινε συστηματική προσπάθεια να ερευνηθούν με αντικειμενικό τρόπο οι βασικές πτυχές του εν λόγω ζητήματος, ώστε ο αναγνώστης να σχηματίσει μια κατά το δυνατόν ολοκληρωμένη, σφαιρική και εμπεριστατωμένη άποψη.

Κλείνοντας, θα ήθελα να εκφράσω τη βαθύτατη εκτίμηση και ευγνωμοσύνη μου απέναντι στον αξιότιμο καθηγητή του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών κ. Λυκούργο Κουρκουβέλα για την σημαντική βοήθεια και στήριξη που μου παρείχε καθόλη τη διάρκεια συγγραφής της εργασίας αυτής. Οι συμβουλές, οι προτροπές και οι οδηγίες του βοήθησαν αποφασιστικά και καταλυτικά στην εκπόνηση και απρόσκοπτη ολοκλήρωση της εν λόγω μελέτης.

ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ

Εκπαίδευση, πρωτοβάθμια εκπαίδευση, αλληλοδιδακτική μέθοδος διδασκαλίας, δευτεροβάθμια εκπαίδευση, Ελληνικά Σχολεία.

ABSTRACT

Ioannis Kapodistrias was, without a doubt, one of the most remarkable personalities in the history of modern Greece, as he sealed with his significant presence and his multifaceted governmental work the historical course and development of the newly formed Greek state. Accepting the common and unanimous will of his compatriots to entrust him with the governance of Greece, he undertook the gigantic and thorny task of rebuilding a country decimated and devastated by the exhausting revolutionary struggle. His work had a universal scope and spread to all sectors of the newly formed state.

His main concern, within the framework of his memorable policy, was education. Having foreseen the great importance of education for the proper construction of a well-governed and effective state, he set as an absolute priority the reorganization of the Greek educational system. By common admission, the educational policy of the Governor has always been a multifaceted and multifaceted issue, which has occupied a multitude of researchers and scientists over time, mainly from the pedagogical, historical and theological fields.

In the present work, which was prepared as a diploma thesis within the framework of the postgraduate program "Modern and Contemporary History" of the University of Paphos, a systematic and methodical effort is made to research in depth the main axes of the educational work of Ioannis Kapodistrias. The scientific bibliography that we had at our disposal was particularly rich and extensive. Our research activity took place mainly in the libraries of the School of Theology and Philosophy of the University of Athens, as well as in the National Library of Greece. The bulk of our research was based on writings by distinguished scholars, while primary archival material was also sought through the newspapers of the time and through published letters of Kapodistrias. A systematic effort was made to objectively research the main aspects of the issue in question, so that the reader can form as complete, comprehensive and in-depth a view as possible.

In closing, I would like to express my deepest appreciation and gratitude to the esteemed professor of the National and Kapodistrian University of Athens, Mr. Lykourgos Kourkouvelas, for the significant help and support he provided me

throughout the writing of this work. His advice, encouragement and instructions were decisive and instrumental in the preparation and smooth completion of this study.

KEYWORDS

Education, primary education, peer teaching method, secondary education, Greek Schools.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Έχουν ειπωθεί και έχουν γραφτεί πολλά για τον Ιωάννη Καποδίστρια. Το πρόσωπό του έχει απασχολήσει έντονα την επιστημονική κοινότητα, ενώ η ευρύτερη δράση του έχει δεχθεί κατά καιρούς πολλές και διαφορετικές ερμηνείες. Πάνω από 700 συνολικά μελέτες σχετικά με το έργο του μεγάλου Κερκυραίου πολιτικού έχουν δει μέχρι σήμερα το φως της δημοσιότητας.[1] Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι κάθε ιδεολογικός χώρος επιχειρεί άμεσα ή έμμεσα να τον ταυτίσει μαζί του. Αυτό αποτελεί και τη μεγαλύτερη απόδειξη της σπουδαιότητάς του. Ανεξάρτητα, όμως, από την θετική ή αρνητική κριτική που έχει ασκηθεί στο έργο του, όλοι συμφωνούν ότι ο Καποδίστριας υπήρξε μία από τις πιο δυναμικές και πολύπλευρες μορφές με πανευρωπαϊκή επιρροή και εμβέλεια.[2]

Στην ελληνική πραγματικότητα, ειδικότερα, ο Καποδίστριας άφησε ισχυρό και ανεξίτηλο το αποτύπωμά του. Όταν ψηφίστηκε ως πρώτος Κυβερνήτης της Ελλάδος, τον Μάρτιο του 1827, η χώρα βρισκόταν σε άθλια κατάσταση. Οι καταστρεπτικές επιπτώσεις της μακραίωνης σκλαβιάς στους Τούρκους, οι εξαντλητικές πολεμικές συγκρούσεις στο πλαίσιο του ένοπλου απελευθερωτικού αγώνα, καθώς και οι συνεχείς εμφύλιες συρράξεις, είχαν εξαντλήσει το κράτος. Επιπλέον, ο Ιμπραήμ εξακολουθούσε να ελέγχει το μεγαλύτερο μέρος της Πελοποννήσου, οι Τούρκοι σημείωναν σημαντικές στρατιωτικές νίκες στη Στερεά Ελλάδα, ενώ στις απελευθερωμένες περιοχές της Πελοποννήσου και των νησιών είχε συγκεντρωθεί μεγάλος αριθμός απελπισμένων προσφύγων που προέρχονταν από τις χειμαζόμενες και λεηλατημένες από την εκδικητική μανία των Οθωμανών νησιωτικές περιοχές. Αυτό σε συνδυασμό με την ανεξέλεγκτη δράση των ληστών και τις συχνές επιδρομές των πειρατών δημιουργούσαν ένα εκρηκτικό μίγμα που λειτουργούσε διαβρωτικά στα θεμέλια της πολύπαθης ελληνικής κοινωνίας.[3]

Ο Καποδίστριας είχε απόλυτη συνείδηση της δυσκολίας του έργου που αναλάμβανε. Όπως έγραφε χαρακτηριστικά ο ίδιος στον επιστήθιο φίλο του Eynard,

---

[1] Χριστίνα Κουλούρη - Χρήστος Λούκος, *Τα πρόσωπα του Καποδίστρια. Ο πρώτος Κυβερνήτης της Ελλάδας και η νεοελληνική ιδεολογία (1831-1996),* εκδ. Πορεία, Αθήνα 1996, σ. 288.

[2] Τάκης Σταματόπουλος, *Ο εσωτερικός Αγώνας πριν και κατά την Επανάσταση του 1821,* τόμ. Δ', εκδ. Κάλβος, Αθήνα 1979, σ. 465-476.

[3] Χρήστος Λούκος, «Κυβερνήτης Καποδίστριας. Πολιτικό έργο, συναίνεση και αντιδράσεις», *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τόμ. Γ', εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003, σ. 185.

ήταν έτοιμος να άρει τον «ουρανόθεν επικαταβαίνοντα «σταυρόν».[4] Με προφητική ενόραση διέβλεπε, ότι η ανάληψη της διακυβέρνησης της Ελλάδος, προδιέγραφε μια μαρτυρική πορεία και θυσία. Δεν μπορούσε όμως να αρνηθεί αυτή την ύψιστη εθνική αποστολή. Ωστόσο, χάρη στο κύρος του, τον δυναμισμό του, την ευρωπαϊκή του εμπειρία και τις πολιτικές που εφάρμοσε έθεσε τις βάσεις για την εδραίωση του νεοσύστατου ελληνικού κράτους. Ανεξάρτητα από την ευόδωση ή όχι των πολιτικών αυτών, είναι αναντίρρητο το γεγονός ότι πάντοτε ενεργούσε με αυταπάρνηση και ανιδιοτέλεια, προτάσσοντας το εθνικό και όχι το προσωπικό του συμφέρον. Η ανιδιοτελής προσφορά του αποδεικνύεται κι από το γεγονός ότι δεν ζήτησε καμία χρηματική αμοιβή για τις υπηρεσίες του, για να μην επιβαρύνει τα δημόσια οικονομικά.[5]

Αναμφισβήτητα, το έργο του Καποδίστρια στην Ελλάδα υπήρξε πολύπλευρο και πολυσχιδές. Μεταξύ άλλων επέδειξε ιδιαίτερη μέριμνα στην οργάνωση της εκπαίδευσης. Βασική του πεποίθηση ήταν ότι η ανασύσταση του καθημαγμένου ελληνικού έθνους έπρεπε να βασιστεί πάνω σε παραδοσιακές συνιστώσες που δεν ήταν άλλες από την εκκλησία και την παιδεία.[6] Κεντρικός άξονας της ιδεολογίας του ήταν η διαμόρφωση της παιδείας με βάση τα ευρωπαϊκά πρότυπα αλλά και η στήριξή της πάνω στις βασικές αρχές της ελληνικής πολιτιστικής παράδοσης και της ορθόδοξης πίστης. Το πολυσχιδές έργο του απλώθηκε σε όλους τους τομείς της εκπαίδευσης. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον επέδειξε στην εδραίωση της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης με βάση την αλληλοδιδακτική μέθοδο και στην οργάνωση της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης με την ίδρυση προτύπων και κεντρικών σχολείων. Επιπλέον, καθιέρωσε την τεχνική και επαγγελματική εκπαίδευση με τη δημιουργία ανώτατου πολεμικού σχολείου, γεωργικής και εκκλησιαστικής σχολής.[7]

Στα πλαίσια της παρούσης εργασίας θα ασχοληθούμε με τη συστηματική μελέτη της εκπαιδευτικής πραγματικότητας αναφορικά με τις δύο πρώτες βαθμίδες

---

[4] *Επιστολαί Ιωάννου Καποδίστρια, Διπλωματικαί, διοικητικαί και ιδιωτικαί γραφείσαι από 8 Απριλίου 1827 μέχρι 26 Σεπτεμβρίου 1831,* συλλεγείσαι μεν και καταταχθείσαι φροντίσι των αδελφών αυτού, εκδοθείσαι παρά Elie Ami Betant, μεταφρασθείσαι υπό Μιχαήλ Σχινά, ελληνιστί εκδίδονται δαπάναις Π. Δ. Στεφανίτση, Τόμοι Α'-Δ', τυπ. Κωνσταντίνου Ράλλη, Αθήνησι 1841-1843, σ. 102.

[5] Γεώργιος Μεταλληνός (Πρωτοπρεσβύτερος), «Ιωάννης Καποδίστριας. Ο πολιτικός - μάρτυρας της Ορθοδοξίας και του Ελληνισμού», περιοδ. *Εκκλησία*, τόμ. 8 (Αύγουστος - Σεπτέμβριος 2008), σ. 604-609.

[6] *Επιστολαί Ιωάννου Καποδίστρια, ό. π.,* τόμ. Α', σ. 212-213.

[7] Δημήτρης Μαυροσκούφης, «Η εκπαίδευση στην αγωνιζόμενη Ελλάδα (1821-1832)», *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τόμ. Γ', εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003, σ. 300-303.

της εκπαίδευσης, όπως αυτή διαμορφώθηκε από τον Ιωάννη Καποδίστρια. Η εν λόγω εργασία στηρίζεται σε βιβλιογραφική-θεωρητική και ερευνητική βάση. Η επεξεργασία, αποκωδικοποίηση και αποδελτίωση του πρωτογενούς και δευτερογενούς υλικού πραγματοποιήθηκε με επιστημονικά κριτήρια, ενώ η ανασύσταση της ιστορικής πραγματικότητας ακολούθησε την αναζήτηση των αιτιών και των επιλογών της καποδιστριακής εκπαιδευτικής πολιτικής. Εκτός από τις δευτερογενείς βιβλιογραφικές πηγές, ένα αξιόλογο μέρος της παρούσης μελέτης στηρίχθηκε και σε πρωτογενές αρχειακό υλικό. Η διεξαγωγή αρχειακής έρευνας ήταν απαραίτητη για να ενισχυθεί η αξιοπιστία και η εγκυρότητα των πληροφοριών που παραθέσαμε, να διευρυνθεί ο περιγραφικός ορίζοντας των δεδομένων που επεξεργαστήκαμε και να διαμορφωθεί σωστά ο κορμός της διπλωματικής εργασίας. Η αναδίφηση του υλικού αυτού δεν ήταν δύσκολη, καθώς υπάρχει ικανός αριθμός πηγών σχετικά με την εκπαιδευτική πολιτική του Ιωάννη Καποδίστρια τόσο σε ψηφιακή μορφή στο διαδίκτυο, όσο και στις κεντρικές βιβλιοθήκες των Αθηνών, όπως στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος και στην Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων. Η αποθησαύριση των δεδομένων που αντλήθηκαν από τις πρωτογενείς αυτές πηγές μας επέτρεψε να διαμορφώσουμε μια πιο σφαιρική αντίληψη σχετικά με το θέμα που διαπραγματευτήκαμε στο παρόν πόνημα. Το μεγαλύτερο μέρος του υλικού που μοχλεύσαμε, στα πλαίσια της αρχειακής μας αναζήτησης, βασίστηκε σε δύο εφημερίδες της περιόδου εκείνης και στις ιδιόχειρες επιστολές του Ιωάννη Καποδίστρια. Σε πολύ μικρότερο βαθμό επιστρατεύθηκαν και βιβλία επιστημόνων και πολιτικών της εποχής, καθώς και έγκριτα φιλολογικά περιοδικά.

Αναφορικά με τις εφημερίδες, αυτές που χρησιμοποιήθηκαν ήταν κατά κύριο λόγο η *Γενική Εφημερίς της Ελλάδος* και επικουρικά η *Αιγιναία Εφημερίς*. Η *Γενική Εφημερίς* ήταν το επίσημο κυβερνητικό όργανο του τύπου και άρχισε την κυκλοφορία της ήδη από το έτος 1825, πολύ πριν την έλευση του Καποδίστρια στην Ελλάδα. Η δημοσίευσή της ολοκληρώθηκε λίγο μετά τον θάνατο του Κυβερνήτη και συγκεκριμένα τον Μάρτιο του 1832. Στην μελέτη μας ασχοληθήκαμε με τα έντυπα των ετών 1828-1832. Η θεματολογία της εν λόγω εφημερίδας ήταν αρκετά μεγάλη, καθώς εκεί δημοσιεύονταν πολλά επίσημα κυβερνητικά έγγραφα, αποφάσεις και νομοθετήματα του κράτους. Πολλά από τα έγγραφα αυτά αφορούσαν βεβαίως και την εκπαίδευση. Επικουρικά χρησιμοποιήθηκε και η *Αιγιναία Εφημερίς*. Ήταν μια εφημερίδα με περιορισμένη εμβέλεια και απήχηση, η οποία είχε κυρίως τοπικό

χαρακτήρα. Η λειτουργία της ήταν σχετικά βραχύχρονη, καθώς διήρκησε μόλις 7 μήνες, από τον Μάρτιο του 1831 μέχρι τον Σεπτέμβριο του ίδιου έτους. Είχε εκπαιδευτικό περιεχόμενο και ασχολούνταν κυρίως με γενικά θέματα φιλολογικού, επιστημονικού και τεχνολογικού ενδιαφέροντος. Επίσης, φιλοξενούσε στις στήλες της ενδιαφέροντα άρθρα σχετικά με την πορεία της ελληνικής εκπαίδευσης κατά την καποδιστριακή περίοδο. Από τις δύο αυτές εφημερίδες βρήκαμε πληροφορίες για όλο το φάσμα του εκπαιδευτικού έργου του Καποδίστρια. Η διοικητική οργάνωση της εκπαίδευσης, η σύσταση και η λειτουργία των σχολείων πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, τα κοινωνικά εκπαιδευτικά ιδρύματα που ίδρυσε ο Καποδίστριας, οι εκπαιδευτικές μέθοδοι που εισήγαγε και οι γενικότερες αντιλήψεις του για την παιδεία ήταν, μεταξύ άλλων, μερικές μόνο από τις πληροφορίες των συγκεκριμένων εφημερίδων που παραθέσαμε στη μελέτη μας.

Εκτός από τις προαναφερθείσες εφημερίδες, σημαντικό μέρος της αρχειακής μας αναζήτησης στηρίχθηκε και στις επιστολές του Ιωάννη Καποδίστρια. Πρόκειται για ιδιόχειρες ιδιωτικές επιστολές, τις οποίες εξέδωσε ο Γάλλος φιλέλληνας και συγγραφέας Elie Ami Betant σε ένα εκτενές έργο τεσσάρων τόμων, το οποίο μεταφράστηκε από τον Έλληνα λόγιο Μιχαήλ Σχινά και εκδόθηκε μεταξύ των ετών 1841-1843. Το τετράτομο αυτό βιβλίο περιέχει διάφορες επιστολές διοικητικού, διπλωματικού και εκπαιδευτικού περιεχομένου που έστελνε ο Κυβερνήτης προς συνεργάτες του και διάφορα σημαίνοντα πρόσωπα που εμπιστευόταν και εκτιμούσε από τις 8 Απριλίου 1827 μέχρι τις 26 Σεπτεμβρίου 1831. Όπως και οι δύο εφημερίδες, οι επιστολές αυτές μας προσέφεραν πλήθος από πληροφορίες που σχετίζονται με όλες σχεδόν τις πτυχές της εκπαιδευτικής δραστηριότητας της καποδιστριακής κυβέρνησης. Πιο συγκεκριμένα, από τις εν λόγω επιστολές αντλήσαμε αξιόπιστα και άκρως ενδιαφέροντα δεδομένα σχετικά με το διοικητικό σχήμα πάνω στο οποίο βασίστηκε η εκπαιδευτική πολιτική του Κυβερνήτη, τα πρόσωπα που υπήρξαν στενοί συνεργάτες του και διαμόρφωσαν μαζί του την εκπαιδευτική λειτουργία του κράτους, τις πηγές χρηματοδότησης της παιδείας, την οργάνωση και την πορεία των αλληλοδιδακτικών σχολείων, τη σύσταση και τη λειτουργία του ορφανοτροφείου της Αίγινας και τις γενικότερες αντιλήψεις του Καποδίστρια για το βαθύτερο νόημα και τη στοχοθεσία της εκπαίδευσης.

Συμπληρωματικά και σε πολύ μικρότερο βαθμό μελετήθηκε το τρίτομο έργο του διακεκριμένου ιστορικού και πανεπιστημιακού Απόστολου Δασκαλάκη με τίτλο

Κείμενα-πηγαί της Ιστορίας της Ελληνικής Επαναστάσεως που εκδόθηκε μεταξύ των ετών 1966-1968. Συγκεκριμένα, χρησιμοποιήθηκαν ο πρώτος, ο δεύτερος, αλλά και ο τρίτος τόμος του ογκώδους αυτού έργου, ο οποίος, μεταξύ άλλων, φιλοξενεί επίσημα κυβερνητικά έγγραφα και αποφάσεις νομοθετικού χαρακτήρα σχετικά με την οργάνωση του εκπαιδευτικού συστήματος από την κυβέρνηση του Καποδίστρια. Επιπροσθέτως, ένας περιορισμένος αριθμός παραπομπών της μελέτης αφορά στο γνωστό φιλολογικό και επιστημονικό περιοδικό *Ερμής ο Λόγιος*, το οποίο εκδιδόταν στη Βιέννη από λόγιους Έλληνες και Διαφωτιστές της διασποράς μεταξύ των ετών 1811-1821, καθώς και στο έργο του στενού συνεργάτη του Καποδίστρια και λόγιου παιδαγωγού Ιωάννη Κοκκώνη, το οποίο αποτελεί μετάφραση του περισπούδαστου έργου του Γάλλου αλληλοδιδασκάλου Charles Sarazin με τίτλο *Εγχειρίδιον διά τ' αλληλοδιδακτικά σχολεία ή Οδηγός της Αλληλοδιδακτικής μεθόδου υπό Σαραζίνου* και εκδόθηκε από το Εθνικό Τυπογραφείο της Αίγινας το 1830. Από τα δύο αυτά έργα χρησιμοποιήσαμε κάποιες ενδιαφέρουσες πληροφορίες σχετικά με τη θέσπιση, την οργάνωση και το περιεχόμενο της αλληλοδιδακτικής μεθόδου διδασκαλίας.

Τέλος, το παρόν πόνημα εκτείνεται κατά βάση σε τρία κύρια θεματολογικά επίπεδα και μέρη. Στο πρώτο κεφάλαιο θα σκιαγραφήσουμε την ταυτότητα του Καποδίστρια και θα περιγράψουμε τις πρώτες εκπαιδευτικές του ενέργειες ως κυβερνήτη της Ελλάδος, εμβαθύνοντας στη διοικητική οργάνωση της εκπαίδευσης, στις πηγές χρηματοδότησής της και στη λειτουργία του ορφανοτροφείου της Αίγινας. Στα δύο επόμενα κεφάλαια θα αναλύσουμε την οργάνωση των δύο πρώτων βαθμίδων του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος από τον Καποδίστρια. Συγκεκριμένα, στο δεύτερο κεφάλαιο θα ασχοληθούμε με την οργάνωση της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, δίνοντας έμφαση στην εισαγωγή της αλληλοδιδακτικής μεθόδου και στο τρίτο και τελευταίο κεφάλαιο θα μελετήσουμε τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Ευχόμαστε και ελπίζουμε μέσα από την εργασία αυτή να ρίξουμε φως σε ορισμένες πτυχές του πολύ ενδιαφέροντος και πολύπλευρου ζητήματος της εκπαιδευτικής πολιτικής του Ιωάννη Καποδίστρια.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

ΟΙ ΠΡΩΤΕΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΕΣ ΕΝΕΡΓΕΙΕΣ ΤΟΥ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑ ΩΣ ΚΥΒΕΡΝΗΤΗ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

1.1. Η ταυτότητα του Ιωάννη Καποδίστρια

Ο Ιωάννης Καποδίστριας υπήρξε, αναμφίβολα, μία από τις διαπρεπέστερες φυσιογνωμίες τόσο σε ελληνικό, όσο και σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Ήταν κορυφαίος πολιτικός, επιστήμονας και διπλωμάτης που σφράγισε με την καριέρα και το έργο του τα τεκταινόμενα στην ευρωπαϊκή διπλωματία, καθώς και την πορεία του νεοσύστατου ελληνικού κράτους.[8]

Γεννήθηκε το 1776 στη βενετοκρατούμενη Κέρκυρα από οικογένεια ευγενών.[9] Μέχρι την ηλικία των δώδεκα διδάχθηκε τα πρώτα γράμματα στην ιερά μονή Ιουστίνης της Κέρκυρας και από νωρίς έδειξε ιδιαίτερη έφεση στη μάθηση, μαθαίνοντας Γαλλικά, Ιταλικά και Λατινικά.[10] Στο μοναστήρι αυτό, εκτός από τις εγκύκλιες σπουδές και τις ξένες γλώσσες, έλαβε χριστιανική ορθόδοξη παιδεία. Έτσι, σφυρηλατήθηκε μέσα του ο βαθιά θρησκευόμενος χαρακτήρας του.[11] Στη συνέχεια μετέβη στο πανεπιστήμιο της Πάντοβα για να σπουδάσει την ιατρική επιστήμη.[12]

Επιστρέφοντας μετά την ολοκλήρωση των σπουδών του στην Κέρκυρα το 1797, άσκησε το λειτούργημα του ιατρού, παρέχοντας τις υπηρεσίες του δωρεάν στους φτωχούς κατοίκους του νησιού.[13] Μάλιστα, μετά την υπογραφή συνθήκης μεταξύ Ρωσίας και Οθωμανικής αυτοκρατορίας, κατά την οποία τα Επτάνησα αναγνωρίστηκαν ως ελεύθερο αυτόνομο κράτος, στο οποίο όμως οι Τούρκοι είχαν δικαιώματα επικυριαρχίας,[14] ο Καποδίστριας κλήθηκε από την Πύλη τον Απρίλιο του 1801 να αναλάβει τη διοίκηση της Κεφαλονιάς και να προωθήσει την ψήφιση Συντάγματος στο νησί, το οποίο βρισκόταν σε κατάσταση αναταραχής μετά από τοπικές εξεγέρσεις. Αφού ολοκλήρωσε επιτυχώς την αποστολή του, επέστρεψε τον

---

[8] Γεώργιος Μεταλληνός, *ό. π.*, σ. 604-609.
[9] Charles Frazee, *Ορθόδοξος Εκκλησία και ελληνική ανεξαρτησία,* μετάφραση Ιωσήφ Ροηλίδης, εκδ. Δόμος, Αθήνα 1987, σ. 98.
[10] Ελένη Κούκου, *Ιωάννης Καποδίστριας, ο άνθρωπος - ο διπλωμάτης*, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2021, σ. 14.
[11] Γεώργιος Μεταλληνός, *ό. π.*, σ. 604-609.
[12] Charles Frazee, *ό. π.*, σ. 98.
[13] Αναστάσιος Γούδας, *Βίοι παράλληλοι τῶν ἐπί τῆς Ἀναγεννήσεως τῆς Ἑλλάδος διαπρεψάντων ἀνδρῶν*, τόμ. Ζ', Ἀθῆναι 1875, σ. 2.
[14] Ελένη Κούκου, *ό. π.*, σ. 17.

Σεπτέμβριο του ίδιου έτους στην Κέρκυρα, ιδρύοντας τον Εθνικό Ιατρικό Σύλλογο, του οποίου διορίστηκε γενικός γραμματέας,[15] ενώ τον Απρίλιο του 1803 ο πληρεξούσιος της Ρωσίας στο Ιόνιο τον διόρισε γενικό γραμματέα της Επικρατείας των Επτανήσων. Στα Επτάνησα ο Καποδίστριας θα παραμείνει μέχρι το 1807, όταν τα Ιόνια νησιά πέρασαν στα χέρια των Γάλλων.[16]

Το 1808 ο επικεφαλής Εξωτερικών Υποθέσεων της Ρωσίας κόμης Romanzoff έστειλε στον Καποδίστρια επιστολή, καλώντας τον να μεταβεί στην Αγία Πετρούπολη.[17] Εκεί, φτάνοντας τον Ιανουάριο του 1809, ανέλαβε διοικητική θέση στο υπουργείο Εξωτερικών, ώσπου τον Οκτώβριο του 1811 τοποθετήθηκε στην πρεσβεία της Βιέννης, όπου θα παραμείνει μέχρι τον Μάιο του 1812.[18] Λίγο καιρό μετά διορίστηκε από τον τσάρο Αλέξανδρο Α' μυστικός απεσταλμένος στην Ελβετία, με σκοπό να προσεταιριστεί τη φιλικά προσκείμενη προς τη Γαλλία κυβέρνηση. Η αποστολή του αυτή στέφθηκε από επιτυχία καθώς, με ενέργειές του, η Ελβετία εξασφάλισε την ειρήνευση στο εσωτερικό της, διατηρώντας την ουδετερότητά της και κατοχυρώνοντας την εδαφική της ακεραιότητα.[19]

Μετά τη θητεία του στην Ελβετία, μετέβη και πάλι στη Βιέννη για να παραστεί σε κρίσιμα ευρωπαϊκά συνέδρια, ως πληρεξούσιος της Ρωσίας. Στην αυστριακή πρωτεύουσα, μεταξύ άλλων, ίδρυσε το 1815 τη Φιλόμουσο Εταιρεία σε συνεργασία με εξέχοντες Έλληνες λόγιους, κληρικούς και Διαφωτιστές. Σκοπός του κοινωφελούς αυτού ιδρύματος ήταν η οικονομική στήριξη των Ελλήνων φοιτητών που σκόπευαν να πραγματοποιήσουν σπουδές στο εξωτερικό.[20]

Επιστέγασμα των παραπάνω επιτυχιών ήταν ο επίσημος διορισμός του Ιωάννη Καποδίστρια ως υπουργού Εξωτερικών της Ρωσίας. Το σχετικό διάταγμα υπογράφτηκε από τον Τσάρο τον Αύγουστο του 1815. Καθόλη τη διάρκεια της υπουργικής του θητείας, ο Καποδίστριας έδειξε πολύ έντονο ενδιαφέρον για τα θέματα των Επτανήσιων και γενικότερα όλων των Ελλήνων. Ωστόσο, η στάση που κράτησε απέναντι στην ελληνική Επανάσταση ήταν στην αρχή επιφυλακτική.

---

[15] Γρηγόριος Δαφνής. *Ιωάννης Α. Καποδίστριας. Η γένεση του ελληνικού κράτους*, εκδ. Κάκτος, Αθήνα 2018, σ. 141, 161-162.
[16] Αναστάσιος Γούδας, *ό. π.,* σ. 2.
[17] Ελένη Κούκου, *ό. π.*, σ. 30.
[18] Γρηγόριος Δαφνής, *ό. π.,* 254-268.
[19] Χρήστος Λούκος, *Ιωάννης Καποδίστριας. Μια απόπειρα ιστορικής βιογραφίας*, εκδ. Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2023, σ. 58-70.
[20] Χρήστος Λούκος, *ό. π.*, σ. 73-79, 92-95.

Θεωρούσε ότι δεν είχε φτάσει ακόμα η κατάλληλη στιγμή για να επαναστατήσει το ελληνικό έθνος, καθώς οι Έλληνες δεν διέθεταν την κατάλληλη εμπειρία και η προετοιμασία τους για ένα τέτοιο εγχείρημα ήταν ελλιπής. Αυτό επιβεβαιώθηκε και με την άρνησή του να αναλάβει την ηγεσία της Φιλικής Εταιρείας το 1820, όταν του έγινε η αντίστοιχη πρόταση.[21]

Γρήγορα, όμως, η στάση του απέναντι στην εξέγερση των Ελλήνων άρχισε να αλλάζει. Αυτό αποδείχτηκε περίτρανα λίγο καιρό αργότερα με την έναρξη του Αγώνα. Στο συνέδριο του Λάυμπαχ, που έλαβε χώρα τον Ιανουάριο του 1821, αντιπαρατέθηκε με τον Αυστριακό Καγκελάριο Κλέμενς Μέττερνιχ και τις άλλες συντηρητικές δυνάμεις που επιθυμούσαν την διατήρηση της ειρήνης και της ηρεμίας στην Ευρώπη και τάχθηκαν υπέρ της διατήρησης του status quo και της εδαφικής ακεραιότητας της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Με αλλεπάλληλους διπλωματικούς ελιγμούς, έδωσε μάχη για να αποτρέψει την αποστολή ευρωπαϊκών δυνάμεων προς βοήθεια των Οθωμανών για την καταστολή του απελευθερωτικού Αγώνα των υπόδουλων Ελλήνων. Μάλιστα, ο ίδιος συνέταξε τη διακοίνωση του τσάρου προς τον σουλτάνο Μαχμούτ Β' για την άδικη και σκληρή στάση του απέναντι στους Έλληνες χριστιανούς της Πόλεως, με αποκορύφωμα τον αποτρόπαιο απαγχονισμό του Πατριάρχη Γρηγορίου του Ε'.[22] Ταυτόχρονα, εξέφρασε ανοικτά τη διαφωνία του απέναντι στον τσάρο, καθώς ο Αλέξανδρος αρνούνταν να δεχτεί την πρότασή του να αναμιχθεί και η Ρωσία στην Επανάσταση στο πλευρό των Ελλήνων. Τελικά, η διαφωνία αυτή οδήγησε στην παραίτηση του Καποδίστρια από τη Ρωσική κυβέρνηση το καλοκαίρι του 1822.[23]

Στις 30 Μαρτίου του 1827 η Γ' Εθνοσυνέλευση της Τροιζήνας ψήφισε ομόφωνα τον Ιωάννη Καποδίστρια ως τον πρώτο Κυβερνήτη του ανεξάρτητου και νεοπαγούς ελληνικού κράτους με θητεία επτά ετών. Ο ίδιος θα φτάσει στην Ελλάδα στις 8 Ιανουαρίου του 1828 με πρώτο σταθμό το Ναύπλιο, ενώ λίγες μέρες αργότερα θα μεταβεί στην Αίγινα.[24]

---

[21] Charles Frazee, *ό. π.*, σ. 27.
[22] Σ. Λάσκαρις, «Ο Ιωάννης Καποδίστριας ως Ρώσος διπλωμάτης και υπουργός των Εξωτερικών», περιοδ. *Ημερολόγιον της Μεγάλης Ελλάδας*, τόμ. 11 (1932), σ. 117. Επίσης, βλ. Χρήστος Λούκος, *ό. π.,* σ. 153-159.
[23] Γρηγόριος Δαφνής, *ό. π.,* σ. 416-420.
[24]Γεώργιος Κόκκινος, Βαγγέλης Δρακόπουλος, *Χρονολόγιο των σημαντικότερων γεγονότων της Επανάστασης του 1821*, εκδ. Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα 2024, σ. 37, 39.

Καθόλη τη διάρκεια της σύντομης διακυβέρνησής του θα εργαστεί άοκνα για την ανόρθωση του ταλαιπωρημένου ελληνικού κράτους. Ουσιαστικά ήρθε να κυβερνήσει μια χώρα κατακερματισμένη, που περιελάμβανε μόνο ένα μέρος της ανατολικής Πελοποννήσου, την Αίγινα, τον Πόρο, τη Σαλαμίνα, την Ελευσίνα, τα Μέγαρα και ελάχιστα νησιά του Αιγαίου. Πρώτο του μέλημα ήταν η βελτίωση της διοίκησης. Διοικητικός μηχανισμός δεν υπήρχε, ενώ οι περισσότερες απελευθερωμένες περιοχές βρίσκονταν στο έλεος ισχυρών τοπικών παραγόντων και καπεταναίων.[25]

Για να αντιμετωπίσει αυτή την κατάσταση, ο Καποδίστριας συγκέντρωσε όλες τις εξουσίες στο πρόσωπό του, ενώ ταυτόχρονα προέβη σε αναστολή του Συντάγματος και σε συγκρότηση του Πανελληνίου, ενός 27μελούς γνωμοδοτικού οργάνου με συμβουλευτικό χαρακτήρα. Στόχος του ήταν η αποδέσμευση της διοίκησης από τα τοπικά συμφέροντα και τις περιφερειακές φυγόκεντρες δυνάμεις. Η Δ' Εθνοσυνέλευση, που συνήλθε καθυστερημένα του παραχώρησε ακόμα πιο διευρυμένες αρμοδιότητες. Σε κάθε περίπτωση, το σύστημα της διακυβέρνησής του θα μπορούσε να χαρακτηριστεί, ως ένα βαθμό, προσωποπαγές και συγκεντρωτικό.[26]

Αναφορικά με την οικονομία, ο Κυβερνήτης είχε να αντιμετωπίσει πολύ σημαντικές προκλήσεις και δυσκολίες, καθώς η εικόνα των δημόσιων οικονομικών ήταν πραγματικά τραγική. Γρήγορα έλαβε μέτρα για την ανασυγκρότησή της. Ανέθεσε σε έμπειρους ναυάρχους, όπως τον Ανδρέα Μιαούλη, την καταστολή της πειρατείας,[27] ίδρυσε Εθνική Τράπεζα και κυκλοφόρησε νέο εθνικό νόμισμα, τον φοίνικα,[28] ο οποίος αντικατέστησε τα τουρκικά γρόσια. Παράλληλα, προσπάθησε να τονώσει τον πρωτογενή τομέα παραγωγής, ιδρύοντας Γεωργική σχολή, αναπτύσσοντας νέες μεθόδους παραγωγής, στηρίζοντας την παραγωγή μεταξιού και εισάγοντας την καλλιέργεια της πατάτας.[29] Παρόλο που δεν προχώρησαν τα σχέδιά του για σύναψη δανείων στο εξωτερικό και για αναδιανομή των εθνικών γαιών, η συνετή οικονομική του πολιτική γρήγορα απέδωσε θετικά αποτελέσματα. Τα

---

[25] Γρηγόριος Δαφνής, *ό. π.,* σ. 69.
[26] Παύλος Καρολίδης, *Ιστορία της Ελλάδος μετ' εικόνων από της υπό των Οθωμανών αλώσεως μέχρι της βασιλείας Γεωργίου του Α'*, εκδ. Ελευθερουδάκης, εν Αθήναις 1925, σ. 185.
[27] Τάσος Βουρνάς, *Ιστορία της νεώτερης και σύγχρονης Ελλάδας*, τόμ. Α', εκδ. Πατάκης, Αθήνα 1997, σ. 216-217.
[28] *Γενική Εφημερίς της Ελλάδος*, φ. 55 (14.8.1829), σ. 223.
[29] Απόστολος Βακαλόπουλος, *Ιστορία του νέου ελληνισμού. Η μεγάλη ελληνική επανάσταση 1821-1829: Ιωάννης Καποδίστριας ή η επώδυνη γένεση του νεοελληνικού κράτους 1828-27 Σεπτεμβρίου 1831*, εκδ. Ηρόδοτος, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 240-267.

δημοσιονομικά του κράτους βελτιώθηκαν και τα κρατικά έσοδα παρουσίασαν αύξηση. Σε αυτό βοήθησαν και οι εισφορές πλούσιων Φιλελλήνων της διασποράς.[30]

Ιδιαίτερη μέριμνα έδειξε για την εκπαίδευση, οργανώνοντάς την διοικητικά, εισάγοντας την αλληλοδιδακτική μέθοδο διδασκαλίας, ιδρύοντας ορφανοτροφεία, σχολεία στοιχειώδους και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Επίσης, ενδιαφέρθηκε για το στράτευμα με την οργάνωση μάχιμου και οργανωμένου στρατού, εγκαθιδρύοντας στρατιωτικό σχολείο. Επιπροσθέτως, έδειξε ιδιαίτερη φροντίδα και για την οργάνωση της Εκκλησίας, καθώς και για την μόρφωση και πνευματική ανύψωση του κλήρου δημιουργώντας εκκλησιαστική σχολή.[31]

Ωστόσο, η συγκεντρωτική διακυβέρνησή του και η σύγκρουσή του με τοπικά συμφέροντα προκάλεσαν τη δυσαρέσκεια πολιτικών ομάδων, που αντιτάχθηκαν στην πολιτική του. Η προσπάθειά του να οργανώσει ένα εθνικό κράτος συγκεντρωτικού τύπου κατά τα δυτικά πρότυπα συνάντησε ποικίλες αντιδράσεις. Έτσι, ο Καποδίστριας δεν πρόλαβε να ολοκληρώσει το πολυδύναμο κυβερνητικό του έργο, καθώς στις 27 Σεπτεμβρίου του 1831 δολοφονήθηκε στο Ναύπλιο, με αποτέλεσμα η χώρα να στερηθεί ενός μεγάλου ηγέτη και αναμορφωτή και να επικρατήσει αναρχία.[32]

---

[30] Σπύρος Μαρκεζίνης, *Πολιτική ιστορία της νεωτέρας Ελλάδος*, τόμ. Α', εκδ. Πάπυρος, Αθήναι 1967, σ. 47.
[31] Ιωάννης Κολιόπουλος, Ιάκωβος Μιχαηλίδης κ.ά., *Ιστορία του νεότερου και σύγχρονου κόσμου,* εκδ. Ινστιτούτο Τεχνολογίας, Υπολογιστών και Εκδόσεων Διόφαντος, Αθήνα 2012, σ. 139.
[32] Χρήστος Λούκος, *ό. π.*, σ. 440-457.

1.2. Η διοικητική οργάνωση της εκπαίδευσης υπό τον Καποδίστρια

Η έλευση του Ιωάννη Καποδίστρια στην Ελλάδα τον Ιανουάριο του 1828 αποτέλεσε τομή στην πολιτική ιστορία του ελληνικού έθνους, καθώς σηματοδότησε τη μετάβαση από το κεφάλαιο του επαναστατικού αγώνα σε εκείνο της εν δυνάμει συγκροτούμενης ελληνικής Πολιτείας. Ο ταλαιπωρημένος και καθημαγμένος ελληνικός λαός τον υποδέχτηκε σαν σωτήρα. Ο ίδιος είχε πλήρη επίγνωση των δυσεπίλυτων προβλημάτων που καλούνταν να αντιμετωπίσει. Η μακρά δουλεία στους Οθωμανούς, ο αιματηρός απελευθερωτικός αγώνας, οι εμφύλιες συρράξεις και η οικονομική δυσπραγία είχαν εξαντλήσει τον πληθυσμό και τον είχαν γεμίσει με απογοήτευση και ανασφάλεια.[33]

Στον γενικότερο κανόνα της παρακμής και της αβεβαιότητας δεν θα μπορούσε να αποτελεί εξαίρεση η παιδεία. Παρόλο που οι πρώτες επαναστατικές κυβερνήσεις είχαν δείξει ενδιαφέρον για την οργάνωση της εκπαίδευσης, η κατάσταση ήταν πολύ δύσκολη. Οι περισσότερες από τις αποφάσεις των τοπικών διοικήσεων αναφορικά με την παιδεία παρέμεναν ανεφάρμοστες λόγω των δύσκολων συγκυριών του πολέμου, με αποτέλεσμα τα σχολεία να είναι ελάχιστα και όσα λειτουργούσαν να αντιμετωπίζουν σοβαρές δυσκολίες. Τα σημαντικότερα προβλήματα που είχε να αντιμετωπίσει η νέα κυβέρνηση στον τομέα της παιδείας ήταν η έλλειψη οικονομικών πόρων και πηγών χρηματοδότησης, τα ανεπαρκή σχολικά κτίρια, η έλλειψη κατηρτισμένων δασκάλων, το εξαιρετικά χαμηλό μορφωτικό και κοινωνικό επίπεδο των μαθητών, τα υψηλά επίπεδα αναλφαβητισμού και η απουσία βιβλίων και διδακτικού υλικού.[34]

Μέσα σε αυτόν τον ορυμαγδό προβλημάτων, ο Καποδίστριας έθεσε ως πρώτη και βασική του προτεραιότητα τη διοικητική οργάνωση της εκπαίδευσης. Προς αυτό τον σκοπό είχε φροντίσει να έχει δίπλα του έμπιστους συνεργάτες, τους οποίους τοποθέτησε σε καίριες διοικητικές θέσεις. Ξεχωρίζουν ο διακεκριμένος Κερκυραίος φιλόλογος Ανδρέας Μουστοξύδης (1785-1860), ο εξέχων αρχαιολόγος και παιδαγωγός Ιωάννης Κοκκώνης (1796-1864) και ο Σίφνιος λόγιος και πρώην

[33] Διονύσιος Ζακυθηνός, «Ο Ιωάννης Καποδίστριας», περιοδ. *Παρνασσός*, τόμ. 6 (1964), σ. 522.
[34] Δημήτρης Μαυροσκούφης, *ό. π.,* σ. 297-298.

επιτελικός γραμματέας του Δημητρίου Υψηλάντη Νικόλαος Χρυσόγελος (1780-1857).[35]

Ουσιαστικά, η πρώτη πρωτοβουλία προς τη θεμελίωση ενός διοικητικού εκπαιδευτικού οργανογράμματος έλαβε χώρα κατά την Δ' Εθνοσυνέλευση, που συνήλθε στο Άργος τον Ιούλιο του 1829. Εκεί, μετά από εισήγηση της κυβέρνησης συστάθηκαν πέντε υπουργεία, μεταξύ άλλων και το υπουργείο Παιδείας, το οποίο ονομάστηκε «Γραμματεία των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίου Εκπαιδεύσεως».[36] Ήδη από τον τίτλο του υπουργείου φαινόταν η σαφής πρόθεση του κυβερνητικού επιτελείου να δοθεί έμφαση στην εκκλησιαστική παιδεία, αλλά και στην διασφάλιση του δημόσιου χαρακτήρα της εκπαίδευσης.[37] Η Εθνοσυνέλευση του Άργους εξέδωσε το ψήφισμα ΙΑ' «περί οργανώσεως της παιδείας», στο οποίο περιγράφονταν αδρομερώς οι βασικοί προγραμματικοί στόχοι της κυβέρνησης σχετικά με τη διαμόρφωση του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος.[38]

Πρώτος υπουργός Παιδείας διορίστηκε ο Νικόλαος Χρυσόγελος.[39] Σαφώς και η επιλογή αυτή μόνο τυχαία δεν μπορεί να θεωρηθεί, καθώς ο Χρυσόγελος ήταν νέος, εργατικός και δραστήριος, ιδιαίτερα μορφωμένος και γλωσσομαθής και διαπνεόταν από οργανωτικό πνεύμα, συνέπεια, ευστροφία, διορατικότητα και γνήσιο πατριωτισμό. Επιπλέον, είχε διαγράψει λαμπρή πολιτική σταδιοδρομία κατά τη διάρκεια της Επανάστασης, διατελώντας επιτελικός γραμματέας του Δημητρίου Υψηλάντη και ήταν βαθύς γνώστης της εκπαιδευτικής πραγματικότητας, διαθέτοντας τεράστια εκπαιδευτική εμπειρία από το πολύχρονο διδακτικό του έργο στα νησιά του Αιγαίου και ιδιαίτερα στη γενέτειρά του Σίφνο. Το κυριότερο, όμως, ήταν ότι οι απόψεις του επί εκπαιδευτικών θεμάτων ήταν παρόμοιες με αυτές του Καποδίστρια και γι' αυτόν τον λόγο η συνεργασία τους ήταν ιδιαίτερα αγαστή και αρμονική. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός πως διετέλεσε επικεφαλής της Γραμματείας των Εκκλησιαστικών και της Παιδείας καθόλη τη διάρκεια της καποδιστριακής περιόδου,

---

[35] Χάρης Μπαμπούνης, *ό. π.,* σ. 108, 126, 145.
[36] Γεώργιος Δημακόπουλος, *Ο πρώτος οργανισμός του Υπουργείου Εσωτερικών και τα στάδια του υπουργικού θεσμού παρ' ημίν (1822-1832)*, εν Αθήναις 1972, σ. 1250.
[37] Χάρης Μπαμπούνης, *ό. π.,* σ. 108.
[38] Εμμανουήλ Φυριππής, *Το εν Αθήνησι Ελληνικόν Πανδιδακτήριον (Οθώνειο Πανεπιστήμιο)*, εκδ. Βιβλιοτεχνία, Αθήνα 2007, σ. 36-37.
[39] *Γενική Εφημερίς της Ελλάδος*, φ. 63 (18.9.1829), σ. 258.

επιδεικνύοντας αξιολογότατο έργο. Παραιτήθηκε στις 30 Απριλίου 1832, λίγους μήνες μετά τον θάνατο του Καποδίστρια.[40]

Τις πρώτες μέρες Οκτωβρίου του 1829, η Γραμματεία Παιδείας και Εκκλησιαστικών μεταφέρθηκε στο Ναύπλιο, νέα πρωτεύουσα του ελληνικού κράτους. Ωστόσο, εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι μέχρι και το τέλος της καποδιστριακής διακυβέρνησης, η Γραμματεία δεν είχε αποκτήσει ιδιόκτητο κτίριο και για τη στέγαση των γραφείων της χρησιμοποιούνταν ενοικιαζόμενοι χώροι ιδιωτών. Μετά από εντολές του Καποδίστρια, ο Χρυσόγελος προχώρησε στην επάνδρωση των γραφείων της Γραμματείας. Πρότεινε στον Κυβερνήτη εννέα πρόσωπα της απολύτου εμπιστοσύνης του, τα οποία ο Καποδίστριας ενέκρινε αμέσως. Μάλιστα, το γεγονός ότι τα περισσότερα από τα πρόσωπα αυτά προέρχονταν από την ιδιαίτερη πατρίδα του Χρυσόγελου, τη Σίφνο, προκάλεσε ορισμένες αντιδράσεις, καθώς άφησε να φανεί μια μικρή τάση νεποτισμού και ευνοιοκρατίας.[41]

Στα καθήκοντα της Γραμματείας, στην οποία παρεχόταν έμμισθο διοικητικό προσωπικό, ήταν η εποπτεία της εκκλησιαστικής διοίκησης και ο προγραμματισμός του εκπαιδευτικού έργου. Ο γενικός Γραμματέας της γινόταν αποδέκτης διαφόρων αναφορών και αιτημάτων από τις περιφερειακές διοικήσεις και, ανάλογα με τη σοβαρότητά τους, τα επέλυε ο ίδιος ή τα προωθούσε στην κεντρική κυβέρνηση για να επιληφθεί αυτών ο ίδιος ο Κυβερνήτης. Πρωταρχικό μέλημα της Γραμματείας, κατά την πρώτη περίοδο της λειτουργίας της, ήταν η εποπτεία των τοπικών εκπαιδευτικών οργανισμών, η καταγραφή στοιχείων για τους διδάσκοντες, τους μαθητές, τα εν λειτουργία σχολεία, τα μαθήματα και τις πηγές που μπορούν να ενισχύσουν οικονομικά την ίδρυση νέων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων.[42]

Στις 18 Οκτωβρίου του 1829 η Γραμματεία των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίου Εκπαιδεύσεως εξέδωσε δύο πολύ σημαντικά διατάγματα. Με το πρώτο γνωστοποιούνταν η απόφαση του Κυβερνήτη να δημιουργήσει επιτροπές που θα είχαν ως βασικό τους έργο τη σύνταξη διδακτικών βιβλίων και τον ομοιόμορφο προγραμματισμό των ωρολόγιων προγραμμάτων των σχολικών μονάδων. Με το

---

[40] Χάρης Μπαμπούνης, *ό. π.,* σ. 108-109, 112.
[41] Χάρης Μπαμπούνης, *ό. π.,* σ. 114-119.
[42] Ελένη Κούκου, «Η παιδεία από το 1828 ως το 1831», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμ. ΙΒ', εκδ. Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1975, σ. 590.

δεύτερο ιδρύονταν τρεις επιτροπές.[43] Η πρώτη είχε θρησκευτικό χαρακτήρα, απαρτιζόταν από μορφωμένους ιεράρχες και είχε ως κύρια αρμοδιότητα την οργάνωση της χριστιανικής εκπαίδευσης μέσα από τη σύνταξη βιβλίων θεολογικού περιεχομένου. Η δεύτερη αποτελούνταν από καταρτισμένους διδασκάλους, όπως τον Γρηγόριο Κωνσταντά (1753-1844) και τον διαπρεπή φιλόλογο Ιωάννη Βενθύλο (1804-1854) και είχε επιφορτιστεί με τη σύνταξη φιλολογικών εγχειριδίων που θα περιείχαν τη γραμματική της ελληνικής γλώσσας.[44] Η τρίτη επιτροπή ήταν η λεγόμενη «Επιτροπή Προπαιδείας», μέλος της οποίας ήταν και ο Ιωάννης Κοκκώνης. Βασικό της καθήκον ήταν η οργάνωση των αλληλοδιδακτικών σχολείων.[45]

Παράλληλα με την ίδρυση της Γραμματείας των Εκκλησιαστικών και Παιδείας, η κυβέρνηση ενδιαφέρθηκε ιδιαίτερα και για τον θεσμό των σχολικών επιτρόπων. Ήδη από τις 13 Απριλίου του 1828 με ψήφισμα, ο Καποδίστριας είχε προβεί σε διοικητική αναδιάρθρωση των απελευθερωμένων επαρχιών, διαιρώντας την Πελοπόννησο σε επτά τμήματα και τα νησιά του Αιγαίου σε έξι.[46] Επικεφαλής των τμημάτων αυτών είχαν τεθεί έκτακτοι επίτροποι που είχαν διοριστεί από την κυβέρνηση. Μεταξύ των καθηκόντων τους ήταν η εφαρμογή σε τοπικό επίπεδο των αποφάσεων της κεντρικής εξουσίας, η αναφορά προβλημάτων των επαρχιών τους, η οργάνωση της υγειονομικής υπηρεσίας και ο έλεγχος της δημόσιας τάξης.[47]

Με την πάροδο του χρόνου, οι επίτροποι απέκτησαν λόγο και στα εκπαιδευτικά θέματα των επαρχιών τους. Έτσι, λοιπόν, η πρώτη εγκύκλιος της νεοσυσταθείσης Γραμματείας της Παιδείας στις 3 Οκτωβρίου 1829 απευθυνόταν στους επιτρόπους, καθορίζοντας λεπτομερώς τα καθήκοντα και τις αρμοδιότητές τους. Σύμφωνα με το κείμενο της Εγκυκλίου, οι επίτροποι ήταν υποχρεωμένοι να συλλέγουν στοιχεία για τις σχολικές μονάδες, τους δασκάλους και τους μαθητές τους, καθώς και να εκφράζουν προτάσεις ή να κάνουν ενέργειες για την εξεύρεση χρημάτων, με τα οποία θα μπορούσαν να αντιμετωπιστούν πάγιες ανάγκες των σχολείων.[48] Ουσιαστικά, λοιπόν, ήταν κρατικοί αξιωματούχοι, οι οποίοι είχαν

---

[43] Απόστολος Δασκαλάκης, *Κείμενα-Πηγαί της Ιστορίας της Ελληνικής Επαναστάσεως,* Σειρά Τρίτη, Τα περί παιδείας, τόμ. Α', Αθήνα 1968, σ. 330-332.
[44] Χάρης Μπαμπούνης*, ό. π.,* σ. 143-144.
[45] Αθανασία Αβδάλη, «Ο Καποδίστριας και η επιτροπή προπαιδείας», περιοδ. *Δωδώνη*, τόμ. 21, τεύχ. 1 (1994), σ. 10.
[46] Μιχαήλ Λαμπρυνίδης, *Η Ναυπλία από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι των καθ' ημάς,* Αθήναι 1898, σ. 508.
[47] *Γενική Εφημερίς της Ελλάδος*, φ. 27 (18.4.1828), σ. 11-112.
[48] Χάρης Μπαμπούνης*, ό. π.,* σ. 127-128.

επιφορτιστεί με την εφαρμογή του κυβερνητικού εκπαιδευτικού έργου και τον έλεγχο των εκπαιδευτικών θεμάτων σε τοπικό επίπεδο και λογοδοτούσαν στην κεντρική διοίκηση. Η προώθηση των επιτρόπων αυτών, που ήταν φίλα προσκείμενες στην κυβέρνηση, εξυπηρετούσε τους σχεδιασμούς του Καποδίστρια για αποδυνάμωση των τοπικών αρχόντων και προκρίτων, οι οποίοι ήθελαν να διαδραματίζουν πρωτεύοντα λόγο στα εκπαιδευτικά θέματα της περιοχής τους, όπως συνέβαινε κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας.[49]

Εκτός από την θεμελίωση και την επέκταση του θεσμού των περιφερειακών διοικητικών επιτρόπων θεσπίστηκε, με ειδική εγκύκλιο που εκδόθηκε από τη Γραμματεία στις 23 Οκτωβρίου του 1829, ο θεσμός των σχολικών εφόρων. Έτσι, ιδρύθηκαν κατά τόπους σχολικές εφορείες με εκτεταμένες αρμοδιότητες, όπως οι επισκευές των σχολικών κτιρίων, οι αναφορές των οικονομικών στοιχείων των σχολείων, η αναζήτηση πηγών χρηματοδότησης, η υποβοήθηση του έργου των διδασκάλων και οι επισημάνσεις ελλείψεων σε βιβλία και εποπτικά μέσα διδασκαλίας. Μέλη των τοπικών αυτών σχηματισμών διορίζονταν μόνο άτομα υψηλής μορφώσεως, που διακρίνονταν για την αρετή και τον πατριωτισμό τους, είχαν συγγραφικό ή εκδοτικό έργο και διέθεταν την ανάλογη διδακτική εμπειρία. Μάλιστα, οι επίτροποι μαζί με τους γενικούς περιφερειακούς διοικητές των επαρχιών είχαν την ευθύνη της υπόδειξης προσώπων που πληρούσαν τα παραπάνω κριτήρια, προκειμένου να ανέλθουν στον βαθμό των εφόρων. Ωστόσο, οι έφοροι δεν είχαν μεγάλα περιθώρια αυτονομίας και ανάληψης πρωτοβουλιών, καθώς ήταν υποχρεωμένοι να δίνουν αναφορά στον εκάστοτε επίτροπο της επαρχίας, που ήταν διορισμένος από την Κυβέρνηση.[50]

Άλλος ένας θεσμός ο οποίος προϋπήρχε και είχε κάποιο ρόλο στα εκπαιδευτικά δρώμενα, τον οποίο ο Καποδίστριας και διατήρησε, αλλά με ελαφρώς περιορισμένες αρμοδιότητες σε σχέση με πριν, ήταν αυτός των δημογερόντων. Οι δημογέροντες κατά την Τουρκοκρατία ήταν τοπικοί άρχοντες των ελληνικών κοινοτήτων με αρμοδιότητα επί ληξιαρχικών, φορολογικών, συμβολαιογραφικών και οικονομικών θεμάτων. Επιπλέον, ήταν υπεύθυνοι για την τήρηση της ηθικής τάξεως,

---

[49] Βασίλης Σφυρόερας, «Οι στόχοι της εκπαιδευτικής πολιτικής του Καποδίστρια», *Ιωάννης Καποδίστριας 1776-1831. Ο κορυφαίος Έλληνας Ευρωπαίος,* Παύλος Πετρίδης (επιμ.), εκδ. Γκοβόστης, Αθήνα 1992, σ. 207-208.
[50] Ελένη Κούκου, *ό. π.,* σ. 589-591 και Απόστολος Δασκαλάκης, *ό. π.*, τόμ. Α’, σ. 345-346.

των τοπικών παραδόσεων, των ηθών και των εθίμων,[51] ενώ είχαν κάποιο λόγο και για εκπαιδευτικά ζητήματα. Ο Καποδίστριας δεν προχώρησε σε κατάργηση του θεσμού, αλλά τον διατήρησε παράλληλα με τον θεσμό των σχολικών εφόρων.[52] Οι δημογέροντες, λοιπόν, εξακολούθησαν να έχουν ρόλο σε εκπαιδευτικά ζητήματα, όπως οι εισφορές υπέρ των σχολείων, η έκθεση της σχολικής κατάστασης και οι προσλήψεις των διδασκόντων.[53]

Γενικά, το διοικητικό σχήμα της παιδείας, που σχεδίασε και έθεσε σε εφαρμογή ο Καποδίστριας, είχε σε γενικές γραμμές μια ιεραρχική πυραμιδοειδή μορφή, που άρχιζε από την κεντρική διοίκηση και κατέληγε στους τοπικούς παράγοντες. Στην κορυφή της ιεραρχίας βρισκόταν ο ίδιος ο Κυβερνήτης, καθώς σε αυτόν κατέληγαν όλες οι εισηγήσεις, οι εγκύκλιοι και οι νομοθετικές πρωτοβουλίες της Γραμματείας προς έγκριση και αυτός έδινε τις εντολές και τις κατευθυντήριες γραμμές για τη χάραξη της γενικότερης εκπαιδευτικής πολιτικής.[54] Αμέσως μετά τον Κυβερνήτη ήταν ο Γραμματέας των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίου Εκπαιδεύσεως. Οι αρμοδιότητές του ήταν διευρυμένες, καθώς αυτός ήταν ο τελικός αποδέκτης των αναφορών, των εκθέσεων και των προτάσεων σχολικών επιτρόπων σχετικά με φλέγοντα ζητήματα των σχολείων. Στην τρίτη θέση της ιεραρχίας ετίθεντο οι έκτακτοι επίτροποι. Ήταν υπεύθυνοι για την εφαρμογή του κυβερνητικού εκπαιδευτικού έργου σε τοπικό επίπεδο και την επιλογή με συγκεκριμένα κριτήρια των σχολικών εφόρων. Στην επόμενη θέση βρίσκονταν οι δημογέροντες, με παραπλήσια καθήκοντα με αυτά που είχαν επί Τουρκοκρατίας, ενώ στη βάση της κλίμακας συναντάμε τους σχολικούς εφόρους, που ήταν επιφορτισμένοι με την επίλυση προβλημάτων σε επίπεδο σχολικού δικτύου.[55]

Το παραπάνω σχήμα πλαισιωνόταν από δύο ακόμη σημαντικούς διοικητικούς παράγοντες που είχαν επιφορτιστεί με κομβικές αρμοδιότητες. Ο πρώτος ήταν ο Ανδρέας Μουστοξύδης, ο οποίος στις 21 Οκτωβρίου του 1829 διορίστηκε γενικός επόπτης και διευθυντής του κεντρικού Ορφανοτροφείου της Αίγινας.[56] Επιπλέον, λίγο

---

[51] Χάρης Μπαμπούνης, *ό. π.,* σ. 132.
[52] Βασίλης Φίλιας, *Κοινωνία και εξουσία στην Ελλάδα. Η νόθα αστικοποίηση 1800-1864*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1991, σ. 91.
[53] Ελένη Μπελιά, *Η εκπαίδευσις εις την Λακωνιαν και την Μεσσηνίαν κατά την Καποδιστριακήν περίοδον (1828-1832),* εν Αθήναις 1970, σ. 77-78.
[54] *Γενική Εφημερίς της Ελλάδος*, φ. 55 (1.8.1828), σ. 224-228.
[55] Χάρης Μπαμπούνης*, ό. π.,* σ. 115, 134. Επίσης, βλ. Δημήτρης Μαυροσκούφης*, ό. π.,* σ. 303.
[56] Εφημερίς *Η Αιγιναία*, αρ. Α' (15.3.1831), σ. 33.

αργότερα ανέλαβε και Έφορος του Εθνικού Μουσείου και του Κεντρικού Σχολείου. Ο δεύτερος ήταν ο Ιωάννης Κοκκώνης, που κατόπιν αποφάσεως του Καποδίστρια, τοποθετήθηκε στις αρχές Οκτωβρίου 1830 στη νευραλγική θέση του γενικού Επιθεωρητή των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων της Πελοποννήσου.[57]

Όλη αυτή η ιεραρχική διαστρωμάτωση με τα συγκεκριμένα κλιμάκια που εκθέσαμε παραπάνω, απηχούσε τις αντιλήψεις του Κυβερνήτη ότι η εκπαίδευση κάθε κράτους όφειλε να έχει δημόσιο χαρακτήρα και για να οργανωθεί καλύτερα απαιτούνταν πειθαρχία και ένα ιεραρχημένο γραφειοκρατικό σύστημα με σαφείς ρόλους και προοπτικές. Επιπλέον, θα λέγαμε ότι το συγκεντρωτικό πνεύμα της διακυβέρνησης του Καποδίστρια διαπότισε εν μέρει και τον χώρο της παιδείας. Αυτό, άλλωστε, αποδεικνύεται και από το γεγονός ότι η πλειοψηφία των εκπαιδευτικών διοικητικών οργάνων επανδρώθηκε με πρόσωπα που ανήκαν στον στενό κύκλο των άμεσων συνεργατών του. Κεντρικό ρόλο στην χάραξη εκπαιδευτικής πολιτικής είχε μόνο η κυβέρνηση και οι τοπικισμοί γίνονταν ανεκτοί μόνο στον βαθμό που δεν έθιγαν ή αναιρούσαν τα σχέδιά της.[58]

[57] Χάρης Μπαμπούνης, *ό. π.,* σ. 145.
[58] Χάρης Μπαμπούνης, *ό. π.,* σ. 115-116.

1.3. Πηγές χρηματοδότησης της παιδείας

Ένα από τα σημαντικότερα προβλήματα που κλήθηκε να αντιμετωπίσει η κυβέρνηση του Καποδίστρια, αναφορικά με τους εκπαιδευτικούς της σχεδιασμούς, ήταν το θέμα της χρηματοδότησης των σχολείων. Η ανέγερση σχολικών κτιρίων και η συντήρησή τους, η υλικοτεχνική υποδομή των σχολικών μονάδων, η αγορά βιβλίων και εποπτικών μέσων και η μισθοδοσία των διδακτικού προσωπικού ήταν μερικές μόνο από τις υποχρεώσεις που καθιστούσαν την εξεύρεση πόρων επιτακτική, καθώς δεν μπορούσαν να υλοποιηθούν χωρίς επαρκή και άμεση χρηματοδότηση. Είναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι κανένα σχολείο δεν διέθετε δικά του περιουσιακά στοιχεία, με εξαίρεση ορισμένα μόνο σχολεία στις περιοχές της Δημητσάνας και της Στεμνίτσας στην Πελοπόννησο, τα οποία είχαν στην κατοχή τους ιδιόκτητο οίκημα και ορισμένα χωράφια σε ημιορεινές περιοχές.[59]

Δεδομένης της γενικότερης οικονομικής δυσπραγίας του κράτους,[60] το κλειδί για την αντιμετώπιση του εν λόγω προβλήματος ήταν ο σωστός προγραμματισμός και η εξεύρεση πόρων μέσω λιτότητας και συνετής οικονομικής πολιτικής. Πρώτος έδωσε το παράδειγμα ο ίδιος ο Καποδίστριας. Η άρνησή του να εισπράξει μισθό από το ελληνικό δημόσιο και ο λιτός βίος που διήγε, αποτελούσαν πηγή έμπνευσης για τους υπόλοιπους κρατικούς λειτουργούς.[61] Μάλιστα, ο Κυβερνήτης ζήτησε να διατεθεί υπέρ της παιδείας η ετήσια κυβερνητική επιμισθία, από την οποία είχε παραιτηθεί. Άλλωστε, ως γνωστόν, πίστευε ότι τα χρήματα του δημόσιου ταμείου πρέπει να διατίθενται για κοινωφελείς σκοπούς και να εξυπηρετούν το συλλογικό κοινωνικό συμφέρον και όχι το ατομικό.[62]

Το θέμα της άμεσης ανάγκης της οικονομικής ενίσχυσης της παιδείας έφερε προς συζήτηση ο Καποδίστριας στην Δ' Εθνοσυνέλευση του Άργους το 1829. Εκεί, αφού ανέλυσε λεπτομερώς τα σχέδιά του για την ανόρθωση της εκκλησιαστικής διοίκησης και της εκπαίδευσης, πρότεινε να εξευρεθούν οι αναγκαίοι πόροι μέσω

---

[59] Χάρης Μπαμπούνης, *ό. π.,* σ. 115-116, 179.

[60] Τα τεράστια δημοσιονομικά ελλείμματα μαρτυρούν και το μέγεθος της οικονομικής ύφεσης, η οποία μάστιζε τη χώρα. Σύμφωνα με στοιχεία της εποχής, στα τέλη του 1827 το εξωτερικό χρέος της Ελλάδας ανερχόταν σε 3.000.000 λίρες και 30.000.000 φράγκα. Βλ. σχετικά Αθανάσιος Κανελλόπουλος, «Η οικονομική πολιτική του Κυβερνήτη», περιοδ. *Τετράδια Ευθύνης*, τόμ. 5 (1978), σ. 50.

[61] Χάρης Μπαμπούνης, *ό. π.,* σ. 177.

[62] Ελένη Κούκου, «Από το εκπαιδευτικό έργο του Ιωάννη Καποδίστρια. Μερικοί άγνωστοι σελίδες», *Δελτίο Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος*, τόμ. 11 (1956), σ. 215.

κληροδοτημάτων, εισφορών εθελοντών Φιλελλήνων του εξωτερικού, αλλά και μέσω δωρεών, προερχόμενων από όσους τυχόν είχαν τη δυνατότητα να βοηθήσουν εντός Ελλάδος. Η συνέλευση, ανταποκρινόμενη στις εισηγήσεις αυτές του Κυβερνήτη, του έδωσε, μέσω του ψηφίσματος ΙΑ', το δικαίωμα να συστήσει ειδικό Γαζοφυλάκιο (θησαυροφυλάκιο), όπου θα κατέληγαν οι εισφορές που ήταν προορισμένες ειδικά για το ιερατείο και την εκπαίδευση. Επρόκειτο, ουσιαστικά, για ένα ταμείο με συγκεκριμένες πηγές χρηματοδότησης.[63]

Όπως είναι λογικό, η προσπάθεια εξεύρεσης των απαραίτητων χορηγών ή ρεαλιστικών πηγών χρηματοδότησης δεν ήταν ένα εύκολο εγχείρημα. Η άρνηση και οι αντιστάσεις διαφόρων τοπικών παραγόντων, η διαμόρφωση πελατειακών σχέσεων, η διασπάθιση ή η αλόγιστη χρήση των πόρων σε τοπικό επίπεδο και η επικράτηση ατομικών συμφερόντων, αποτελούσαν συχνά τροχοπέδη στην ευόδωση των προσδοκώμενων αποτελεσμάτων. Αδρομερώς, θα λέγαμε ότι οι κυριότερες πηγές χρηματοδότησης της παιδείας κατά την εν λόγω περίοδο ήταν οι επιχορηγήσεις του κρατικού τομέα, οι εισφορές των εκκλησιαστικών ιδρυμάτων, οι εθελοντικές δωρεές διαφόρων ιδιωτών, τα έσοδα από την φορολογία των πολιτών και διάφορα κληροδοτήματα.[64]

Ο πρώτος παράγοντας χρηματοδότησης ήταν οι κρατικές επιχορηγήσεις. Βέβαια, εδώ είναι κάπως δύσκολο να ειπωθεί κάτι συγκεκριμένο, καθώς άμεσα ή έμμεσα από το κράτος πήγαζαν όλες οι πηγές χρηματοδότησης. Πράγματι, στα πλαίσια του συγκεντρωτικού κράτους που θέλησε να εδραιώσει ο Καποδίστριας, σχεδόν όλες οι χρηματοδοτικές πηγές κινητοποιούνταν και εποπτεύονταν από τις κεντρικές κυβερνητικές υπηρεσίες, καθώς η κυβέρνηση ήταν αρμόδια για την έγκριση, αποδοχή, ενεργοποίηση ή και κινητοποίηση ιδιωτών, ομογενών ή εκκλησιαστικών οργανισμών, που ήθελαν να συνεισφέρουν στον τομέα της εκπαίδευσης. Σε τοπικό επίπεδο, ο θεμελιώδης ρόλος της κεντρικής εξουσίας, αναφορικά με την οικονομική πολιτική στο χώρο της εκπαίδευσης, φάνηκε ήδη από τη σύγκληση της Δ' Εθνοσυνέλευσης, στα πλαίσια της οποίας το νεοσυσταθέν Υπουργείο της Δημοσίου Εκπαιδεύσεως και των Εκκλησιαστικών έδωσε εντολή, με ειδικό ψήφισμα, στους τοπικούς επιτρόπους των επαρχιών να συντάξουν αναφορές σχετικά με την οικονομική κατάσταση των σχολείων στις επαρχίες τους και τις

[63] *Γενική Εφημερίς της Ελλάδος*, φ. 55 (14.8.1829), σ. 225.
[64] Χάρης Μπαμπούνης, *ό. π.*, σ. 180-201.

ελλείψεις που αντιμετώπιζαν, καθώς και να ερευνήσουν οι ίδιοι τυχόν δυνατότητες προαιρετικών εισφορών από ιδιώτες, μοναστήρια ή άλλα εκκλησιαστικά ιδρύματα. Όλες αυτές οι αναφορές φιλτράρονταν καθώς, στα πλαίσια της ιεραρχικής δομής της διοίκησης, περνούσαν από εξονυχιστικό έλεγχο, πρώτα από το υπουργείο και ύστερα από το κυβερνητικό επιτελείο για τελική έγκριση, τροποποίηση ή αναθεώρηση.[65]

Ο δεύτερος πολύ σημαντικός πυλώνας χρηματοδότησης ήταν οι πόροι που προέρχονταν από τον ευρύτερο εκκλησιαστικό χώρο. Ως γνωστόν ο Καποδίστριας, ήταν ένας άνθρωπος με μεγάλη θρησκευτικότητα και χριστιανικές καταβολές. Ήλπιζε στην στήριξη της ελλαδικής Εκκλησίας στο απαιτητικό έργο του. Δεν είναι τυχαίο, άλλωστε, το γεγονός ότι οι τομείς της παιδείας και της εκκλησίας είχαν κοινό υπουργείο, πράγμα που έδειχνε ότι στη σκέψη του Κυβερνήτη ήταν τομείς αλληλένδετοι και αλληλοεξαρτώμενοι.[66]

Ανταποκρινόμενοι, λοιπόν, στις προσδοκίες του Κυβερνήτη για οικονομική στήριξη του εκπαιδευτικού του έργου, πολλοί μητροπολίτες των απελευθερωμένων επαρχιών βοήθησαν οικονομικά τα σχολεία της επαρχίας τους, τόσο ατομικά, όσο και σε συλλογικό επίπεδο, συμμετέχοντας σε εράνους και φιλανθρωπικές εκδηλώσεις του ποιμνίου τους. Ενδεικτικά, αναφέρουμε τις περιπτώσεις του Μητροπολίτη Σαντορίνης Ζαχαρία, ο οποίος παραχώρησε το ποσόν των χιλίων γροσίων από την προσωπική του περιουσία για τη συντήρηση των σχολείων του νησιού του, του μητροπολίτη Καρυουπόλεως Κυρίλλου, ο οποίος προσέφερε πεντακόσια γρόσια για την ανέγερση του αλληλοδιδακτικού σχολείου Μαραθονησίου[67] και του μητροπολίτη Σκύρου Γρηγορίου, ο οποίος κληροδότησε μέρος της κτηματικής περιουσίας, που κατείχε στο μικροσκοπικό νησάκι Σαρακήνικο του κεντρικού Αιγαίου, προς κάλυψη των αναγκών της Ελληνικής Σχολής Σκύρου. Ανάλογες ενέργειες σημειώθηκαν κι από την πλευρά του μητροπολίτη Δαμαλών Ιωνά, του μητροπολίτη Ρέοντος και Πραστού Διονυσίου και του τοποτηρητή ιερέα των Μεσσηνιακών Φρουρίων Παϊσίου.[68]

---

[65] Χάρης Μπαμπούνης, *ό. π.,* σ. 179-181.
[66] *Γενική Εφημερίς της Ελλάδος*, φ. 73 (26.10.1829), σ. 294. Επίσης, βλ. Χάρης Μπαμπούνης, *ό. π.,* σ. 181-186.
[67] Λάζαρος Βελέλης, *Ο Καποδίστριας ως θεμελιωτής της δημοτικής εκπαιδεύσεως,* εκδ. Σιδέρης, Αθήναι 1908, σ. 100, 141.
[68] Χάρης Μπαμπούνης, *ό. π.,* σ. 182.

Αναμφίβολα, όμως, η σημαντικότερη χρηματοδοτική πηγή από τον ευρύτερο χώρο της Εκκλησίας, που επιχείρησε να κινητοποιήσει η καποδιστριακή κυβέρνηση, ήταν τα μοναστήρια. Ήδη από την περίοδο της Τουρκοκρατίας, τα μοναστήρια είχαν προσφέρει πολλά στον τομέα της εκπαίδευσης καθώς, αντιλαμβανόμενα τη μεγάλη σημασία της παιδείας για τη διατήρηση της ελληνικής γλώσσας και ταυτότητας και για την αποφυγή της αφομοίωσης του Γένους από τον κατακτητή, φρόντιζαν για την ίδρυση σχολείων και διαφόρων πνευματικών ιδρυμάτων. Μάλιστα, πολλές φορές, τα σχολεία αυτά λειτουργούσαν μέσα στα κτίρια των ιερών μονών.[69]

Επί Καποδίστρια, λοιπόν, οι ιερές μονές κλήθηκαν για μία ακόμη φορά να προσφέρουν τις πολύτιμες υπηρεσίες τους στο αρτισύστατο ελληνικό κράτος, μέσω της οικονομικής ενίσχυσης του εκπαιδευτικού συστήματος. Αρκετές από αυτές ανταποκρίθηκαν επάξια στην πρόσκληση αυτή. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η απόφαση της Γενικής Συνέλευσης Σάμου τον Ιούλιο του 1828, σύμφωνα με την οποία, παραχωρούνταν στο ελληνικό κράτος μέρος των εισοδημάτων των μονών του νησιού για την κάλυψη των αναγκών των τοπικών σχολικών μονάδων.[70] Χαρούμενος και ικανοποιημένος ο Καποδίστριας από την εξέλιξη αυτή, απέδωσε τα εύσημα στο σύνολο των μοναστηριών της Σάμου, επαινώντας τα δημοσίως και ευχόμενος να ακολουθήσουν το παράδειγμά τους και άλλες ιερές μονές του ελλαδικού χώρου.[71]

Σε επίπεδο πρωτοβουλιών της κεντρικής διοίκησης της κυβέρνησης επί του θέματος, ιδρύεται στις 23 Ιανουαρίου του 1828 η Εκκλησιαστική Επιτροπή της Ελληνικής Πολιτείας. Στα καθήκοντά της περιλαμβανόταν και η σύνταξη καταλόγου, ο οποίος θα περιείχε στοιχεία από τις ιερές μονές της Πελοποννήσου και των νησιών σχετικά με τον τρόπο λειτουργίας τους και τον αριθμό των μοναχών που εγκαταβίωναν σε αυτές. Επιπλέον, θα περιείχε λεπτομερείς αναφορές σχετικά με τα περιουσιακά τους στοιχεία, όπως τα εισοδήματά τους, τα κτήματά, τα μετόχια, τα ζώα και τις οφειλές τους. Η κυβέρνηση, ανάλογα με τα στοιχεία που θα λάμβανε από τις

---

[69] Χαρακτηριστικά τέτοια παραδείγματα αποτελούν οι μοναστικές σχολές της Αγίας Τριάδος στην Ελασσόνα, της μονής Λειμώνος στη Λέσβο, της μονής Φιλοσόφου στη Γορτυνία, της μονής του Αγίου Αθανασίου στην Τσαριτσάνη, της μονής Εικοσιφινίσσης στη Δράμα, της μονής της Αγίας Αναστασίας στη Χαλκιδική και της μονής Πετράκη στην Αθήνα. Βλ. σχετικά Χριστόδουλος Παρασκευαΐδης (Αρχιμ.), «Ἡ συμβολὴ τῶν μετὰ τὴν Ἅλωσιν μονῶν καὶ μοναχῶν εἰς τὴν ἐθνικὴν παλιγγενεσίαν», περιοδ. *Θεολογία*, τόμ. 42, τεύχ. 1 (1971), σ. 210.

[70] Παύλος Διακογιάννης, *Η παιδεία στην Σάμο από την Τουρκοκρατία μέχρι σήμερα*, εκδ. Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, Αθήνα 2025, σ. 38.

[71] Επαμεινώνδας Σταματιάδης, *Σαμιακά*, τόμ. Δ', Αθήναι 1965, σ. 502.

αναφορές αυτές, θα καλούσε τα μοναστήρια να προσφέρουν μέρος των εσόδων τους, για να βοηθήσουν στην υλοποίηση των φιλόδοξων εκπαιδευτικών της σχεδίων. Ενδεικτικά, τον Οκτώβριο του 1829, η Επιτροπή εισηγήθηκε τη διάθεση μεριδίου από τα έσοδα πέντε μοναστηριών της Κύθνου για τη σύσταση αλληλοδιδακτικού σχολείου στο νησί. Συναφώς, ο Υπουργός Παιδείας Νικόλαος Χρυσόγελος, ζήτησε από τα μοναστήρια της ιδιαίτερης πατρίδας του, της Σίφνου, να συνεισφέρουν κι αυτά κάποια χρηματικά ποσά από την περιουσία τους, για να βοηθήσουν το δύσκολο έργο της ανασυγκρότησης της παιδείας. Τέλος, ο ίδιος ο Καποδίστριας, κατά τη διάρκεια επίσκεψής του στα νησιά του Αιγαίου, απευθυνόμενος στους εκκλησιαστικούς παράγοντες της Μήλου, τους προέτρεψε να νοικιάσουν τα κτήματα των μονών του νησιού και να διαθέσουν τα έσοδα προκειμένου να πληρωθούν οι διδάσκαλοι των σχολείων.[72]

Σημαντικός παράγοντας οικονομικής ενίσχυσης της εκπαίδευσης ήταν και οι διάφορες εισφορές πολιτών.[73] Η κυβέρνηση αρκετές φορές επέβαλλε έκτακτες εισφορές ιδιωτών υπέρ της παιδείας, οι οποίες εποπτεύονταν από τη Γραμματεία της Παιδείας. Μάλιστα, ορισμένες φορές γίνονταν συστάσεις σε ορισμένους πολίτες που δε συνεισέφεραν τα δέοντα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτέλεσε η περίπτωση μερίδας εύπορων κατοίκων της Μήλου, οι οποίοι επιπλήττονταν δριμύτατα από τον υπουργό Χρυσόγελο, λόγω της απροθυμίας τους να βοηθήσουν οικονομικά σε διάφορες ανάγκες εκπαιδευτικής φύσεως.[74] Θα πρέπει να επισημάνουμε, ωστόσο, ότι οι απειλές και οι επιπλήξεις λειτουργούσαν κυρίως ως μοχλός πίεσης και σχεδόν ποτέ η επίσημη πολιτεία δεν προχώρησε σε εφαρμογή ποινικών ή άλλων τιμωρητικών μέτρων προς τους ασυνεπείς πολίτες.[75]

Εκτός, βεβαίως, από τις καθορισμένες, μέσω νομοθετημάτων και κυβερνητικών εντολών συνεισφορές, είχαμε και πολλές αυθόρμητες και εθελοντικές πρωτοβουλίες ιδιωτών, που είχαν την οικονομική ευμάρεια, την απαιτούμενη κοινωνική ευαισθησία και τη βούληση να βοηθήσουν τη σημαντική αυτή εθνική προσπάθεια ανόρθωσης της παιδείας. Ενδεικτικά, αναφέρουμε την προσφορά περίπου πέντε χιλιάδων διακοσίων πενήντα γροσίων των κατοίκων για την ανέγερση και τη συντήρηση των τοπικών σχολείων της Μαλτσίνης στη νότια Πελοπόννησο.

---

[72] Χάρης Μπαμπούνης, *ό. π.,* σ. 183-185.
[73] *Επιστολαί Ιωάννου Καποδίστρια, ό. π.,* τόμ. Γ', σ. 74-75.
[74] *Γενική Εφημερίς της Ελλάδος*, φ. 68 (23.8.1830), σ. 281.
[75] Χάρης Μπαμπούνης, *ό. π.*, σ. 187.

Προς τον ίδιο σκοπό, ο αρχιμανδρίτης Ιερόθεος εξέφρασε την επιθυμία του να δίνει χίλια πεντακόσια γρόσια ως ετήσια συνεισφορά.[76] Αξιοσημείωτη, επίσης, ήταν και η πρωτοβουλία ονομαστών οικογενειών της επαρχίας των Καλαβρύτων να οργανώσουν κοινό ταμείο, στο οποίο θα συγκέντρωναν χρήματα από την ενοικίαση βοσκοτόπων για τα σχολεία της περιοχής.[77] Είναι εντυπωσιακό το γεγονός ότι, κατά την τριετία 1828-1831, είχαν συγκεντρωθεί από συνεισφορές ιδιωτών πάνω από διακόσιες χιλιάδες γρόσια.[78]

Άλλη μία βασική πηγή εσόδων για την υλοποίηση των εκπαιδευτικών σχεδιασμών ήταν η φορολογία. Η συγκρότηση ενός δίκαιου και αποτελεσματικού φορολογικού μηχανισμού υπήρξε μία από τις βασικές προτεραιότητες της οικονομικής πολιτικής του Καποδίστρια, μόλις ανέλαβε τα καθήκοντά του ως Κυβερνήτης της Ελλάδος. Σε αρχικό στάδιο, η χάραξη της φορολογικής πολιτικής επικεντρώθηκε στην είσπραξη των ήδη υπαρχόντων φόρων, στη ρύθμιση του φόρου της δεκάτης με δίκαιο τρόπο και στην πάταξη της φοροδιαφυγής.[79]

Κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας υπήρξε η τακτική να συγκεντρώνονται χρήματα μέσω του τοκισμού κεφαλαίων που δάνειζαν οι τοπικές διοικήσεις σε ιδιώτες. Ενδεικτικά αναφέρουμε την περίπτωση της επαρχίας του Πραστού στην Αρκαδία, της οποίας οι τοπικές αρχές εξέφρασαν την πρόθεση να προσφέρουν στο κράτος τόκους ύψους 23.367 φοινίκων για ποσά που είχαν δανειστεί στο παρελθόν. Οι τόκοι αυτοί θα χρησιμοποιούνταν για την κάλυψη αναγκών της τοπικής εκπαίδευσης. Ωστόσο, γρήγορα η προαναφερθείσα φορολογική τακτική εγκαταλείφθηκε, καθώς δεν απέδωσε τα αναμενόμενα αποτελέσματα. Έτσι, το κράτος άλλαξε τον φορολογικό του σχεδιασμό.[80]

Ο αρχικός στόχος του κράτους ήταν το μεγαλύτερο μέρος των εσόδων από την φορολογία να διατεθεί για την κάλυψη της μισθοδοσίας των διδασκάλων των σχολείων, αλλά και για την παροχή ειδικού βοηθήματος στους υπέργηρους διδασκάλους, που λόγω ασθενειών και γήρατος αδυνατούσαν να συνεχίσουν το έργο τους. Μάλιστα, για τον παραπάνω σκοπό, καθιερώθηκε από τη Γραμματεία η

[76] Ελένη Μπελιά, *ό. π.,* σ. 43.
[77] Χάρης Μπαμπούνης, «Η παιδεία στην επαρχία των Καλαβρύτων κατά την καποδιστριακή περίοδο», περιοδ. *Επετηρίς των Καλαβρύτων*, τόμ. 18 (1994), σ. 194.
[78] Χάρης Μπαμπούνης, *Η εκπαίδευση κατά την καποδιστριακή περίοδο*, εκδ. Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφέλιμων Βιβλίων, Αθήνα 1999, σ. 187.
[79] Αθανάσιος Κανελλόπουλος, *ό. π.,* σ. 54.
[80] Χάρης Μπαμπούνης*, ό. π.,* σ. 196.

παρακράτηση ειδικού φόρου 0,5% επί της μισθοδοσίας των εν ενεργεία εκπαιδευτικών.[81]

Εκτός από το επίπεδο της γενικής κυβέρνησης, επιβάλλονταν και σε τοπικό επίπεδο εισφορές φορολογικού χαρακτήρα. Τέτοιοι φόροι, εκτός από τα εισοδήματα και τα κτήματα, επιβάλλονταν πολλές φορές και στα ζώα, όπως τα γιδοπρόβατα.[82] Υπεύθυνοι για την είσπραξή τους ετίθεντο κυρίως οι περιφερειακοί διοικητές, οι σχολικοί επίτροποι και οι δημογέροντες. Πολλά τέτοια παραδείγματα σημειώθηκαν στην Πελοπόννησο. Το 1829 ο επίτροπος Λακωνίας Γενοβέλης επέβαλε φόρο εισοδήματος 2% στους κατοίκους της επαρχίας για την κάλυψη λειτουργικών αναγκών των σχολείων.[83] Το 1829 η δημογεροντία της Μονεμβασιάς επέβαλε ειδικό φόρο στους μελισσοκόμους προς όφελος των αλληλοδιδακτικών σχολείων του νομού.[84] Επιπλέον, οι κάτοικοι των Φιλιατρών αποφάσισαν να προσφέρουν μέρος της αγροτικής τους παραγωγής, όπως λάδι και κρασί, για να στηρίξουν τα εκπαιδευτήρια της περιοχής τους, ενώ ο Ιωάννης Κοκκώνης πρότεινε την φορολόγηση των κατοίκων του οικισμού της Κερτέζης των Καλαβρύτων για την συγκομιδή των καστανιών της περιοχής τους, με σκοπό τη συντήρηση του τοπικού αλληλοδιδακτικού σχολείου.[85]

Εκτός από την Πελοπόννησο, χαρακτηριστικά παραδείγματα τοπικής φορολόγησης υπέρ της εκπαίδευσης είχαμε και στις υπόλοιπες περιοχές της απελευθερωμένης Ελλάδας. Ενδεικτική είναι η περίπτωση της Λιβαδειάς, όπου οι δημογέροντες επέβαλαν με ειδική ρύθμιση, τον Οκτώβριο του 1830, ο κάθε κάτοικος να αποδίδει το 1% των εσόδων του για τη συντήρηση των τοπικών σχολικών μονάδων. Ο έκτακτος επίτροπος Νοτίων Κυκλάδων πρότεινε τη φορολόγηση με ποσοστό 1% κάθε ιδιόκτητου στρέμματος γης και 5% κάθε στρέμματος που ανήκε στην τοπική εκκλησία, ενώ η δημογεροντία Κύθνου ζήτησε την έγκριση από τη Γραμματεία της πρότασής της για παρακράτηση μισού κιλού από το παραγόμενο κριθάρι σε κάθε οικογένεια για τη συντήρηση του σχολικού δικτύου του νησιού. Επίσης, ο διοικητής Πόρου αιτήθηκε να διατεθεί ένα μέρος από την ετήσια παραγωγή του λεμονοδάσους για να συσταθεί αλληλοδιδακτικό εκπαιδευτήριο στο νησί, ενώ στη Νάξο επεβλήθη φόρος στα έσοδα που προέρχονταν από την εκμετάλλευση των

[81] Χάρης Μπαμπούνης, *ό. π.,* σ. 196-197.
[82] *Γενική Εφημερίς της Ελλάδος,* φ. 19 (5.3.1830), σ. 73-74.
[83] Ελένη Μπέλια, *ό. π.,* σ. 37.
[84] *Γενική Εφημερίς της Ελλάδος,* φ. 37 (15.5.1829), σ. 145.
[85] Χάρης Μπαμπούνης, *ό. π.,* σ. 198.

αλυκών, από τις δραστηριότητες του υγειολιμεναρχείου και από την παραγωγή σμύριδας.[86]

Επειδή οι παραπάνω περιπτώσεις είχαν περισσότερο ευκαιριακό χαρακτήρα και κάποιες από αυτές αποδείχτηκαν ανεφάρμοστες, προέκυψε η ανάγκη να συστηματοποιηθεί και να καθοριστεί με συγκεκριμένους όρους και προϋποθέσεις ένα συγκεκριμένο, οργανωμένο και επίσημο πρόγραμμα τοπικής φορολογίας. Την ανάγκη αυτή ήρθε να καλύψει το ψήφισμα Η' για την φορολόγηση των τοπικών πόρων. Το ψήφισμα αυτό, που συνυπογράφουν ο ίδιος ο Κυβερνήτης και ο Γραμματέας της Επικρατείας Νικόλαος Σπηλιάδης, θέσπιζε δέκα περιπτώσεις συγκεκριμένων φόρων σε τοπικό επίπεδο, οι οποίοι ήταν: ο φόρος ενοικίου φθαρτών κτημάτων, ο τεκμαρτός φόρος ενοικίασης, ο ποιμενικός φόρος, ο φόρος ξενοδοχείων, ο φόρος κέντρων διασκέδασης, ο φόρος αιθουσών ψυχαγωγικών παιχνιδιών, ο φόρος από τις οικονομικές συναλλαγές στα εμπορικά πανηγύρια, ο φόρος των καμίνων και ο φόρος αλιέων και αλιευτικών σκαφών. Μέρος των παραπάνω φόρων θα αξιοποιούνταν για την ανέγερση και συντήρηση κοινοφελών ιδρυμάτων, όπως νοσοκομείων, ναών και σχολείων.[87]

Τέλος, αξιοσημείωτη πηγή εσόδων ήταν τα διάφορα κληροδοτήματα και οι δωρεές. Προέρχονταν, κατά κύριο λόγο, από εύπορους Έλληνες του εσωτερικού, καθώς και από πλούσιους ομογενείς ή ξένους Φιλέλληνες του εξωτερικού, στους οποίους απευθύνθηκε για βοήθεια ο Καποδίστριας, αμέσως μετά την εκλογή του στην Ελλάδα.[88] Ειδικότερα, τα κεφάλαια που προήλθαν από τους ομογενειακούς κύκλους της διασποράς προσέφεραν καταλυτική βοήθεια για την στήριξη και τόνωση της εγχώριας παιδείας. Οι περισσότεροι ομογενείς που βοήθησαν προέρχονταν από τις ελληνικές παροικίες της Βιέννης, της Γενεύης, της Τεργέστης και του Βουκουρεστίου, ενώ μεγάλο μέρος κεφαλαίων εισέρευσε από Έλληνες της Ρωσίας. Ενισχύσεις, επίσης, ήρθαν από την ελληνική κοινότητα και διάφορους φιλάνθρωπους της Νέας Υόρκης, οι οποίοι έστειλαν στην Ελλάδα μεγάλο αριθμό σχολικών και λογοτεχνικών βιβλίων, αλλά και χειρογράφων φιλολογικού, νομικού και ιστορικού περιεχομένου. Χρηματική βοήθεια, επίσης, εστάλη από Φιλέλληνες της Ολλανδίας που δώρισαν δεκαπέντε χιλιάδες φράγκα στην Ελλάδα για την ίδρυση

[86] Χάρης Μπαμπούνης, *ό. π.,* σ. 197-199.
[87] Χάρης Μπαμπούνης, *ό. π.,* σ. 200-201.
[88] *Επιστολαί Ιωάννου Καποδίστρια , ό. π.,* τόμ. Α', σ. 186-187.

ορφανοτροφείου, ενώ ξεχωριστή μνεία πρέπει να γίνει και για τον επιστήθιο φίλο του Καποδίστρια και μεγάλο Ελβετό Φιλέλληνα Eynard, ο οποίος δώρισε στην Ελλάδα πενήντα χιλιάδες φράγκα, με σκοπό την ίδρυση αλληλοδιδακτικών σχολείων.[89]

[89] Χάρης Μπαμπούνης, *ό. π.,* σ. 201-205.

1.4. Το ορφανοτροφείο της Αίγινας

Μία από τις άμεσες προτεραιότητες του Ιωάννη Καποδίστρια, όταν ανέλαβε τη διακυβέρνηση της Ελλάδος, ήταν η μέριμνα για τα απροστάτευτα παιδιά και η δημιουργία όλων εκείνων των προϋποθέσεων για τον περιορισμό της θνησιμότητας και την προσφορά στέγασης, ιματισμού, τροφής και γενικά αξιοπρεπών συνθηκών υγείας και διαβίωσης,[90] Έτσι, λοιπόν, κεντρικός του στόχος ήταν η συγκέντρωση όλων των ταλαιπωρημένων και απορφανισθέντων παιδιών, που είχαν χάσει τους γονείς τους κατά τη διάρκεια του πολέμου και βρίσκονταν σε κατάσταση εγκατάλειψης, ένδειας και ανέχειας.[91]

Επί του σχεδιασμού αυτού, ο Καποδίστριας δεν στόχευε απλώς και μόνο στην κάλυψη των βασικών βιολογικών τους αναγκών μέσω της εξασφάλισης στέγης και τροφής, αλλά και στην παροχή άρτιας εκπαίδευσης, με σκοπό τη διάνοιξη προοπτικών επαγγελματικής αποκατάστασης και κοινωνικής ανέλιξης.[92] Αποτελούσε βαθιά του πεποίθηση ότι το κράτος έχει την υποχρέωση να φροντίσει για την ηθική και μορφωτική διάπλαση και τελείωση των νέων ανθρώπων, ώστε να γίνουν χρηστοί πολίτες με αξίες, παιδεία και ιδανικά και να συμβάλουν με αυτόν τον τρόπο στην ανοικοδόμηση του έθνους και στη δημιουργία ενός ευνομούμενου και προηγμένου κράτους.[93]

Λίγο καιρό αφότου αφίχθη στην Ελλάδα, για να αναλάβει τα καθήκοντά του ως Κυβερνήτης, ο Καποδίστριας άρχισε να βάζει σε εφαρμογή τα σχέδιά του για την περίθαλψη των παιδιών που είχαν μείνει ορφανά. Μετά από διαβουλεύσεις, αποφασίστηκε η δημιουργία τριών προσωρινών ιδρυμάτων. Το πρώτο δημιουργήθηκε στη Ζωοδόχο Πηγή του Πόρου, το δεύτερο λειτούργησε στο κάστρο του Ναυπλίου, ενώ το τρίτο φιλοξενήθηκε στον χώρο του μετοχίου του μοναστηριού της Αίγινας. Σε αυτό φιλοξενήθηκαν εξήντα έξι παιδιά και νέοι, οι οποίοι απελευθερώθηκαν από τις αιγυπτιακές φυλακές της Αλεξάνδρειας όπου κρατούνταν, με τη βοήθεια χρηματικών εγγυήσεων του βασιλιά της Γαλλίας Καρόλου του Ι'. Ουσιαστικά, αυτό το ίδρυμα

---

[90] Ευθύμιος Θωμόπουλος, *Η ιστορία της κοινωνικής προστασίας από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι σήμερον,* εκδ. Παπαζήσης, Αθήναι 1977, σ. 10-11, 18-19.
[91] *Επιστολαί Ιωάννου Καποδίστρια, ό. π.,* τόμ. Α', σ. 338.
[92] Χαρακτηριστικά είναι τα λόγια ενός από τους τροφίμους του προσωρινού ορφανοτροφείου του Ναυπλίου ο οποίος, απευθυνόμενος στον Καποδίστρια, του λέει: «Εἰς τὸ ἑξῆς εἴμεθα παιδιὰ δικά σου καὶ τοῦ Ἔθνους μας καὶ τοῦτο φτάνει διὰ νὰ λησμονήσομεν ὅλα τὰ δεινά μας». Βλ. σχετικά *Γενική Εφημερίς της Ελλάδος*, φ. 89 (28.11.1828), σ. 368.
[93] Εφημερίς *Η Αιγιναία*, αρ. Ζ' (15.8.1831), σ. 215-216.

στην Αίγινα αποτέλεσε τον πυρήνα του μετέπειτα κεντρικού ορφανοτροφείου του νησιού.[94]

Τα παραπάνω ορφανοτροφεία είχαν προσωρινό χαρακτήρα. Παράλληλα με τη λειτουργία τους, δρομολογούνταν η ίδρυση ενός μεγάλου κεντρικού ορφανοτροφείου στην Αίγινα.[95] Πρώτο μέλημα του Καποδίστρια ήταν η εύρεση ενός κατάλληλου χώρου, στον οποίο θα κατασκευαζόταν το ίδρυμα. Έτσι, ήρθε σε επαφή με τον έκτακτο επίτροπο της Αίγινας, Κωνσταντίνο Ράμφο (1776-1871), ζητώντας του να βρει μια κατάλληλη τοποθεσία για τη θεμελίωση του ορφανοτροφείου.[96] Ο Ράμφος δρομολόγησε όλες τις δέουσες ενέργειες και πολύ γρήγορα κατάφερε να βρει μία έκταση, η οποία θα μπορούσε να καλύψει τις ανάγκες οικοδόμησης του ογκώδους κτιρίου, οι εργασίες του οποίου ξεκίνησαν στις αρχές Μαΐου του 1828.[97]

Καθοριστικό ρόλο για την κάλυψη των οικονομικών απαιτήσεων για την οικοδόμηση του ιδρύματος έπαιξαν οι συνεισφορές και οι φιλεκπαιδευτικοί έρανοι ομογενειακών κύκλων και εξεχόντων Φιλελλήνων της διασποράς, που προέρχονταν από χώρες όπως η Ολλανδία,[98] η Ρωσία, η Γαλλία και η Αγγλία.[99] Ακόμα και ο ίδιος ο Καποδίστριας προσέφερε χρήματα.[100] Το συγκεντρωθέν ποσό των συνεισφορών αυτών ανήλθε περίπου στα τριακόσιες χιλιάδες φράγκα.[101] Υπήρχαν, βέβαια, και εθελοντικές εισφορές απλών πολιτών,[102] αλλά αυτές ήταν εξαιρετικά μικρές και είχαν περισσότερο συμβολικό παρά ουσιαστικό χαρακτήρα.[103] Σε επίπεδο επίσημων κυβερνητικών μέτρων, η Δ' Εθνοσυνέλευση αποφάσισε με το ΙΑ΄ ψήφισμα ένα μέρος από τη φορολόγηση της εκκλησιαστικής περιουσίας να διατίθεται για την ενίσχυση του ιδρύματος.[104]

---

[94] Νικόλαος Τόμπρος, «Οι Τρόφιμοι, η Στελέχωση και η Διοίκηση του Ορφανοτροφείου της Αίγινας (1829-1834)», *ΚΔ' Πανελλήνιο Ιστορικό Συνέδριο, 30, 31 Μαΐου - 1 Ιουνίου 2003*, εκδ. Ελληνική Ιστορική Εταιρεία, εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2004, σ. 265.
[95] Χάρης Μπαμπούνης, *ό. π.,* σ. 150-153.
[96] *Επιστολαί Ιωάννου Καποδίστρια, ό. π.,* τόμ. Α', σ. 339.
[97] Νικόλαος Τόμπρος, *ό. π.,* σ. 257-258.
[98] *Επιστολαί Ιωάννου Καποδίστρια, ό. π.,* τόμ. Β', σ. 232.
[99]*Επιστολαί Ιωάννου Καποδίστρια, ό. π.,* τόμ. Α', σ. 94. Επίσης, βλ. *Γενική Εφημερίς της Ελλάδος*, φ. 68 (15.9.1828), σ. 281-282.
[100] Χάρης Μπαμπούνης, *ό. π.,* σ. 151.
[101] Τα 300.000 φράγκα ήταν ένα αξιοσέβαστο ποσό για τα δεδομένα της εποχής και ισοδυναμούσε περίπου με 780.000 γρόσια.
[102] Συγκινητική είναι η προσφορά του καθηγούμενου της ιεράς μονής Αγίου Γεωργίου Σκύρου, ο οποίος προσέφερε 2.000 γρόσια προς στήριξη του ορφανοτροφείου. Βλ. *Γενική Εφημερίς της Ελλάδος*, φ. 9 (29.1.1830), σ. 33. Επίσης, βλ. *Επιστολαί Ιωάννου Καποδίστρια, ό. π.*, τόμ. Γ', σ. 335-336.
[103] *Γενική Εφημερίς της Ελλάδος*, φ. 8 (1.2.1828), σ. 35.
[104] *Γενική Εφημερίς της Ελλάδος*, φ. 55 (14.8.1829), σ. 225.

Τα πρώτα ορφανά που στεγάστηκαν στο ορφανοτροφείο έφτασαν στις 9 Μαρτίου του 1829, ενώ στα τέλη του μήνα προστέθηκαν άλλα εκατόν εξήντα ορφανά από το ορφανοτροφείο του Πόρου και διακόσια πενήντα από αυτό του Ναυπλίου. Έτσι, όταν έγιναν τα επίσημα εγκαίνια στις 6 Απριλίου του 1829, οι τρόφιμοι ήταν συνολικά τετρακόσιοι εβδομήντα έξι.[105] Δίπλα στον κτιριακό χώρο του ορφανοτροφείου ανηγέρθη και ιερός ναός, ο οποίος εγκαινιάστηκε μαζί με το ίδρυμα.[106] Ο εφοδιασμός του ναού με ιερά σκεύη, λειτουργικά βιβλία και αντικείμενα στηρίχθηκε και πάλι σε εθελοντικές δωρεές θρησκευόμενων πολιτών.[107]Αξίζει, επίσης, να σημειωθεί ότι υπήρξε μέριμνα και για την ψυχαγωγία των ορφανών παιδιών, καθώς στην ευρύτερη έκταση του οικοτροφείου σχεδιάστηκε καλαίσθητος κήπος, ενώ το οικοδόμημα πλαισιώθηκε από μια μεγάλη και εντυπωσιακή περίφραξη που εκτεινόταν ως τη θάλασσα.[108]

Η διοίκηση του ιδρύματος ανατέθηκε, με ειδικό διάταγμα του Κυβερνήτη τον Μάιο του 1829, σε τριμελή επιτροπή. Πρόεδρος της επιτροπής αυτής ορίστηκε και ο αδερφός του Κυβερνήτη Βιάρος Καποδίστριας (1774-1842),[109] ο οποίος λίγο μετά αντικαταστάθηκε από τον Ανδρέα Μουστοξύδη.[110] Το δεύτερο μέλος ήταν ο ιεροδιάκονος Γρηγόριος Κωνσταντάς, ο οποίος ανέλαβε τη διαχείριση των οικονομικών υποθέσεων του ιδρύματος και ο τρίτος ήταν ο λόγιος αρχιμανδρίτης από την Άνδρο Λεόντιος Καμπάνης (1782-1859), ο οποίος ανέλαβε την ευθύνη του ελέγχου και της γενικής εποπτείας της ευπρέπειας του ορφανοτροφείου και της συμπεριφοράς των τροφίμων και του προσωπικού.[111]

Ιδιαίτερη βαρύτητα δόθηκε από τον Καποδίστρια στην εκπαίδευση των τροφίμων. Εντός του ιδρύματος οργανώθηκε ολόκληρο σχολικό δίκτυο, καθώς δημιουργήθηκαν τρία αλληλοδιδακτικά σχολεία στοιχειώδους εκπαίδευσης, τάξεις ελληνικών μαθημάτων, έξι εργαστήρια τεχνικής φύσεως, Πρότυπο και Κεντρικό σχολείο. Κεντρικός στόχος του Καποδίστρια, όπως αναφέραμε παραπάνω, ήταν το ίδρυμα να μην αρκεστεί μόνο στην συντήρηση των ορφανών, αλλά προπαντός στη

---

[105] Ελένη Κούκου, *Ο Καποδίστριας και η παιδεία (1827-1832),* τόμ. Β΄, *Τα εκπαιδευτικά ιδρύματα της Αίγινας*, Αθήναι 1972, σ. 70-71.
[106] Χάρης Μπαμπούνης, *ό. π.,* σ. 152.
[107] *Γενική Εφημερίς της Ελλάδος*, φ. 2 (9.1.1832), σ. 11.
[108] Χρήστος Κωνσταντινόπουλος, *Η Αίγινα στα χρόνια του Καποδίστρια,* Αθήνα 1968, σ. 21.
[109] *Γενική Εφημερίς της Ελλάδος*, φ. 40 (25.5.1829), σ. 155-156.
[110] Εφημερίς *Η Αιγιναία*, αρ. Α' (15.3.1831), σ. 33.
[111] Χάρης Μπαμπούνης*, ό. π.,* σ. 153.

μόρφωση, την ηθική τους διαπαιδαγώγηση και στην ολόπλευρη ανάπτυξη των διανοητικών ικανοτήτων και της προσωπικότητάς τους.[112] Ως διδάσκοντες τοποθετήθηκαν ονομαστοί λόγιοι της εποχής, όπως ο ιερωμένος και επικεφαλής του αλληλοδιδακτικού Νεόφυτος Νικητόπουλος, ο Ελληνοδιδάσκαλος Γρηγόριος Κωνσταντάς, ο Λεωνίδας Καμπάνης, ο ιεροδιάκονος Καλλίνικος και ο μαθηματικός Γεώργιος Ζωχιός.[113] Εκτός από τους διδασκάλους των κλασικών μαθημάτων του βασικού κορμού, στα εκπαιδευτήρια του ιδρύματος διορίστηκαν και διδάσκαλοι μουσικής, ζωγραφικής, ιεράς κατηχήσεως, γυμναστικής και τεχνικών ειδικοτήτων.[114]

Κατά διάρκεια της διεύθυνσης του ιδρύματος από τον Μουστοξύδη παρατηρήθηκε μία αξιοσημείωτη άνθιση της τεχνικής εκπαίδευσης και κατάρτισης των ορφανών. Αναλυτικότερα, αποφασίστηκε οι μαθητές χαμηλών σχολικών επιδόσεων να στρέφονται προς τεχνικά επαγγέλματα, λαμβάνοντας την ανάλογη εκπαίδευση, πρώτα στα εργαστήρια του ιδρύματος και ύστερα σε ανώτερες σχολές χειροτεχνίας στην Αίγινα και στο Ναύπλιο. Τα εργαστήρια που λειτουργούσαν εντός του ιδρύματος ήταν το εργαστήριο ραπτικής, βιβλιοδεσίας, ξυλουργικής και τυπογραφίας. Μάλιστα, οι τρόφιμοι που εκπαιδεύονταν σε αυτά, εκτός από την πρακτική τους άσκηση, παρήγαν προϊόντα για τις ανάγκες του ιδρύματος.[115]

Αξίζει, επίσης, να αναφερθεί ότι δόθηκε ιδιαίτερη έμφαση στη θρησκευτική αγωγή των τροφίμων του ορφανοτροφείου και στη διάπλαση των χαρακτήρων τους με ηθικές, χριστιανικές και κοινωνικές αξίες και ιδανικά. Πράγματι, τόσο το αναλυτικό πρόγραμμα των μαθημάτων, όσο και η ζωή τους γενικότερα ήταν έντονα διαποτισμένα από μια αίσθηση θρησκευτικότητας. Η προσευχή, η ιερά κατήχηση, η μελέτη της Αγίας Γραφής και η ανάγνωση πατερικών κειμένων κατά τη διάρκεια του βραδινού φαγητού ήταν αναπόσπαστο κομμάτι του καθημερινού προγράμματος των παιδιών. Δεν θα ήταν υπερβολή αν λέγαμε ότι η καθημερινότητά τους θύμιζε έντονα μοναστικό τυπικό. Άλλωστε, όλα αυτά απηχούσαν και τις αντιλήψεις του ίδιου του Καποδίστρια του οποίου, πέραν της γνωστικής και μορφωτικής κατάρτισης των

[112] *Επιστολαί Ιωάννου Καποδίστρια, ό. π.*, τόμ. Δ', σ. 131 και Ελένη Κούκου, *ό. π.,* σ. 127-145.
[113] Δημήτρης Μαυροσκούφης*, ό. π.,* σ. 301.
[114] Νικόλαος Τόμπρος, *ό. π.,* σ. 287. Επίσης, βλ. Εφημερίς *Η Αιγιναία*, αρ. Α' (15.3.1831), σ. 35.
[115] Εφημερίς *Η Αιγιναία*, αρ. Α' (15.3.1831), σ. 36.

παιδιών, βασικός στόχος ήταν και η ενδυνάμωση της πίστης τους, η επαφή τους με την ορθόδοξη παράδοση και η διαμόρφωση της χριστιανικής τους ταυτότητας.[116]

Αξίζει, επιπροσθέτως, να σημειωθεί ότι ο Καποδίστριας είχε φροντίσει να υπάρχουν ορισμένοι κανόνες πειθαρχίας των τροφίμων. Μάλιστα, ο ίδιος θέσπισε τους κανόνες αυτούς. Σύμφωνα, λοιπόν, με τον κανονισμό υπήρχαν τρία διαδοχικά στάδια ποινών, τα οποία ξεκινούσαν από το πιο ήπιο και κατέληγαν στο πιο αυστηρό, αν ο τρόφιμος δεν συμμορφωνόταν και επέμενε σε κάποια ανάρμοστη συμπεριφορά. Το πρώτο στάδιο περιελάμβανε απλή νουθεσία και αυστηρή επίπληξη από τον διευθυντή ενώπιον των άλλων παιδιών. Στο δεύτερο στάδιο επιβαλλόταν στέρηση της μισής τροφής και στο τρίτο στάδιο αφαιρούνταν τα ρούχα του παιδιού ενώπιον των υπολοίπων, για να βάλει πάλι τα παλιά του κουρελιασμένα και βρώμικα ενδύματα για διάστημα εικοσιτεσσάρων ωρών. Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι από το σύστημα αυτό των ποινών απουσίαζε η σωματική τιμωρία, την οποία ο κυβερνήτης, διακατεχόμενος από ευαισθησία και αγάπη προς τα παιδιά, δεν προέκρινε ως παιδαγωγικό μέσο.[117] Βέβαια, η αυταρχικότητα του Κυβερνήτη αναφορικά με τη διαπαιδαγώγηση των νέων και τις προβλεπόμενες ποινές των τροφίμων, κατά κύριο λόγο στο Ορφανοτροφείο της Αίγινας, δημιουργούσε ενίοτε ορισμένες αντιδράσεις, όπως ήταν η μαθητική εξέγερση του 1831.[118]

Εκτός των ποινών, όμως, ο Καποδίστριας είχε εισηγηθεί και την εφαρμογή ενός συστήματος αμοιβών. Οι τρόφιμοι που ήταν ευπρεπείς, μελετηροί, σημείωναν υψηλές επιδόσεις στα μαθήματα, σέβονταν τους διδασκάλους τους, υπάκουαν στους κανόνες του εκπαιδευτηρίου και είχαν κόσμια συμπεριφορά επιβραβεύονταν. Ως αμοιβή είχε θεσπιστεί ο δημόσιος έπαινος, η αποστολή τιμητικού γράμματος στην οικογένεια του παιδιού, η αναγραφή του ονόματός του στον πίνακα τιμής του ορφανοτροφείου και η ανάδειξή του στη θέση του πρωτόσχολου στο αλληλοδιδακτικό σχολείο του ιδρύματος. Ξεχωριστά βραβεία προβλέπονταν για τους αριστούχους των ενδοσχολικών εξετάσεων, οι οποίοι λάμβαναν δώρα, επαίνους,

---

[116] Χάρης Μπαμπούνης, *ό. π.,* σ. 170-171.
[117] *Επιστολαί Ιωάννου Καποδίστρια, ό. π.,* τόμ. Α', σ. 368.
[118] Αναστάσιος Γιαννικόπουλος, *Η εκπαίδευση στην κλασική και προκλασική αρχαιότητα,* εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα, 1989, σσ. 19-40.

βιβλία και μερικές φορές και υποτροφία για να συνεχίσουν τις σπουδές τους σε ανώτερη βαθμίδα.[119]

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Η ΠΡΩΤΟΒΑΘΜΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

2.1. Η αλληλοδιδακτική μέθοδος

Η εμφάνιση της αλληλοδιδακτικής μεθόδου διδασκαλίας ανάγει την αφετηρία της στην ευρωπαϊκή παιδαγωγική σκέψη ήδη από τις τελευταίες δεκαετίες του 18ου αιώνα. Εισηγητής αυτής της μεθοδολογίας υπήρξε ο καινοτόμος Άγγλος παιδαγωγός Joseph Lancaster (1778-1838). Το περίφημο μοντέλο των «monitorial schools», πάνω στο οποίο βασίστηκαν οι προτάσεις του Lancaster, βρήκε μεγάλη απήχηση κυρίως στη Γαλλία, ως η αποτελεσματικότερη και οικονομικότερη λύση για την στοιχειώδη εκπαίδευση μεγάλου αριθμού παιδιών που προέρχονταν από τα φτωχότερα λαϊκά στρώματα. Στο εν λόγω σύστημα βρίσκονταν και οι ρίζες των επιρροών που δέχτηκαν οι Έλληνες διδάσκαλοι που θέλησαν να εισάγουν και στην Ελλάδα τη συγκεκριμένη πρακτική.[120]

Στην Ελλάδα, παρόλο που το Οικουμενικό Πατριαρχείο κράτησε αρνητική στάση και απαγόρευσε ρητά στα σχολεία της Κωνσταντινούπολης να χρησιμοποιήσουν την αλληλοδιδακτική μέθοδο,[121] εκείνη βρήκε πρόσφορο έδαφος, καθώς τα σχολεία των απελευθερωμένων περιοχών άρχισαν σταδιακά να την υιοθετούν.[122] Σε αυτό πολύ σημαντικό ρόλο έπαιξε και η υποστήριξη της πλειοψηφίας των εκπροσώπων του Νεοελληνικού Διαφωτισμού απέναντι στη νέα

---

[119] Χρήστος Λέφας, *Ιστορία της Εκπαιδεύσεως*, εκδ. Οργανισμός Εκδόσεων Σχολικών Βιβλίων, Αθήνα 1942, σ. 155.
[120] Χάρης Μπαμπούνης, *ό. π.,* σ. 207.
[121] Φίλιππος Ηλιού, *Τύφλωσον Κύριε τον λαόν σου*, εκδ. Πορεία, Αθήνα 1988, σ. 46-62.
[122] Χάρης Μπαμπούνης, *ό. π.,* σ. 210.

μέθοδο.[123] Πράγματι, η ανάδυση του νέου αυτού πνευματικού κινήματος τις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα είχε ως αποτέλεσμα να τεθούν υπό αμφισβήτηση οι παραδοσιακοί τρόποι διδασκαλίας που ίσχυαν επί Τουρκοκρατίας και να αναζητηθούν νέες μορφές διδακτικής μεθοδολογίας, βασισμένες στα νέα και πιο σύγχρονα εκπαιδευτικά μοντέλα που έκαναν την εμφάνισή τους στην Ευρώπη την περίοδο αυτή.[124]

Η πρώτη γνωριμία των Ελλήνων διανοουμένων με την αλληλοδιδακτική έγινε ουσιαστικά μέσα από δύο πολύ ενδιαφέροντα άρθρα που δημοσιεύτηκαν στο περιοδικό «Λόγιος Ερμής» το 1819 και το 1820 αντιστοίχως. Δημιουργός αυτών των δύο άρθρων ήταν ο περίφημος Έλληνας λόγιος και παιδαγωγός Γεώργιος Κλεόβουλος (1785-1828),[125] ο οποίος προηγουμένως είχε σπουδάσει την αλληλοδιδακτική στο Παρίσι.[126] Στα άρθρα του, λοιπόν, περιέγραφε αναλυτικά τον μηχανισμό της νέας διδακτικής πρακτικής, εστιάζοντας κυρίως στα θετικά της σημεία, όπως η δυνατότητα παροχής γνώσεων σε μεγάλο εύρος μαθητικού δυναμικού και τα οικονομικά της οφέλη.[127]

Ο πυρήνας της νέας παιδαγωγικής μεθόδου μπορεί να συνοψιστεί στα λόγια του συνεργάτη του Καποδίστρια Ιωάννη Κοκκώνη ο οποίος, μιλώντας για τη νέα αυτή μέθοδο, λέει χαρακτηριστικά: «Πολλοὶ παῖδες, ὑπὸ τὴν ἐπιστασία ἑνὸς διδασκάλου διδάσκουσι ἀλλήλους, ὅσα μαθαίνει ὁ ἕνας καλύτερα ἀπὸ τοὺς ἄλλους».[128] Πράγματι, η νέα παιδαγωγική μέθοδος εδραζόταν σε ένα σύστημα εκπαίδευσης στο οποίο οι πιο καλοί και προικισμένοι μαθητές, οι λεγόμενοι «πρωτόσχολοι», δίδασκαν τους υπόλοιπους συμμαθητές τους, κάτω από την καθοδήγηση και την εποπτεία ενός δασκάλου. Οι πρωτόσχολοι, αν και προικισμένοι μαθητές, συνήθως έφταναν το πρωί στο σχολείο για να λάβουν οδηγίες και

---

[123] Ο φημισμένος διαφωτιστής και παιδαγωγός Κωνσταντίνος Κούμας χαρακτηρίζει την αλληλοδιδακτική μέθοδο ως θεόδοτο δώρο. Βλ. Λυδία Παπαδάκη, *Η αλληλοδιδακτική μέθοδος διδασκαλίας στην Ελλάδα του 19ου αιώνα,* εκδ. Δωδώνη, Ιωάννινα 1992, σ. 64-69.

[124] Πασχάλης Κιτρομηλίδης, *Ιώσηπος Μοισιόδαξ. Οι συντεταγμένες της βαλκανικής σκέψης τον 19ο αιώνα*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1985, σ. 190-208.

[125] Για τη ζωή και το έργο του Γ. Κλεόβουλου, βλ. αναλυτικά Γεώργιος Σακκάς, *Γεώργιος Κλεόβουλος ο Φιλιππουπολίτης. Ο πρώτος Έλλην επιστήμων και αγνοημένος παιδαγωγός,* Αθήναι 1956.

[126] Γεώργιος Κλεόβουλος, «Επιστολή περί Αλληλοδιδακτικής μεθόδου», *Ερμής ο Λόγιος*, τόμ. Θ' (1819), (φωτοτυπικό ανάτυπο εκδ. ΕΛΙΑ, Αθήνα 1990), σ. 27-34.

[127] Γεώργιος Σακκάς, *ό. π.,* σ. 32-33.

[128] Ιωάννης Κοκκώνης, *Εγχειρίδιον δια τ' αλληλοδιδακτικά σχολεία ή Οδηγός της Αλληλοδιδακτικής μεθόδου υπό Σαραζίνου*, εκδ. Εθνικόν Τυπογραφείον, Αίγινα 1830, σ. 4.

κατευθυντήριες γραμμές από τον δάσκαλο, να διδαχθούν στοιχεία από το μάθημα της ημέρας και να το διδάξουν με τη σειρά τους στους άλλους μαθητές.[129]

Επίσης, χαρακτηριστικό στοιχείο της μεθόδου ήταν η κατάταξη των μαθητών σε οκτώ ολιγάριθμες κλάσεις (τάξεις) για κάθε μάθημα. Αυτές σχηματίζονταν κάθε μήνα ανάλογα με τις επιδόσεις των μαθητών. Έτσι, ένας μαθητής της Ε΄ κλάσης της ανάγνωσης μπορούσε να είναι ταυτόχρονα και μαθητής της Γ΄ κλάσης της αριθμητικής ή της Ζ΄ κλάσης της γραφής, ανεξαρτήτως της ηλικίας του. Οι μαθητές χωρίζονταν σε κλάσεις, σύμφωνα με τις ικανότητές τους, και δύο από τους πιο προχωρημένους μαθητές της κάθε κλάσης αναλάμβαναν να διδάξουν τους πιο αδύναμους συμμαθητές τους. Η διδασκαλία, με άλλα λόγια, γινόταν από τους πιο προχωρημένους και ικανούς μαθητές των μεγαλύτερων κλάσεων, οι οποίοι με τη βοήθεια του δασκάλου αναλάμβαναν οι ίδιοι διδακτικό ρόλο, διδάσκοντας τους συμμαθητές τους των μικρότερων κλάσεων.[130]

Οι κύκλοι μαθημάτων ήταν δύο και εναλλάσσονταν. Ο αρχικός ήταν στα θρανία όπου διδάσκονταν κυρίως η γραφή, η ανάγνωση και η αριθμητική. Τα παιδιά των χαμηλότερων κλάσεων χρησιμοποιούσαν την άμμο, των μεσαίων πλάκες ασβεστόλιθου και των ανώτερων χαρτί. Όταν τελείωνε ο κύκλος διδασκαλίας των θρανίων, οι μαθητές περνούσαν κατά κλάσεις στον δεύτερο κύκλο των ημικυκλίων, που ήταν ξύλινα ή σιδερένια και βρίσκονταν τις περισσότερες φορές χαραγμένα στο έδαφος. Πάνω από κάθε ημικύκλιο υπήρχαν τοποθετημένοι ειδικοί πίνακες που είχαν στη μία τους όψη γραμμένη τη διδαχθείσα ύλη, την οποία οι μαθητές προσπαθούσαν να αποστηθίσουν μέσω προφορικών ασκήσεων.[131]

Πρέπει, επίσης, να σημειώσουμε ότι οι πρωτόσχολοι επιλέγονταν από τον δάσκαλο, ο οποίος καθόριζε και τις αρμοδιότητές τους. Χωρίζονταν σε τρεις κατηγορίες. Στην πρώτη συναντάμε τον γενικό πρωτόσχολο ο οποίος είχε τη γενική εποπτεία, στη δεύτερη τον πρωτόσχολο των θρανίων και στην τρίτη τον πρωτόσχολο των ημικυκλίων. Μεταξύ των καθηκόντων τους, πέραν της διδασκαλίας και της εποπτείας των υπόλοιπων μαθητών, ήταν και η διατήρηση της τάξης και της

---

[129] *Ερμής ο Λόγιος, ό. π.,* τόμ. Θ’, σ. 3.
[130] Άννα Κοντονή, *Το νεοελληνικό σχολείο και ο παιδαγωγικός ρόλος των πολιτικών συστημάτων*, εκδ. Κριτική, Αθήνα 1997, σ. 90.
[131] Άννα Κοντονή, *ό. π.,* σ. 90.

πειθαρχίας. Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι έδιναν τα παραγγέλματα στους συμμαθητές τους μέσα από αυστηρά καθορισμένες μηχανικές εντολές, χρησιμοποιώντας σφυρίχτρα και κουδούνια, για να δηλώσουν την έναρξη ή το τέλος του μαθήματος και κάνοντας συγκεκριμένες κινήσεις των χεριών για να δώσουν οδηγίες στους μαθητές, όπως ήταν η είσοδος ή η έξοδός τους από την αίθουσα. Όλα αυτά, βεβαίως, αποσκοπούσαν στην άσκηση των μαθητών στην τάξη σε κλίμα ευπρέπειας και στην πειθαρχίας.[132]

Λίγο μετά την κυκλοφορία των άρθρων του Κλεόβουλου, ιδρύθηκε το πρώτο αλληλοδιδακτικό σχολείο στη Μάνη με διευθυντή τον Χριστοφόρο Περραιβό (1773-1863).[133] Κομβικό σημείο για την θεμελίωση και την περαιτέρω ανάπτυξη της αλληλοδιδακτικής μεθόδου στην κυρίως Ελλάδα, όμως, ήταν η άφιξη του Ιωάννη Καποδίστρια. Ο Κυβερνήτης, κατά τη διάρκεια της πολιτικής του σταδιοδρομίας στα Επτάνησα και στην κεντρική Ευρώπη, είχε γνωρίσει την αλληλοδιδακτική μέθοδο και είχε διαβλέψει τις θετικές της προδιαγραφές. Στη σκέψη του, το νέο αυτό μεθοδολογικό σχήμα, ήταν το ιδανικό για τη διαμόρφωση της εκπαίδευσης στο αρτισύστατο ελληνικό κράτος, καθώς συνδύαζε πολλά πλεονεκτήματα. Πρώτον, απευθυνόταν στην στοιχειώδη εκπαίδευση, απέναντι στην οποία ο Καποδίστριας είχε δείξει εξαρχής μεγάλο ενδιαφέρον και η εδραίωσή της αποτελούσε γι' αυτόν απόλυτη προτεραιότητα. Δεύτερον, απαιτούσε λιγότερα εποπτικά και διδακτικά μέσα και απλούστερη υλικοτεχνική υποδομή για την πραγμάτωσή της και τρίτον, μπορούσε να πραγματοποιηθεί σε πιο σύντομους χρόνους διδασκαλίας[134] και γι' αυτό απαιτούσε μικρότερο αριθμό δασκάλων, πράγμα πολύ σημαντικό από οικονομικής άποψης, δεδομένου ότι τα δημοσιονομικά περιθώρια του εξαντλημένου οικονομικά κράτους ήταν εξαιρετικά περιορισμένα.[135]

Ωστόσο, όταν ο Καποδίστριας έφτασε στην Ελλάδα, παρά τις προσπάθειες που είχαν πραγματοποιηθεί, οι αλληλοδιδάσκαλοι ήταν πολύ λίγοι και ανεπαρκώς

---

[132] Λυδία Παπαδάκη, *ό. π.,* σ. 27-29.
[133] Άννα Κοντονή, *ό. π.,* σ. 94.
[134] Σύμφωνα με εκτιμήσεις των υποστηρικτών της αλληλοδιδακτικής μεθόδου, ενώ η παραδοσιακή μέθοδος διδασκαλίας, που βασιζόταν στο λεγόμενο συνδιδακτικό μοντέλο, απαιτούσε για την εκμάθηση της ανάγνωσης τετραπλάσιο χρόνο, εικοσαπλάσια έξοδα και πολλούς διδασκάλους, η αλληλοδιδασκαλία θα χρειαζόταν ένα δεκαοχτάμηνο και πολύ λιγότερο κόστος, που δεν θα υπερέβαινε τους οχτώ φοίνικες ανά μαθητή. Βλ. Ιωάννης Κοκκώνης, *Εγχειρίδιον δια τ' αλληλοδιδακτικά σχολεία ή Οδηγός της Αλληλοδιδακτικής μεθόδου υπό Σαραζίνου,* εκδ. Εθνικόν Τυπογραφείον, Αίγινα 1830, σ. 5, 27.
[135] Χάρης Μπαμπούνης, *ό. π.,* σ. 212.

εκπαιδευμένοι, ενώ ο αριθμός των αλληλοδιδακτικών σχολείων ήταν πολύ μικρός και παρουσίαζαν πολύ σοβαρές ελλείψεις και ατέλειες. Χαρακτηριστικό, άλλωστε, είναι το γεγονός ότι σε ορισμένες περιοχές της Πελοποννήσου και στο μεγαλύτερο μέρος της Στερεάς Ελλάδας δεν υπήρχαν καθόλου τέτοιου είδους σχολεία.[136]

Πέραν των προβλημάτων που περιγράψαμε παραπάνω, ένα από τα σοβαρότερα προβλήματα που αντιμετώπιζαν τα αλληλοδιδακτικά σχολεία ήταν το ότι δεν είχε καθιερωθεί ένα συγκεκριμένο πλαίσιο λειτουργίας της αλληλοδιδακτικής, με αποτέλεσμα να μην υπάρχει ομοφωνία μεταξύ των διδασκάλων και ο καθένας να ακολουθεί τα δικά του πρότυπα εισάγοντας, ενίοτε, τις δικές του καινοτομίες. Όλα αυτά είχαν ως αποτέλεσμα να υπάρχει μεγάλη ανομοιομορφία και ανισορροπία στον τρόπο άσκησης της μεθόδου, κάτι το οποίο επιδρούσε αρνητικά στην ποιότητα του παρεχόμενου εκπαιδευτικού έργου και στην εύρυθμη λειτουργία των σχολείων.[137]

Πιο συγκεκριμένα, την εποχή αυτή εφαρμόζονταν στον ελλαδικό χώρο τέσσερα διαφορετικά αλληλοδιδακτικά συστήματα. Το πρώτο ήταν το σύστημα του Γεωργίου Κλεοβούλου, για τον οποίο έγινε λόγος και παραπάνω. Το σύστημα αυτό ήταν το πιο διαδεδομένο καθώς εφαρμοζόταν από το 1/3 των σχολείων. Παρόλα αυτά παρουσίαζε πολλές ατέλειες, κυρίως ως προς τους πίνακες της ανάγνωσης. Το δεύτερο ήταν το σύστημα του Αθανασίου Πολίτη (1803-1870), ο οποίος, όπως αναφέραμε, ήταν διαπρεπής αλληλοδιδάσκαλος στα Επτάνησα. Το σύστημα αυτό ήταν καλύτερο, αλλά ήταν εξαιρετικά αυστηρό ως προς τις επιβαλλόμενες ποινές στου άτακτους και αμελείς μαθητές. Το τρίτο ήταν το σύστημα του Συνέσιου Κυριακίδη (1808-…), φημισμένου διδασκάλου στο αλληλοδιδακτικό σχολείο αρρένων της Φιλομούσου Εταιρείας. Το σύστημα αυτό ήταν στην ουσία αντιγραφή του μοντέλου του Κλεοβούλου με πιο αναλυτικό, όμως, σύστημα αριθμητικής.[138]

Βάσει της παραπάνω πολυμορφίας, οι πρώτες επίσημες ενέργειες διοικητικής φύσεως που έκανε ο Καποδίστριας για να υποστηρίξει και προωθήσει τη νέα μέθοδο διδασκαλίας με έναν κοινώς αποδεκτό και κωδικοποιημένο τρόπο, έλαβαν χώρα στα πλαίσια της Δ’ Εθνοσυνέλευσης στο Άργος το καλοκαίρι του 1829. Η Εθνοσυνέλευση, μετά από τις σχετικές εισηγήσεις του Καποδίστρια αποφάσισε την ενθάρρυνση της δημιουργίας και της λειτουργίας αλληλοδιδακτικών σχολείων στον

[136] Δημήτρης Μαυροσκούφης, *ό. π.,* σ. 304.
[137] Δημήτρης Μαυροσκούφης, *ό. π.,* σ. 304.
[138] Δημήτρης Μαυροσκούφης, *ό. π.,* σ. 304.

ελληνικό χώρο,[139] ενώ λίγους μήνες αργότερα, και συγκεκριμένα τον Οκτώβριο του 1829, εκδίδονται, μετά από αίτημα του Κυβερνήτη, δύο εγκύκλιοι του Υπουργού Παιδείας και Εκκλησιαστικών Νικόλαου Χρυσόγελου, με τις οποίες απευθύνεται στους διδασκάλους των σχολείων και ζητά μετ' επιτάσεως την εφαρμογή ενός ενιαίου ομοιόμορφου μοντέλου διδασκαλίας.[140]

Το πιο αποφασιστικό βήμα, όμως, έγινε στις 18 Οκτωβρίου, όταν ο Καποδίστριας προχώρησε στην ίδρυση της «Επιτροπής Προπαιδείας». Η Επιτροπή αυτή είχε ως βασικό καθήκον να συντάξει έναν λεπτομερή κανονισμό οργάνωσης και λειτουργίας των αλληλοδιδακτικών σχολείων, αλλά και την επίτευξη ενός ομοιόμορφου αλληλοδιδακτικού συστήματος. Τη διοίκηση του εν λόγω φορέα ανέλαβε τριμελής ομάδα, η οποία αποτελούνταν από εξέχοντες επιστήμονες και παιδαγωγούς. Συγκεκριμένα, μέλη ορίστηκαν ο Ιωάννης Κοκκώνης, ο Γάλλος δικηγόρος, αλληλοδιδάσκαλος και σύμβουλος του Καποδίστρια σε θέματα εκπαιδευτικής πολιτικής Henry Dutrone και ο λόγιος ιεροδιάκονος Νεόφυτος Νικητόπουλος, πρώην μαθητής του Κλεόβουλου, που είχε διοριστεί διευθυντής του αλληλοδιδακτικού σχολείου του Ορφανοτροφείου στην Αίγινα.[141]

Πρώτο μέλημα της Επιτροπής ήταν να αποφασίσει ποιο σύστημα θα αποτελέσει τη βάση για να δημιουργηθεί ένα κοινώς αποδεκτό μοντέλο άσκησης και λειτουργίας της αλληλοδιδακτικής, υποβάλλοντας προς την κυβέρνηση συγκεκριμένες προτάσεις και αναφορές. Παράλληλα, συστάθηκε ειδική βοηθητική ομάδα φιλολόγων και γλωσσομαθών για να μεταφράσει βιβλία φημισμένων Γάλλων αλληλοδιδασκάλων και διανοητών,[142] που θα μπορούσαν να χρησιμεύσουν στην Επιτροπή ως οδοδείκτης για την επιτυχή περάτωση του έργου της. Συνδετικός κρίκος μεταξύ Επιτροπής και κυβέρνησης ορίστηκε ο Ανδρέας Μουστοξύδης, ο οποίος συμμετείχε και στις περισσότερες συνεδριάσεις της.[143]

Τελικά, η επιλογή του κατάλληλου αλληλοδιδακτικού μοντέλου αποδείχτηκε δύσκολη υπόθεση, η οποία δημιούργησε τριγμούς και οξείες διαφωνίες ανάμεσα στα μέλη της Επιτροπής, πράγμα που υπονόμευσε και δυσχέρανε σε μεγάλο βαθμό το

---

[139] Χάρης Μπαμπούνης, *ό. π.,* σ. 213.
[140] *Γενική Εφημερίς της Ελλάδος*, φ. 74 (30.10.1829), σ. 299. Επίσης, βλ. Ελένη Κούκου, *ό. π.*, σ. 19-20.
[141] Αθανασία Αβδάλη, «Ο Καποδίστριας και η Επιτροπή της Προπαιδείας», περιοδ. *Δωδώνη*, τόμ. 23, τεύχ. 1 (1994), σ. 11.
[142] *Επιστολαί Ιωάννου Καποδίστρια, ό. π.,* τόμ. Γ', σ. 264.
[143] *Επιστολαί Ιωάννου Καποδίστρια, ό. π.,* τόμ. Γ', σ. 266. Επίσης, βλ. Αθανασία Αβδάλη, *ό. π.,* σ. 11.

έργο της. Από τη μία πλευρά συντάχθηκαν ο Ιωάννης Κοκκώνης και ο Ανδρέας Μουστοξύδης, οι οποίοι απέρριπταν όλα τα προαναφερθέντα συστήματα και προέκριναν το μοντέλο του περίφημου Γάλλου αλληλοδιδασκάλου Charles Sarazin (1797-1865), ο οποίος είχε διακριθεί για το διδακτικό και παιδαγωγικό του έργο στη Γαλλία και διατελούσε διευθυντής του Διδασκαλείου του Παρισιού και γενικός Επιθεωρητής των δημοτικών σχολείων της νομαρχιακής περιφέρειας του Σηκουάνα. Στην άλλη πλευρά βρισκόταν ο Νεόφυτος Νικητόπουλος, ο οποίος πρέσβευε πιο φιλελεύθερες αντιλήψεις και προέκρινε το σύστημα του Κλεόβουλου.[144]

Τελικά, υπερίσχυσε η πρόταση των Κοκκώνη και Μουστοξύδη και ο Νικητόπουλος παραιτήθηκε. Έτσι, λοιπόν, υιοθετήθηκε το σύστημα του Sarazin.[145] Κατόπιν ο Καποδίστριας, αφού ενέκρινε και ο ίδιος επίσημα την πρόταση, έδωσε εντολή στον Κοκκώνη να μεταφράσει στην ελληνική γλώσσα το ογκώδες και περίφημο εγχειρίδιο[146] του Γάλλου διανοητή σχετικά με τη χρήση και εφαρμογή της αλληλοδιδακτικής μεθόδου. Η μετάφραση του έργου αποπερατώθηκε το καλοκαίρι του 1830.[147] Επίσημα, το μοντέλο Sarazin εισήχθη στην ελληνική εκπαιδευτική πραγματικότητα στις 12 Ιουλίου του 1830 με κυβερνητικό διάταγμα. Στη συνέχεια, η Γραμματεία της Παιδείας μοίρασε το μεταγλωττισμένο βιβλίο σε όλα τα σχολεία, προς μελέτη και εφαρμογή.[148] Οι αλληλοδιδάσκαλοι όφειλαν να υπακούσουν πλήρως την κυβερνητική εντολή και να συμμορφωθούν, εφαρμόζοντας απαρέγκλιτα τις οδηγίες του εγχειριδίου.[149]

Αναφορικά με την ευόδωση των παραπάνω πρωτοβουλιών και μεταρρυθμίσεων, θα πρέπει να αναφέρουμε ότι τα αλληλοδιδακτικά σχολεία μέχρι και τα τέλη του 1830 είχαν σημειώσει αργή και μικρή αλλά σταθερή και ελπιδοφόρα πρόοδο σε σχέση με τα προηγούμενα χρόνια. Το 1830 λειτουργούσαν στην Πελοπόννησο 25 αλληλοδιδακτικά σχολεία με ένα ποσοστό αύξησης κοντά στο 25%, ενώ σημαντική αύξηση παρατηρούνταν και στα νησιά του Αιγαίου, όπου συναντάμε 37 αλληλοδιδακτικά.[150] Την επόμενη χρονιά, τα αλληλοδιδακτικά της Πελοποννήσου

---

[144] Χάρης Μπαμπούνης, *ό. π.,* σ. 214-215.
[145] Χρήστος Τζήκας, *Ι. Π. Κοκκώνης: Ο ρόλος του στη θεμελίωση και τα πρώτα βήματα της Δημοτικής Εκπαίδευσης στην Ελλάδα,* εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1999, σ. 76-77.
[146] Ελένη Κούκου*, ό. π.,* σ. 40-41.
[147] *Γενική Εφημερίς της Ελλάδος*, φ. 44 (25.6.1830), σ. 199.
[148] *Γενική Εφημερίς της Ελλάδος*, φ. 68 (23.8.1830), σ. 281. Επίσης, βλ. Λεωνίδας Βελέλης, *ό. π.,* σ. 156.
[149] Χάρης Μπαμπούνης, *ό. π.,* σ. 217.
[150] *Γενική Εφημερίς της Ελλάδος*, φ. 21 (12.3.1830), σ. 81.

αυξήθηκαν σε 31.[151] Αναφορικά με τη Στερεά Ελλάδα, βλέπουμε ότι το 1829 δεν λειτουργούσε κανένα αλληλοδιδακτικό, πράγμα απόλυτα λογικό αφού η περιοχή βρισκόταν σε εμπόλεμη κατάσταση και μεγάλο μέρος της εξακολουθούσε να βρίσκεται υπό τον έλεγχο των τουρκικών στρατευμάτων, ενώ το 1831 ιδρύθηκαν κι εκεί 7 αλληλοδιδακτικά σχολεία. Βέβαια, πρέπει να αναφέρουμε ότι η ανάπτυξη των αλληλοδιδακτικών εκπαιδευτηρίων δεν γινόταν απρόσκοπτα, καθώς υπήρχαν πολλοί παράγοντες που λειτουργούσαν ως τροχοπέδη στην προοπτική αυτή. Ανάμεσά τους ήταν οι δυσκολίες χρηματοδότησής τους και η σχολική διαρροή.[152]

Τέλος, αξίζει να σημειωθεί ότι στα αλληλοδιδακτικά σχολεία είχαν δικαίωμα να φοιτήσουν και κορίτσια. Σύμφωνα με την κυβέρνηση, σκοπός της γυναικείας εκπαίδευσης είναι η άμβλυνση της «παχυλής αμάθειας» των κοριτσιών και η ηθική διάπλαση του χαρακτήρα τους, ώστε να προικιστεί η γυναικεία τους φύση με τις βασικές αρετές, όπως η οικιακή ευδαιμονία και το αίσθημα της μητρότητας.[153] Η μόνη διαφορά, όπως προέβλεπε και το εγχειρίδιο του Sarazin, ήταν ότι εκτός από τα καθιερωμένα μαθήματα, τα κορίτσια διδάσκονταν και κέντημα.[154] Άλλωστε, η συνεκπαίδευση αγοριών και κοριτσιών ήταν μια συνηθισμένη εκπαιδευτική πρακτική κατά την εν λόγω περίοδο, καθώς η οικονομική δυσπραγία και η δημοσιονομική στενότητα δεν επέτρεπαν τη δημιουργία ξεχωριστών εκπαιδευτηρίων θηλέων, παρόλο που ο ίδιος ο Καποδίστριας είχε επανειλημμένως εκφραστεί θετικά ως προς την προοπτική αυτή. Πάντως, παρά τις παραπάνω ευνοϊκές και πρωτοποριακές για την εποχή ρυθμιστικές ενέργειες σχετικά με τη συνεκπαίδευση των δύο φύλων στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση, τα ανδροκρατούμενα πρότυπα διατηρούσαν τη δυναμική τους και η φοίτηση των κοριτσιών στα σχολεία αυτά ήταν σχετικά μικρή.[155]

Ομολογουμένως, τις περισσότερες πρωτοβουλίες για την εκπαίδευση των κοριτσιών της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης την εποχή αυτή αναλάμβαναν ιδιωτικοί φορείς. Άλλωστε, η άσκηση ιδιωτικού έργου ήταν συνταγματικά κατοχυρωμένη από την κυβέρνηση. Οι περισσότερες από αυτούς προέρχονταν από ξένες ιεραποστολικές αδελφότητες Προτεσταντών και Καθολικών, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι έλειπαν και

---

[151] *Γενική Εφημερίς της Ελλάδος*, φ. 13 (18.2.1831), σ. 66-68.
[152] Χάρης Μπαμπούνης, *ό. π.,* σ. 228-231.
[153] Ελένη Φουρναράκη, «Εκπαίδευση και αγωγή των κοριτσιών». *Ελληνικοί Προβληματισμοί (1830-1910). Ένα ανθολόγιο,* εκδ. Ιστορικό Αρχείο της Ελληνικής Νεολαίας, Αθήνα 1987, σ. 128.
[154] Ιωάννης Κοκκώνης, *ό. π.,* σ. 5.
[155] Αλεξάνδρα Λαμπράκη-Παγανού, *Η εκπαίδευση των ελληνίδων κατά την οθωνική περίοδο*, Αθήνα 1988, σ. 63-75.

οι ιδιωτικές πρωτοβουλίες Ελληνορθόδοξων. Άλλωστε, οι εύπορες οικογένειες προτιμούσαν, συνήθως, οι κόρες τους να φοιτούν σε αμιγή αλληλοδιδακτικά σχολεία θηλέων, για να αποφεύγεται η επαφή με το άλλο φύλο, επαφή που μπορούσε να κυοφορήσει κινδύνους σε αυτές τις τρυφερές ηλικίες. Οι περιοχές στις οποίες ιδρύθηκαν τέτοια σχολεία ήταν η Αίγινα, η Σύρος, η Τήνος, η Αργολίδα και η Αθήνα.[156]

Μετά τη δολοφονία του Καποδίστρια, η αλληλοδιδακτική μέθοδος πέρασε σε φάση αποσύνθεσης και φθοράς, καθώς ο Όθωνας και η αντιβασιλείς δεν την έβλεπαν θετικά και διατύπωναν δημόσιες επικρίσεις απέναντί της. Άλλωστε, η Γερμανία ποτέ δεν έβλεπε με καλό μάτι την εφαρμογή της συγκεκριμένης μεθόδου, η οποία, όπως αναφέραμε παραπάνω, ήταν ουσιαστικά δημιούργημα των Άγγλων και των Γάλλων. Οι Γερμανοί είχαν εκφραστεί επανειλημμένως με δυσπιστία και καχυποψία απέναντί της και προέκριναν περισσότερο τη συνδιδακτική μέθοδο.[157]

[156] Χάρης Μπαμπούνης, *ό. π.,* σ. 233-234.
[157] Άννα Κοντονή, *ό. π.,* σ. 98.

2.2. Η στέγαση των αλληλοδιδακτικών σχολείων

Ένα από τα σημαντικά προβλήματα που κλήθηκε να αντιμετωπίσει ο Καποδίστριας αναφορικά με τη λειτουργία της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης ήταν κι αυτό της στέγασης. Ο Καποδίστριας είχε καταλάβει ότι η κατάσταση των σχολικών κτιρίων και η διαρρύθμισή τους είχε μεγάλη σημασία για την ποιότητα του παρεχόμενου εκπαιδευτικού έργου και την ευόδωση των εκπαιδευτικών του στόχων.[158]

Πριν την άφιξη του Καποδίστρια, μόνο το αλληλοδιδακτικό σχολείο Άργους στεγαζόταν σε δικό του αξιοπρεπές κτίριο.[159] Όλα τα άλλα σχολεία λειτουργούσαν σε ακατάλληλους εσωτερικούς χώρους οι οποίοι είχαν διαρρυθμιστεί με πρόχειρο τρόπο. Υπό αυτές τις συνθήκες, ο Καποδίστριας και το επιτελείο του εξάντλησαν κάθε προσπάθεια και κάθε δυνατό μέσο για να μπορέσουν να αντιμετωπίσουν το δυσεπίλυτο αυτό πρόβλημα. Ως πρώτη λύση, παρά την οικονομική στενότητα, προκρίθηκε η ενοικίαση κτιρίων. Έτσι, ενοικιάστηκαν κτίρια ιδιωτών σε περιοχές όπως η Σαντορίνη, η Τρίπολη και η Ύδρα. Επιπλέον, στις περιπτώσεις που τα οικονομικά περιθώρια είχαν εξαντληθεί και δεν υπήρχε η δυνατότητα μίσθωσης κάποιου κτιρίου, το κράτος κατέφευγε στη λύση των μετασκευών ή της ένωσης παλαιών κτιρίων με την κατάλληλη και απαιτούμενη, βέβαια, διαρρύθμισή. Ωστόσο, οι λύσεις αυτές ήταν επισφαλείς και δεν μπορούσαν να λύσουν ριζικά και οριστικά το υφιστάμενο πρόβλημα.[160]

Αναμφισβήτητα, το μεγαλύτερο ποσοστό των νέων αλληλοδιδακτικών εκπαιδευτηρίων στεγάστηκε σε ήδη υπάρχουσες κτιριακές εγκαταστάσεις. Η πιο συνηθισμένη λύση ήταν τα εκκλησιαστικά κτίρια και ιδιαίτερα οι χώροι των μοναστηριών.[161] Επιπλέον, χρησιμοποιήθηκαν ακόμα και τζαμιά, τα οποία είχαν εγκαταλείψει οι Τούρκοι στις απελευθερωμένες πλέον περιοχές,[162] καθώς και εθνικές οικίες. Επίσης, επιστρατεύθηκαν ορθογώνιοι αποθηκευτικοί χώροι, στρατώνες και πρόχειρες υπαίθριες κατασκευές. Δεν έλειψαν, όμως, και οι εθελοντικές παραχωρήσεις ιδιόκτητων οικημάτων που ήθελαν να συνεισφέρουν στο αξιοσέβαστο

---

[158] Χάρης Μπαμπούνης, *ό. π.,* σ. 246.
[159] Ελένη Καλαφάτη, *Τα σχολικά κτίρια της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης (1821-1929),* εκδ. Ιστορικό Αρχείο της Ελληνικής Νεολαίας, Αθήνα 1988, σ. 60-61.
[160] Χάρης Μπαμπούνης, *ό. π.,* σ. 247.
[161] Απόστολος Δασκαλάκης, *ό. π.,* τόμ. Γ', σ. 2056-2057.
[162] *Επιστολαί Ιωάννου Καποδίστρια, ό. π.,* τόμ. Γ', σ. 82.

έργο της αναγέννησης της παιδείας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ήταν η περίπτωση του επισκόπου Ανδρούσης Ιωσήφ (1770-1844), αξιοσέβαστου ιεράρχη με σπουδαίο έργο κατά την Επανάσταση, ο οποίος παραχώρησε οικειοθελώς την οικία του, για να λειτουργήσει σε αυτήν αλληλοδιδακτικό σχολείο.[163] Τέλος, ως προσωρινή λύση για τη στέγαση των σχολείων προκρίθηκε και η χρησιμοποίηση των κατοικιών των διδασκάλων.[164]

Όλες οι παραπάνω λύσεις είχαν σαφώς προσωρινό χαρακτήρα και λειτούργησαν ως λύσεις ανάγκης. Η προτεραιότητα των κυβερνητικών σχεδιασμών ήταν η κατασκευή νέων κτιρίων. Στις 10 Απριλίου του 1829 δημοσιοποιήθηκαν τα κυβερνητικά μέτρα σχετικά με κτιριακή κάλυψη των σχολικών καταστημάτων, ενώ ένα μήνα αργότερα εκδόθηκε διάταγμα της Γραμματείας της Παιδείας, σύμφωνα με το οποίο δινόταν εντολή στους κατά τόπους σχολικούς έφορους και έκτακτους επιτρόπους να υποβάλουν αναφορές στην κυβέρνηση για τα παρουσιαζόμενα κτιριακά προβλήματα των σχολείων που υπάγονταν στις περιοχές τους.[165]

Συγκεκριμένα, οι σχολικοί έφοροι και επίτροποι ήταν αυτοί που πρότειναν την ανέγερση σχολικών κτιρίων, μεριμνούσαν για τον εντοπισμό του χώρου κατασκευής και την εξεύρεση των αναγκαίων πόρων. Στη συνέχεια, έστελναν τις προτάσεις αυτές στην κυβέρνηση, η οποία τις εξέταζε προσεκτικά και έδινε την τελική έγκρισή της. Παράλληλα, οι τοπικοί άρχοντες ενημέρωναν λεπτομερώς το κυβερνητικό επιτελείο για το σχέδιο και τα μέσα δόμησης, για τον αριθμό των διδασκάλων και τα εποπτικά μέσα που απαιτούνταν, καθώς και για τον εκτιμώμενο αριθμό του μαθητικού δυναμικού. Επικουρικά συνέδραμαν το έργο των σχολικών επιτρόπων και οι περιφερειακοί διοικητές.[166]

Το τελευταίο στάδιο της παραπάνω διαδικασίας περιελάμβανε την αποστολή αρχιτεκτόνων, οι οποίοι θα αναλάμβαναν την ανέγερση των σχολικών οικοδομημάτων. Συγκεκριμένα η κυβέρνηση, αφού έπαιρνε στα χέρια της τις προτάσεις των επιτρόπων και τις ενέκρινε, έστελνε εγκεκριμένους αρχιτέκτονες στις περιοχές αυτές για να επιληφθούν της διαδικασίας κατασκευής. Στη συνέχεια, οι αρχιτέκτονες έκαναν λεπτομερή επιτόπια μελέτη και εκπονούσαν επισταμένα το

[163] Ελένη Μπελιά, *ό. π.,* σ. 103-104.
[164] Χάρης Μπαμπούνης, *ό. π.,* σ. 249.
[165] Χάρης Μπαμπούνης, *ό. π.,* σ. 250-253.
[166] Χάρης Μπαμπούνης, *ό. π.,* σ. 250-253.

σχέδιο ανέγερσης αλλά και τον οικονομικό προϋπολογισμό των έργων. Ύστερα, δινόταν η τελική έγκριση. Βεβαίως, το έργο της κυβέρνησης δεν σταματούσε εκεί, καθώς συνέχιζε να εποπτεύει το έργο των αρχιτεκτόνων για τη δόμηση των εγκαταστάσεων.[167]

Βέβαια, στον σχεδιασμό των κτιρίων λαμβάνονταν υπόψιν και οι απαιτήσεις των αλληλοδιδακτικών σχολείων. Αναμφίβολα, η αποτελεσματική εφαρμογή της αλληλοδιδακτικής μεθόδου προϋπέθετε τη σωστή διαρρύθμιση των εσωτερικών χώρων. Είναι, άλλωστε, χαρακτηριστικό το γεγονός ότι και στον «Οδηγό της Αλληλοδιδακτικής μεθόδου», το βιβλίο δηλαδή του Γάλλου Sarazin, που είχε καθοριστεί ως βασικός οδοδείκτης για την σωστή λειτουργία της μεθόδου στα σχολεία, υπήρχε λεπτομερής πρόβλεψη αναφορικά με το σχήμα του κτιρίου, τις σωστές διαστάσεις των αιθουσών διδασκαλίας, τις θέσεις της διδασκαλικής έδρας, των θρανίων και των ημικυκλίων των μαθητών.[168]

Εύλογα, οι παραπάνω προδιαγραφές δεν ήταν εφικτό να τηρηθούν πάντοτε, λόγω του μεγέθους των προβλημάτων. Οι περιορισμένοι οικονομικοί πόροι, η προβληματική μορφολογία του εδάφους, ο ανεπαρκής χωροταξικός σχεδιασμός και οι αντίξοες κλιματολογικές συνθήκες, υπήρξαν μερικοί από τους λόγους που λειτουργούσαν ως τροχοπέδη στη σωστή διαρρύθμιση των σχολικών οικοδομημάτων.[169]

Στην υλοποίηση των σκοπών του κτιριακού σχεδιασμού, επίσης, εξετάζονταν από την κυβέρνηση και τους αρμόδιους μηχανικούς και άλλοι ευρύτεροι παράγοντες που είχαν τη δική τους σημασία. Λόγου χάρη, ένας από τους παράγοντες που εξεταζόταν ήταν η εγγύτητα του σχολείου με τον πιο πυκνοκατοικημένο οικισμό, για να μην ταλαιπωρούνται οι μαθητές κατά τη μετακίνησή τους, αναγκαζόμενοι να διανύουν τεράστιες αποστάσεις. Ιδιαίτερα στην περίπτωση των σχολείων που εξυπηρετούσαν ταυτόχρονα πολλά χωριά, υπήρχε συνήθως η μέριμνα να κατασκευάζονται κοντά στο πολυπληθέστερο χωριό. Επίσης, για λόγους

---

[167] Χάρης Μπαμπούνης, *ό. π.,* σ. 250-253.
[168] Ιωάννης Κοκκώνης, *ό. π., σ.* 112.
[169] Ελένη Φέσσα - Εμμανουήλ, *Κτίρια για δημόσια χρήση στη Νεότερη Ελλάδα*, εκδ. Παπασωτηρίου, Αθήνα 1993, σ. 15.

θρησκευτικότητας και συμβολισμού, προκρινόταν συνήθως η κατασκευή των σχολικών κτιρίων πλησίον των εκκλησιών.[170]

Τέλος, ένας παράγοντας που έπαιζε σημαντικό ρόλο στη επιλογή της τοποθεσίας δόμησης των σχολικών κτιρίων, καθώς και στη διαρρύθμιση των εσωτερικών τους χώρων ήταν οι συνθήκες υγιεινής. Το κράτος ήθελε να διασφαλίσει ότι η εκπαίδευση των παιδιών θα πραγματοποιούνταν με τέτοιο τρόπο, ώστε να μην τίθεται σε κίνδυνο η υγεία και η ασφάλειά τους. Η υπερβολική στενότητα των αιθουσών, το τσουχτερό κρύο των ορεινών περιοχών τη χειμερινή περίοδο, η υγρασία και η ομίχλη, η έλλειψη πόσιμου νερού, η ρυπαρότητα και η δυσοσμία του περιβάλλοντος λόγω της διέλευσης ή της βοσκής ζώων σε κοντινές περιοχές και η μόλυνση των υδάτων παρακείμενων λιμνών ή ποταμιών έθεταν πολλές φορές σε κίνδυνο την υγεία των μαθητών και έχρηζαν ιδιαίτερης προσοχής από τους ιθύνοντες.[171]

[170] Χάρης Μπαμπούνης, *ό. π.,* σ. 254-255.
[171] Χάρης Μπαμπούνης, *ό. π.,* σ. 255-256.

2.3. Περιεχόμενο σπουδών

Όπως ειπώθηκε και παραπάνω, η οργάνωση και η λειτουργία των αλληλοδιδακτικών εκπαιδευτηρίων στηρίχθηκε στο μεταφρασμένο βιβλίο του Γάλλου αλληλοδιδασκάλου Charles Sarazin.[172] Τα κυριότερα μαθήματα που εμπεριέχονταν στα αναλυτικά προγράμματα ήταν η Ανάγνωση, η Γραφή, η Αριθμητική, η Χριστιανική Διδασκαλία, η Γραμματική και η Γραμμική Ιχνογραφία, ενώ σε ορισμένα αλληλοδιδακτικά διδασκόταν ως μάθημα και η Μουσική. Τα πρώτα μαθήματα ξεκινούσαν από την εκμάθηση του αλφαβήτου και κατέληγαν στην ανάγνωση μικρών περιόδων κειμένου. Ενδιαφέρον προκαλεί το γεγονός ότι για την εξάσκηση στον μηχανισμό της ανάγνωσης χρησιμοποιούνταν ευρέως χριστιανικά κείμενα παρμένα από την Αγία Γραφή. Ως προς τα Μαθηματικά, η διδασκαλία ξεκινούσε από την απλή εκμάθηση της αριθμητικής και κατέληγε στην επίλυση πιο σύνθετων προβλημάτων. Η Γραμμική Ιχνογραφία στόχευε στο να βοηθήσει τα παιδιά να βελτιώσουν τις γραφοκινητικές τους δεξιότητες, ενώ η Μουσική, όπου διδασκόταν, αποσκοπούσε στο να αποκτήσουν τα παιδιά καλλιτεχνική ευαισθησία.[173]

Εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι, πέραν της εκκλησιαστικής ιστορίας, η γενική ιστορία ως μάθημα δεν εντάχθηκε στο αναλυτικό πρόγραμμα.[174] Κεντρική θέση στο πρόγραμμα των μαθημάτων είχε το μάθημα της Χριστιανικής Διδασκαλίας. Άλλωστε, όπως έχουμε αναφέρει επανειλημμένως στην παρούσα μελέτη, απόλυτη προτεραιότητα του Καποδίστρια ήταν η χριστιανική διαπαιδαγώγηση των νέων και η ηθική διάπλαση του χαρακτήρα τους, ο οποίος θα έπρεπε να διαπνεόταν από χριστιανικές ιδέες και αξίες. Σε όλες τις τάξεις των αλληλοδιδακτικών διδάσκονταν κατά κόρον θρησκευτικά μαθήματα, όπως το «Προσευχών μάθημα», η «Ιερά Ιστορία» και η «Ιερά Κατήχηση».[175]

Αναφορικά με τα βιβλία και τους περίφημους πίνακες που χρησιμοποιούνταν στα πλαίσια της αλληλοδιδακτικής μεθόδου, υπήρχαν πολλά προβλήματα, τα οποία εκπορεύονταν από τη γενικότερη έλλειψη κατάλληλων βιβλίων για διδασκαλία. Η γενικότερη οικονομική δυσπραγία, μάλιστα, ενέτεινε ακόμα περισσότερο το εν λόγω πρόβλημα. Ως λύση, επιστρατεύθηκαν για ακόμα μία φορά οι συνδρομές των

---

[172] Εφημερίς *Η Αιγιναία*, αρ. ΣΤ' (15.8.1831), σ. 185.
[173] Ιωάννης Κοκκώνης, *ό. π.,* σ. 12-17, 20-21, 37-45, 50-58.
[174] Χάρης Μπαμπούνης, *ό. π.,* σ. 259.
[175] Γεώργιος Ρηγόπουλος, *Το μάθημα των Θρησκευτικών στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση (Διαπιστώσεις - προτάσεις)*, Αθήνα 1990, σ. 16

πλούσιων φιλελλήνων της διασποράς.[176] Ομογενειακοί κύκλοι του εξωτερικού, αλλά και διακεκριμένοι διδάσκαλοι βοήθησαν αξιόλογα στη δωρεά και αποστολή βιβλίων για τα αλληλοδιδακτικά σχολεία.[177] Όλα αυτά τα βιβλία συγκεντρώνονταν στην κεντρική βιβλιοθήκη του ορφανοτροφείου στην Αίγινα κι από εκεί διανέμονταν στα σχολεία ανάλογα με τη ζήτηση, τις ανάγκες και τις αιτήσεις.[178]

Για την άμεση κάλυψη των πιεστικών αναγκών για βιβλία και μέχρι να συγκεντρωθεί ένας σχετικά αξιόλογος αριθμός εγχειριδίων στην Αίγινα, προκρίνονταν διάφορες λύσεις αποσπασματικού χαρακτήρα, όπως η συγκέντρωση προσωπικών σημειώσεων των διδασκάλων και η συγγραφή βιβλίων από αυτούς, αλλά και η αποδοχή δωρεάς βιβλίων από ξένες ιεραποστολικές αδελφότητες, όπως αυτής των Μισσιοναρίων.[179] Επιπλέον, ο Γρηγόριος Κωνσταντάς και ο Γεώργιος Γεννάδιος (1784-1854) πρότειναν τη σύσταση ειδικής επιτροπής που θα αναλάμβανε την επίβλεψη και την οργάνωση της συγκέντρωσης και της διανομής των κατάλληλων βιβλίων στις σχολικές μονάδες.[180] Ταυτόχρονα, προχωρούσε και η παραγωγή νέων βιβλίων. Αυτά στα οποία δόθηκε προτεραιότητα ήταν τα βιβλία θρησκευτικού περιεχομένου τα οποία, αρχικά, παράγονταν σε μεγαλύτερες ποσότητες σε σχέση με τα βιβλία της Γραμματικής και της Αριθμητικής. Επομένως, τα σχολεία εφοδιάστηκαν περισσότερο με θρησκευτικά βιβλία και λιγότερο με βιβλία των άλλων μαθημάτων.[181]

Σταδιακά, τα προβλήματα άρχισαν να ξεπερνιούνται και ένας σεβαστός αριθμός βιβλίων απεστάλη στα πρωτοβάθμια σχολεία. Ωστόσο, τα βιβλία αυτά δεν επαρκούσαν για την πλήρη κάλυψη των διδακτικών αναγκών. Συγκεκριμένα, από τον Δεκέμβριο του 1829 μέχρι τον Απρίλιο του 1830 διατέθηκαν για αποστολή στα αλληλοδιδακτικά 871 τόμοι βιβλίων. Το μεγαλύτερο ποσοστό ανταπόκρισης του κράτους στις αιτήσεις των σχολικών μονάδων παρατηρείται στα νησιά των Κυκλάδων, όπου ικανοποιήθηκαν οι 23 από τις 32 αιτήσεις. Μικρότερη ανταπόκριση

---

[176] Αννίτα Κορδατζή - Πρασσά, *Η εκπαίδευση στις Κυκλάδες κατά την καποδιστριακή περίοδο 1828-1832,* Διδακτορική Διατριβή, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα 1996, σ. 176-177.
[177] *Επιστολαί Ιωάννου Καποδίστρια, ό. π.,* τόμ. Α', σ. 226.
[178] *Επιστολαί Ιωάννου Καποδίστρια, ό. π.,* τόμ. Γ', σ. 247-249.
[179] Χάρης Μπαμπούνης, *ό. π.,* σ. 260, 263.
[180] Γεώργιος Λεοντσίνης, *Ζητήματα Νεότερης Ελληνικής Ιστορίας και Εκπαίδευσης,* Αθήνα 1995, σ. 256, 263-265.
[181] Χάρης Μπαμπούνης, *ό. π.,* σ. 263. Επίσης, βλ. Αθανασία Αβδάλη, *ό. π.*, σ. 71-77.

είχε η Πελοπόννησος, όπου από τις 51 αιτήσεις ικανοποιήθηκαν οι 26. Στη Στερεά Ελλάδα απεστάλησαν 8 βιβλία παρά τις συνολικά 11 αιτήσεις.[182]

Πρόβλημα διαθεσιμότητας, επίσης, υπήρχε και ως προς τους πίνακες που χρησιμοποιούσαν τα αλληλοδιδακτικά σχολεία. Οι πίνακες ήταν βασικό και αναπόσπαστο κομμάτι της αλληλοδιδακτικής μεθοδολογίας και η χρησιμότητά τους στην εκπαιδευτική πράξη ήταν αναμφισβήτητη.[183] Με βοήθεια της Φιλελληνικής Εταιρείας των Παρισίων, έγινε προσπάθεια μερικής, έστω, κάλυψης του κενού με εισαγωγή τέτοιων πινάκων από τη Γαλλία. Οι πίνακες αυτοί αναμορφωθήκαν και συμπληρώθηκαν, για να προσαρμοστούν στα δεδομένα της ελληνικής εκπαίδευσης και του ιδιαίτερου χαρακτήρα που ήθελε να της προσδώσει ο Κυβερνήτης.[184] Ωστόσο, λόγω έλλειψης χαρτιού η έκδοση των πινάκων αυτών άργησε αρκετά και κατάφεραν να εκδοθούν μόλις στα μέσα του 1831.[185] Ως προς την αγορά των άλλων μέσων που ήταν απαραίτητα για τη διδασκαλία όπως κονδυλοφόροι, μαυροπίνακες, πένες, γραφίδες, θρανία και αβάκια, οι δυσκολίες αντιμετωπίστηκαν και πάλι χάρη στις εισφορές γενναιόδωρων Ελλήνων της ομογένειας,[186] με προεξάρχουσα τη Φιλελληνική Επιτροπή της Νέας Υόρκης.[187]

Τέλος, αναφορικά με τη διάρκεια του σχολικού έτους μπορούμε να σημειώσουμε ότι αυτό δεν είχε τη σημασία που έχει σήμερα. Άλλωστε, δεν υπήρχαν καθορισμένα χρονικά διαστήματα, μέσα στα οποία υποχρεωνόταν να πραγματοποιήσει ένας μαθητής την εγγραφή του, καθώς είχε το δικαίωμα να εγγραφεί οποιαδήποτε στιγμή το επιθυμούσε. Ωστόσο, αυτό το ασαφές και συγκεχυμένο πλαίσιο θα αλλάξει, καθώς με διάταγμα της Κυβέρνησης στις 16 Ιανουαρίου του 1830 καθορίστηκαν οι ημερομηνίες των αργιών και των διακοπών. Σύμφωνα με το διάταγμα, τα σχολεία δεν θα λειτουργούσαν από τις 20 Ιουλίου μέχρι την 1 Σεπτεμβρίου.[188] Επίσης, καθιερώθηκαν ως αργίες όλες οι δεσποτικές, θεομητορικές και αγιωνυμικές εορτές της εκκλησίας.[189] Αναφορικά με τις εργάσιμες

---

[182] Χάρης Μπαμπούνης, *ό. π.,* σ. 264.
[183] *Επιστολαί Ιωάννου Καποδίστρια, ό. π.,* τόμ. Β', σ. 234.
[184] Εφημερίς *Η Αιγιναία*, αρ. ΣΤ' (15.8.1831), σ. 185 και Απόστολος Δασκαλάκης, *ό. π.,* τόμ. Γ', σ. 2003.
[185] Χάρης Μπαμπούνης, *ό. π.,* σ. 266.
[186] *Επιστολαί Ιωάννου Καποδίστρια, ό. π.,* τόμ. Β', σ. 234.
[187] Χάρης Μπαμπούνης, *ό. π.,* σ. 267.
[188] Χάρης Μπαμπούνης, *ό. π.,* σ. 257-258.
[189] *Γενική Εφημερίς της Ελλάδος*, φ. 10 (1.2.1830), σ. 37-38.

μέρες, οι διδακτικές ώρες στο σχολείο ήταν συνολικά έξι, οι οποίες κατανέμονταν κατά το ήμισυ, τρεις το πρωί και τρεις το απόγευμα.[190]

[190] Χάρης Μπαμπούνης, *ό. π.,* σ. 258.

2.4. Διδάσκοντες και μαθητευόμενοι

Το μεγαλύτερο πρόβλημα αναφορικά με τους διδάσκοντες των αλληλοδιδακτικών σχολείων ήταν το γεγονός ότι δεν αποτελούσαν ένα ενιαίο, ομοιόμορφο σώμα, αλλά υπήρχε μεγάλη ανομοιομορφία και πολυσυλλεκτικότητα ως προς τις γνώσεις τους, τα εκπαιδευτήρια τα οποία είχαν σπουδάσει, τις εμπειρίες τους και την καταγωγή τους. Αυτό ήταν ένα ζήτημα που δεν έβλεπε με καλό μάτι ο Καποδίστριας καθώς, όπως ελέχθη, μία από τις βασικές επιδιώξεις του ήταν και η επίτευξη ομοιομορφίας στην εκπαιδευτική λειτουργία του κράτους και ειδικά στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση, στην οποία έδινε ιδιαίτερη σημασία.[191]

Αναφορικά με τον τόπο προέλευσης των διδασκάλων, βλέπουμε ότι οι περισσότεροι εξ αυτών προέρχονταν από τον ευρύτερο χώρο των νησιών του Αιγαίου και ειδικά από τα νησιά της Άνδρου και της Σίφνου.[192] Αυτό, βεβαίως, είναι εύλογο αν σκεφτεί κανείς ότι στα νησιά υπήρχε πάντοτε μεγαλύτερη θέληση για εκπαίδευση και μάθηση, οι πνευματικές αναζητήσεις έβρισκαν πιο πρόσφορο έδαφος, εκεί έδρασε και δίδαξε ο Γεώργιος Κλεόβουλος και η Σίφνος ήταν η ιδιαίτερη πατρίδα του υπουργού της Παιδείας, Νικολάου Χρυσόγελου. Ακολουθεί η Πελοπόννησος, από την οποία προερχόταν σχεδόν το 30% των διδασκάλων και η Στερεά Ελλάδα. Από τους ετερόχθονες αλληλοδιδασκάλους, βλέπουμε ότι το μεγαλύτερο ποσοστό προέρχεται από τη Μικρά Ασία και τα Επτάνησα. Αυτό είναι λογικό, καθώς στα νησιά είχαν καταφύγει πολλοί πρόσφυγες διδάσκαλοι των μικρασιατικών παραλίων αλλά και Επτανησιώτες στην κυρίως Ελλάδα, μόλις εξελέγη ο Καποδίστριας κυβερνήτης της χώρας.[193]

Τα βασικότερο όμως πρόβλημα ήταν το γεγονός ότι δεν εφάρμοζαν και δεν κατανοούσαν όλοι με τον ίδιο τρόπο την αλληλοδιδακτική μέθοδο, καθώς είχαν μαθητεύσει κοντά σε διαφορετικούς αλληλοδιδασκάλους και είχαν συνηθίσει σε διαφορετικό αλληλοδιδακτικό σύστημα. Έτσι, υπήρχαν μαθητές ονομαστών Ελλήνων αλληλοδιδασκάλων, όπως του Νεόφυτου Νικητόπουλου και του Γεώργιου Κλεόβουλου, υποστηρικτές της λεγόμενης Επτανησιακής αλληλοδιδακτικής, θιασώτες του αγγλικού ή του γαλλικού συστήματος, διπλωματούχοι του Πρότυπου

[191] Χάρης Μπαμπούνης, *ό. π.,* σ. 271.
[192] Αννίτα Πρασσά, *ό. π.,* σ. 206-208, 211-213.
[193] Χάρης Μπαμπούνης, *ό. π.,* σ. 271-272.

Σχολείου[194] και πολλοί άλλοι. Ο καθένας, ανάλογα με τον δάσκαλο ή τη σχολή στην οποία είχε σπουδάσει είχε και διαφορετικές αντιλήψεις και πρακτικές.[195]

Έτσι λοιπόν ο Καποδίστριας, για να αντιμετωπιστεί αυτή η πολυμορφία και θέλοντας να πετύχει την ομοιομορφία, καθιέρωσε κάποιους συγκεκριμένους τίτλους, οι οποίοι γίνονταν επίσημα δεκτοί από την Πολιτεία. Έτσι, βλέπουμε ότι ιδιαίτερη βαρύτητα δίνεται, πλέον, στην ουσιαστική εντρύφηση στη μέθοδο και στην εκμάθηση της μεθόδου του Sarazin. Προτιμώνται, επίσης, οι διπλωματούχοι του Πρότυπου Σχολείου ή εκείνοι που είχαν πραγματοποιήσει έστω κάποια επιμόρφωση σε αυτό. Ο Καποδίστριας, μάλιστα, φάνηκε διατεθειμένος να ενισχύσει τους διδασκάλους που επιθυμούσαν να εκπαιδευτούν ακόμα περισσότερο στη μέθοδο.[196]

Ιδιαίτερο βάρος έδινε η κυβέρνηση στην ποιότητα του παραγόμενου εκπαιδευτικού έργου από τους αλληλοδιδασκάλους. Είναι χαρακτηριστικό ότι τόσο ο ίδιος ο Καποδίστριας, όσο και η Γραμματεία των Εκκλησιαστικών και της Εκπαιδεύσεως έστελναν συνεχώς εγκυκλίους και τόνιζαν με κάθε ευκαιρία στους εκπαιδευτικούς τα καθήκοντά τους. Οι υποχρεώσεις των αλληλοδιδασκάλων ήταν σημαντικές και πολυσχιδείς και μπορούν να συνοψιστούν στις ακόλουθες: α) η μεταλαμπάδευση γνώσεων στους μαθητές, β) η μετάδοση ηθικών αξιών στα παιδιά με έμφαση στην χριστιανική τους διαπαιδαγώγηση,[197] γ) η προετοιμασία της διδασκαλίας και η τήρηση του ωραρίου, δ) η φροντίδα να διατηρούνται καθαρές οι τάξεις και ευπρεπής η ενδυμασία των μαθητών ε) η πιστή και αποτελεσματική εφαρμογή της αλληλοδιδακτικής μεθόδου, η) ο έλεγχος του προαύλιου χώρου στ) η

---

[194] Ήταν ανώτερο σχολείο από τα Ελληνικά, προσφέροντας υψηλότερου επιπέδου μαθήματα. Ιδρύθηκε στην Αίγινα το 1829 και ενσωματώθηκε στο ορφανοτροφείο. Κεντρικός στόχος του Πρότυπου Σχολείου ήταν η παροχή άρτιας εκπαίδευσης των μελλοντικών αλληλοδιδασκάλων που θα στελέχωναν τα πρωτοβάθμια σχολεία. Οι πρώτοι μαθητές του ήταν οι τρόφιμοι του ιδρύματος με τις καλύτερες σχολικές επιδόσεις. Οι πρώτοι διδάσκαλοι ήταν ο Ιωάννης Βενθύλος και ο Νεόφυτος Νικητόπουλος. Κεντρικός πυλώνας της εκπαίδευσης αυτής ήταν η μετάδοση των απαραίτητων γνώσεων και διδακτικών δεξιοτήτων στους φοιτώντες, καθώς και η κατάρτισή τους στο εγκεκριμένο αλληλοδιδακτικό σύστημα του μεταφρασμένου έργου του Charles Sarazin. Τα μαθήματα που διδάσκονταν στο Πρότυπο ήταν τα εξής: Ανάγνωση και Γραφή, Γραμματική και Συντακτικό της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας, Μαθηματικά, Ιστορία, Γεωγραφία, Γαλλικά, Ιχνογραφία, Σχέδιο και Μουσική.[194] Περίοπτη θέση στο πρόγραμμα, βέβαια, είχαν και τα Θρησκευτικά με τη διδασκαλία της Ιεράς Κατήχησης, της Ανάγνωσης Πατερικών κειμένων και τη μελέτη της Αγίας Γραφής. Η φοίτηση στο Πρότυπο Σχολείο ήταν τριετής και αυτό συνέχισε τη λειτουργία του και μετά τον θάνατο του Κυβερνήτη μέχρι το 1833. Με την έλευση της Βαυαρικής Αντιβασιλείας αντικαταστάθηκε από το Διδασκαλείο αρρένων, που ιδρύθηκε στο Ναύπλιο το 1834. Βλ. αναλυτικά Χάρης Μπαμπούνης, *ό. π.,* σ. 362-365.

[195] Χάρης Μπαμπούνης, *ό. π.,* σ. 271-272.

[196] Χάρης Μπαμπούνης, *ό. π.,* σ. 272-273.

[197] *Γενική Εφημερίς της Ελλάδος*, φ. 86 (18.10.1829), σ. 341.

προσεκτική επιλογή των πρωτόσχολων,[198] θ) η επιλογή των ικανότερων μαθητών για είσοδο στο Πρότυπο σχολείο,[199]ι) η συνεχής αποστολή αναφορών προς τη Γραμματεία για την πρόοδο και την πορεία των μαθητών, αλλά και για τυχόν προβλήματα που μπορεί να προέκυπταν και ια) η επίβλεψη της ανέγερσης των σχολικών κτιρίων.[200]

Ως προς τους διορισμούς, παρατηρείται μεγάλη ζήτηση στα σχολεία, η οποία, όμως, είναι αντιστρόφως ανάλογη με τις αιτήσεις και την προσφορά για διορισμό. Για να αμβλυνθεί το πρόβλημα, ετοιμάστηκαν στάδια ταχύρρυθμης εκπαίδευσης μέσα στο Πρότυπο για να βγαίνουν διδάσκαλοι που θα στελέχωναν τα αλληλοδιδακτικά σχολεία. Οι εκπαιδευόμενοι και μετεκπαιδευόμενοι διδάσκαλοι χωρίζονταν σε τρεις κατηγορίες, ανάλογα με τις σπουδές τους στην αλληλοδιδακτική και το ίδρυμα από το οποίο είχαν αποφοιτήσει. Υπήρχαν οι διπλωματούχοι Α’, Β’ και Γ’ βαθμού, οι οποίοι έπαιρναν την αντίστοιχη θέση και μισθό. Υπήρχαν, δηλαδή, διαφορετικές απολαβές που αντιστοιχούσαν στα τρία αυτά επίπεδα διπλωμάτων. Συνήθως στους ανώτερους βαθμούς τοποθετούνταν οι απόφοιτοι του Πρότυπου.[201]

Οι διορισμοί διενεργούνταν από τη κυβέρνηση, ενώ σημαντικό ρόλο είχαν και οι κατά τόπους διοικητές, οι σχολικοί επίτροποι, οι δημογέροντες και οι έφοροι. Συνήθως εκείνοι, μετά από συνεννόηση με τους κατοίκους των περιοχών, πρότειναν τους διδασκάλους που θα διδάξουν στο σχολείο της περιοχής τους και στη συνέχεια έστελναν τις αναφορές στην κυβέρνηση για να τους εγκρίνει και να επικυρώσει τυπικά τον διορισμό. Γενικά, οι εισηγήσεις των τοπικών αρχόντων και οι επιθυμίες της τοπικής κοινωνίας έπαιζαν καθοριστικό ρόλο και λαμβάνονταν σοβαρά υπόψιν για την πραγματοποίηση του διορισμού από την κυβέρνηση.[202]

Μία από τις μεγαλύτερες δυσκολίες που αντιμετώπιζαν οι αλληλοδιδάσκαλοι ήταν, αναμφίβολα, το θέμα της μισθοδοσίας τους. Λόγω της δυσμενούς οικονομικής κατάστασης του κράτους, η καταβολή των μισθών τους αρκετές φορές καθυστερούσε, με αποτέλεσμα να αντιμετωπίζουν σοβαρά οικονομικά προβλήματα. Επιπλέον, το ύψος των μισθών, κυρίως για τους χαμηλότερους βαθμούς, δεν ήταν ιδιαίτερα υψηλό. Από τις πηγές μαθαίνουμε ότι, με απόφαση του ίδιου του

[198] Ιωάννης Κοκκώνης, *ό. π.,* σ. 106-115.
[199] *Γενική Εφημερίς της Ελλάδος*, φ. 32 (29.4.1829), σ. 341.
[200] Απόστολος Δασκαλάκης, *ό. π.,* τόμ. Γ’, σ. 1897-1898.
[201] Ελένη Μπελιά, *ό. π.,* σ. 113-116, 134-137.
[202] Ελένη Μπελιά, *ό. π.,* σ. 109.

Καποδίστρια, οι μισθοί διαμορφώθηκαν σε 120, 100 και 80 φοίνικες τον μήνα, αντιστοίχως προς του τρεις βαθμούς των διπλωματούχων.[203]

Ως προς το μαθητικό δυναμικό, έχουμε να παρατηρήσουμε ότι στα νησιά του Αιγαίου οι αιτήσεις για φοίτηση στα αλληλοδιδακτικά σχολεία κατά την τετραετία 1828-1832 ανήλθαν σε 1261, στην Πελοπόννησο σε 471 και στη Στερεά σε 440. Παρατηρούμε, λοιπόν, μεγαλύτερη βούληση από τις οικογένειες των παιδιών στα νησιά για φοίτηση των τέκνων τους στα πρωτοβάθμια σχολεία. Γενικά, ο αριθμός των μαθητών άρχισε να παρουσιάζει μεγαλύτερους ρυθμούς αύξησης από το 1830 και ύστερα. Ωστόσο, οι αναλογίες συνέχιζαν να είναι ιδιαίτερα χαμηλές καθώς, κατά την καποδιστριακή περίοδο, μόλις το 8% του συνολικού παιδικού πληθυσμού της Ελλάδας φοιτούσε στο σχολείο.[204]

Εκτός όμως από τη φοίτηση των αγοριών, ο Καποδίστριας ενδιαφέρθηκε και για την εκπαίδευση των κοριτσιών,[205] αν και αυτή κυμαινόταν σε πολύ χαμηλότερα επίπεδα σε σχέση με αυτή των αγοριών. Το μοντέλο που προκρίθηκε, κυρίως, ήταν αυτό της συνεκπαίδευσης. Μάλιστα, σε ορισμένες περιπτώσεις αλληλοδιδακτικών, ενσωματώθηκαν στο μαθητικό δυναμικό και μερικά κορίτσια. Ειδικά στις Κυκλάδες, υπήρχαν είκοσι περιπτώσεις αλληλοδιδακτικών εκπαιδευτηρίων στα οποία φοιτούσαν μαζί με τα αγόρια και ορισμένα κορίτσια. Εκεί που η εκπαίδευση των κοριτσιών μεσουρανούσε ήταν τα ιδιωτικά σχολεία των ξένων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων του ελλαδικού χώρου, όπως τα σχολεία των προτεσταντικών ιεραποστολικών αδελφοτήτων και τα σχολεία των Καθολικών στις Κυκλάδες και ιδιαίτερα στη Σύρο.[206]

---

[203] Χάρης Μπαμπούνης, *ό. π.,* σ. 282-283.
[204] Απόστολος Παπανδρέου, *Η τραγωδία της εκπαίδευσης στην Ελλάδα ή το στίγμα ενός προπατορικού αμαρτήματος,* εκδ. Αφοί Τολίδη, Αθήνα 1985, σ. 39.
[205] Εφημερίς *Η Αιγιναία*, αρ. Ζ' (15.8.1831), σ. 214.
[206] Χάρης Μπαμπούνης, *ό. π.,* σ. 233-239.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Η ΔΕΥΤΕΡΟΒΑΘΜΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

3.1. Τα Ελληνικά Σχολεία

Τα Ελληνικά Σχολέια στην Ελλάδα είχαν μακροχρόνια παράδοση, καθώς μαζί με τα «Κοινά Σχολεία» αποτελούσαν τους μοναδικούς τύπους σχολείων κατά το δεύτερο μισό της Τουρκοκρατίας. Όφειλαν την ονομασία τους στο γεγονός ότι έδιναν ιδιαίτερη βαρύτητα στη σπουδή της αρχαίας ελληνικής γλώσσας και γραμματείας, προωθώντας κατά κύριο λόγο τη μελέτη κειμένων αρχαίων Ελλήνων φιλοσόφων και ιστοριογράφων.[207] Ουσιαστικά, τα σχολεία αυτά αποτελούσαν τη δεύτερη βαθμίδα της εκπαίδευσης και δέχονταν μαθητές που είχαν αποφοιτήσει από τα αλληλοδιδακτικά πρωτοβάθμια σχολεία, τα οποία κατά κάποιο τρόπο θεωρούνταν προκαταρκτικά και προπαρασκευαστικά των Ελληνικών σχολείων. Πράγματι, η διδασκόμενη ύλη, ο βαθμός δυσκολίας των διδακτικών αντικειμένων και το περιεχόμενό τους, καθώς και η κατάρτιση των διδασκόντων σε αυτά, τα έθεταν σε σαφώς υπερκείμενο επίπεδο.[208]

Ο Καποδίστριας, σεβόμενος την παράδοση των σχολείων αυτών, δεν προχώρησε στην κατάργησή τους, αλλά θέλησε να προβεί σε τροποποιήσεις ορισμένων πτυχών της λειτουργίας τους. Είναι, βεβαίως, κοινώς αποδεκτό ότι η κύρια μέριμνα της κυβέρνησης ήταν η πρωτοβάθμια εκπαίδευση με την ίδρυση, οργάνωση και λειτουργία των αλληλοδιδακτικών σχολείων. Ωστόσο, αυτό δεν σημαίνει ότι ο Κυβερνήτης αδιαφόρησε για τα δευτεροβάθμια σχολεία. Αντίθετα, θέλησε να προχωρήσει σε αναβάθμιση της λειτουργίας και των προοπτικών τους μέσω ορισμένων βελτιωτικών τροποποιήσεων, σε χρόνο όμως κατάλληλο και με αργά και σταθερά βήματα.[209]

Σε διοικητικό επίπεδο, τόσο η Δ' Εθνοσυνέλευση στο Άργος το 1829 όσο και η γενική Έκθεση του υπουργού Χρυσόγελου στις 15 Οκτωβρίου του ίδιου έτους, ανέδειξαν την ύπαρξη ενδιαφέροντος από την πλευρά της κυβέρνησης για την

---

[207] Χάρης Μπαμπούνης, *ό. π.,* σ. 317.
[208] *Γενική Εφημερίς της Ελλάδος*, φ. 10 (7.2.1831), σ. 45 και φ. 45 (17.6.1831), σ. 257-258.
[209] Ελένη Κούκου, *ό. π.*, σ. 54.

οργάνωση της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Συγκεκριμένα, επισημάνθηκε η ανάγκη θέσπισης ενός ομοιόμορφου μοντέλου λειτουργίας των Ελληνικών Σχολείων, μέσω ενός συγκεκριμένου και κοινώς αποδεκτού σχολικού Κανονισμού.[210] Την ίδια ανάγκη τόνισε στις αναφορές του και ο επιθεωρητής των σχολείων στην Πελοπόννησο Ιωάννης Κοκκώνης.[211]

Μετά τις πρωτοβουλίες αυτές, δημιουργήθηκε μία τάση ίδρυσης νέων ελληνικών σχολείων ή ανανέωσης του τρόπου λειτουργίας και οργάνωσης των ήδη υπαρχόντων. Σε αυτό βοήθησε και η επιστροφή κατηρτισμένων ελληνοδιδασκάλων από το εξωτερικό, καθώς και η αναθέρμανση του ενδιαφέροντος πνευματικών κύκλων για την αρχαία παράδοση. Επιπλέον, άρχισε να διαφαίνεται ένα έντονο ενδιαφέρον τοπικών παραγόντων προς αυτή την κατεύθυνση. Εμφορούμενοι από πατριωτικό ζήλο, διοικητές επαρχιών και επίτροποι έδειξαν προθυμία να στηρίξουν την ανασυγκρότηση της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης.[212] Επιπλέον, αξίζει να σημειωθεί ότι ανάλογο ενδιαφέρον για τα ελληνικά σχολεία έδειξαν και αρκετοί απλοί πολίτες. Μάλιστα, η κυβέρνηση όχι μόνο ενθάρρυνε τη συμμετοχή και την οικονομική συνδρομή ιδιωτών για τη σύσταση, επαναλειτουργία ή αναδιοργάνωση του Ελληνικού σχολείου, αλλά πολλές φορές την έθετε ως απαραίτητη προϋπόθεση για να εγκρίνει τον εν λόγω σχεδιασμό.[213]

Παρόλα αυτά, η ελπιδοφόρα αυτή τάση δεν διήρκησε πολύ. Η παράταση του χρόνου λήψης των απαραίτητων μέτρων για την ανασύσταση των υπαρχόντων σχολείων ή τη δημιουργία νέων από την πλευρά της κυβέρνησης, η προτεραιότητα για την ανασυγκρότηση της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης σε σχέση με τη δευτεροβάθμια, τα περιορισμένα δημοσιονομικά περιθώρια, η φυγή πολλών παροικούντων ελληνοδιδασκάλων και οι κατά τόπους δυσμενείς συνθήκες και εσωτερικές σχολικές ανακατατάξεις ήταν μερικοί από τους λόγους που συνετέλεσαν στη σταδιακή άμβλυνση του ενδιαφέροντος τοπικών παραγόντων και ιδιωτών για την απρόσκοπτη συνέχιση της στήριξης προς τα Ελληνικά σχολεία.[214]

---

[210] Χάρης Μπαμπούνης, *ό. π.,* σ. 317.
[211] *Γενική Εφημερίς της Ελλάδος*, φ. 13 (18.2.1831), σ. 61-64.
[212] *Γενική Εφημερίς της Ελλάδος*, φ. 39 (27.5.1831), σ. 244.
[213] Ενδεικτικό παράδειγμα αποτελεί η περίπτωση των κατοίκων της Τριπολιτσάς, οι οποίοι έστειλαν αναφορά στην κυβέρνηση, ζητώντας επιτακτικά να συσταθεί στην περιοχή τους Ελληνικό σχολείο. Μάλιστα, εμφανίστηκαν πρόθυμοι να συμβάλλουν και οι ίδιοι οικονομικά για να χτιστεί το εν λόγω σχολείο. Βλ. Τάσος Γριτσόπουλος, *Ιστορία της Τριπολιτσάς,* τόμ. Β', Αθήνα 1976, σ. 388-389.
[214] Χάρης Μπαμπούνης, *ό. π.,* σ. 322.

Στους παραπάνω παράγοντες θα μπορούσε να προσθέσει κανείς και την αδιαφορία ορισμένων εύπορων οικογενειών για τη φοίτηση των παιδιών τους στα δευτεροβάθμια σχολεία, είτε λόγω ιδιωτικών πρωτοβουλιών, είτε λόγω του ότι έθεταν ως προτεραιότητα την ενασχόληση των τέκνων τους με πιο προσοδοφόρες δραστηριότητες, όπως το εμπόριο και η ναυτιλία, όπως συνέβη στην περίπτωση ορισμένων νησιών του κυκλαδικού χώρου.[215] Έτσι, η δημιουργία σχολείων της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης κατά τη διακυβέρνηση του Καποδίστρια ακολούθησε αντίστροφη πορεία σε σχέση με αυτήν των αλληλοδιδακτικών σχολείων, τα οποία αυξάνονταν με την πάροδο του χρόνου.[216]

Τα παραπάνω επιβεβαιώνονται και από αριθμητικά δεδομένα που αντλούμε από τις ιστορικές πηγές της εποχής. Συγκεκριμένα, ο συνολικός αριθμός των Ελληνικών σχολείων στις απελευθερωμένες περιοχές το 1830 ήταν 49, από τα οποία 18 βρίσκονταν στην Πελοπόννησο και 31 στα νησιά. Στη Στερεά Ελλάδα, όπου μαίνονταν ακόμα οι πολεμικές συρράξεις και ο επαναστατικός αναβρασμός, δεν υπήρχε κανένα τέτοιο εκπαιδευτήριο.[217] Ωστόσο, το επόμενο έτος, παρά την ίδρυση δύο Ελληνικών σχολείων στην απελευθερωμένη πλέον Στερεά, η θετική αυτή εικόνα άρχισε μερικώς να ανατρέπεται, καθώς τα δευτεροβάθμια σχολεία του ελλαδικού χώρου μειώθηκαν σε 39, που σημαίνει ότι 10 σχολικές μονάδες έπαυσαν τη λειτουργία τους. Αυτό οφειλόταν, κυρίως, στην καθίζηση της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης στα νησιά, των οποίων ο αριθμός των Ελληνικών σχολείων μειώθηκε από 31 σε 18. Στην Πελοπόννησο δημιουργήθηκε ένα επιπλέον σχολείο, ανεβάζοντας τον αριθμό των δευτεροβάθμιων εκπαιδευτηρίων από 18 σε 19.[218]

Αναφορικά με το ζήτημα της στέγασης των δευτεροβάθμιων σχολείων, η ενασχόληση της κυβέρνησης υπήρξε σαφώς μικρότερη σε σχέση με τα αντίστοιχα αλληλοδιδακτικά σχολεία της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης. Αυτό είναι εύλογο αν σκεφτεί κανείς ότι υπήρχαν ήδη κάποιες πρόχειρες και υποτυπώδεις έστω κτιριακές εγκαταστάσεις, στις οποίες στεγάζονταν τα ήδη υπάρχοντα από την Τουρκοκρατία

[215]Ενδεικτικό παράδειγμα αποτελεί η περίπτωση της Σαντορίνης. Στο νησί αυτό, που λογιζόταν μεταξύ των πιο εύπορων σε σχέση με άλλα νησιά, οι γονείς των παιδιών έδειχναν μειωμένο ενδιαφέρον για τη δημόσια παιδεία. Επιδίωξή τους ήταν να ασχοληθούν τα παιδιά τους με τη ναυτιλία και το εμπόριο, τομείς που ήκμαζαν και θεωρούνταν ιδιαίτερα προσφιλείς και προσοδοφόροι. Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός ότι κατά την καποδιστριακή περίοδο λειτουργούσαν στο νησί μόλις δύο δημόσια σχολεία και ορισμένα ιδιωτικά. Βλ. σχετικά Αννίτα Πρασσά, *ό. π.*, σ. 74.
[216] Χάρης Μπαμπούνης, *ό. π.*, σ. 322.
[217] *Γενική Εφημερίς της Ελλάδος*, φ. 31 (12.3.1830), σ. 81.
[218]*Γενική Εφημερίς της Ελλάδος*, φ. 13 (18.2.1831), σ. 66-68.

Ελληνικά σχολεία. Σε μερικές περιπτώσεις, μάλιστα, ενώθηκαν τα προϋπάρχοντα κτίρια σε μεγαλύτερα ορθογώνια κτίσματα, με σκοπό τη διαμόρφωση καταλληλότερων και πιο άνετων αιθουσών διδασκαλίας.[219]

Επιπλέον, κατά την καποδιστριακή περίοδο, σε αρκετές απελευθερωμένες περιοχές καλλιεργήθηκε και η πρακτική της συστέγασης αλληλοδιδακτικών και Ελληνικών σχολείων. Αυτή η πρακτική παρατηρήθηκε ιδιαίτερα στη Στερεά, όπου έξι αλληλοδιδακτικά σχολεία είχαν κατάλληλους παρακείμενους και βοηθητικούς χώρους για τη στέγαση των σχεδιαζόμενων δευτεροβάθμιων σχολείων.[220] Χαρακτηριστικό ήταν και το παράδειγμα του αρχιτέκτονα Σταυρίδη, ο οποίος υπέβαλε στο υπουργείο της Παιδείας και των Εκκλησιαστικών σχέδια κατασκευής ενιαίων ελληνοαλληλοδιδακτικών εκπαιδευτηρίων στην περιοχή του Λεωνιδίου.[221]

Για την οικοδόμηση νέων σχολείων δευτεροβάθμιας σημαντικό ρόλο έπαιξαν και πάλι οι συνεισφορές των πολιτών, και των τοπικών παραγόντων. Έτσι, βλέπουμε τον Καποδίστρια να εκφράζει δημοσίως τις ευχαριστίες του προς τους κατοίκους της επαρχίας του Άργους, οι οποίοι επιθυμούσαν να συνδράμουν οικονομικά στην ανέγερση σχολείου δευτεροβάθμιας στην περιοχή τους. Συναφώς, το Ελληνικό σχολείο στην Βυτίνα της Αρκαδίας δημιουργείται χάρη σε δωρεές των κατοίκων της περιοχής, ενώ το σχολείο των Καλαβρύτων που στεγαζόταν σε κατεστραμμένο κτίριο λόγω πυρπόλησης κατά την Επανάσταση, κατασκευάζεται μετά από δωρεά 270 φοινίκων της τοπικής κοινότητας.[222]

Επίσης, σημαντική ήταν και η συνεισφορά διαφόρων εκκλησιαστικών φορέων, είτε με τη μορφή οικονομικής συνδρομής είτε μέσω της παραχώρησης εκκλησιαστικών ή μοναστηριακών εγκαταστάσεων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτέλεσε η ανέγερση καινούριου Ελληνικού σχολείου στην Αμοργό, που προήλθε από δωρεά της Παναγίας της Χοζοβιώτισσας, ιστορικού μοναστηριού του νησιού.[223] Άλλο παράδειγμα από τα νησιά αποτέλεσε η κατασκευή Ελληνικού σχολείου στην Κύθνο, που λειτούργησε στην ιερά μονή Ταξιαρχών αλλά και στην Σκόπελο, που η δημιουργία δευτεροβάθμιου σχολείου πραγματοποιήθηκε στο μονύδριο του Αγίου

---

[219] Χάρης Μπαμπούνης, *ό. π.,* σ. 327.
[220] *Γενική Εφημερίς της Ελλάδος*, φ. 52 (11.7.1831), σ. 303-304.
[221] Ελένη Μπελιά, «Εκπαιδευτική πραγματικότητα στην Κυνουρία επί Καποδίστρια», *Πρακτικά Αρκαδικού Πνευματικού Συμποσίου 1992*, Αθήνα 1994, σ. 91-93.
[222] Χάρης Μπαμπούνης, *ό. π.,* σ. 327-328.
[223] Αννίτα Πρασσά, *ό. π.,* σ. 201.

Νικολάου.[224] Ανάλογες πρωτοβουλίες είχαμε και στην Πελοπόννησο, όπου τον Σεπτέμβριο του 1830 εγκαινιάστηκε το Ελληνικό σχολείο της Ανδρίτσαινας στο προαύλιο του ναού της Αγίας Βαρβάρας. Παράλληλα, στην επαρχία της Λακωνίας χτίστηκε Ελληνικό σχολείο στην ιερά μονή Ζερμπίτσης, ενώ σε εκκλησιαστικές εγκαταστάσεις στεγάστηκε και το δευτεροβάθμιο σχολείο της Καστανιάς.[225]

Επιπρόσθετα, αξίζει να επισημανθεί ότι, κατά την καποδιστριακή περίοδο, ιδρύθηκαν και σχολεία δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης για τις σπουδές των κοριτσιών, τα λεγόμενα «Ανώτερα Σχολεία Θηλέων».[226] Εντάσσονταν σε ανώτερη βαθμίδα από τα αλληλοδιδακτικά, αλλά δεν είχαν οργανική σχέση με τα Ελληνικά ή το Πρότυπο Σχολείο της Αίγινας. Λειτούργησαν περισσότερο ως παρθεναγωγεία, με απώτερο σκοπό τη σωστή διάπλαση της προσωπικότητας των κοριτσιών, ως αυριανών μητέρων, αλλά και τη μορφωτική κατάρτιση όσων από αυτές ήθελαν μελλοντικά να ακολουθήσουν το επάγγελμα της δασκάλας.[227]

Εκτός των δημόσιων σχολών θηλέων, όμως, είχαμε και την ίδρυση ανώτερων εκπαιδευτηρίων για κορίτσια μέσα από ιδιωτικές πρωτοβουλίες. Οι πρωτοβουλίες αυτές προήλθαν κατά κύριο λόγο από φορείς και ιεραποστολικές αδελφότητες της Ευρώπης. Ξεχωρίζουν το παρθεναγωγείο θηλέων που ιδρύθηκε στην Αθήνα μετά από ενέργειες της Αμερικανίδας ιεραποστόλου της επισκοπικής εκκλησίας Frances Hill, το εκπαιδευτήριο θηλέων στη Σύρο που ιδρύθηκε από τον μισιονάριο Hilder[228] και η ανώτερη σχολή κορασίδων στο Ναύπλιο με ιδρύτρια την φωτισμένη Γαλλίδα παιδαγωγό και φίλη του Κυβερνήτη Charlotte Volmerage. Και οι τρεις προαναφερθείσες σχολές ιδρύθηκαν το 1831.[229]

---

[224] Χάρης Μπαμπούνης, *ό. π.,* σ. 328.
[225] Ελένη Μπελιά, *Η εκπαίδευσις εις την Λακωνιαν και την Μεσσηνίαν κατά την Καποδιστριακήν περίοδον (1828-1832),* εν Αθήναις 1970, σ. 40-44.
[226] Σιδηρούλα Ζιώγου - Καραστεργίου, *Η μέση εκπαίδευση των κοριτσιών στην Ελλάδα (1830-1893),* εκδ. Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας, Αθήνα 1986, σ. 69.
[227] Ελένη Φουρναράκη, *ό. π.,* σ. 18.
[228] Σιδηρούλα Ζιώγου-Καραστεργίου, *ό. π.*, σ. 62-63.
[229] Χάρης Μπαμπούνης, *ό. π.,* σ. 324.

3.2. Περιεχόμενο σπουδών

Παρά την εκπεφρασμένη επιθυμία του Καποδίστρια να συνταχθεί ένας επίσημος, κοινώς αποδεκτός και εφαρμοστέος κανονισμός λειτουργίας για τα Ελληνικά σχολεία, αυτό δεν επετεύχθη. Το μεγάλο βάρος δόθηκε στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση, ενώ η δολοφονία του Κυβερνήτη δεν του επέτρεψε να υλοποιήσει τους οραματισμούς και τα μεγαλόπνοα σχέδιά του. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να μην υπάρχει ένα προκαθορισμένο και καθιερωμένο πλαίσιο λειτουργίας των δευτεροβάθμιων σχολείων και συνεπώς ούτε και συγκεκριμένο ή ομοιόμορφο πρόγραμμα διδασκόμενων μαθημάτων ή μεθοδολογικών σχημάτων.[230] Με άλλα λόγια, δεν υπήρχε κάποιο κοινώς αποδεκτό αναλυτικό πρόγραμμα και τα μαθήματα που διδάσκονταν επιλέγονταν, πολλές φορές, με κριτήριο τις αντιλήψεις, τις προτιμήσεις ή και τις γνωστικές ικανότητες των διδασκόντων.[231]

Παρόλη την απουσία ενός συγκεκριμένου πλάνου μαθημάτων και διδακτικών αντικειμένων, όμως, την περίοδο αυτή θα ζητηθεί από διανοούμενους, διδασκάλους και λόγιους παιδαγωγούς να συντάξουν αναφορές, εκθέσεις και παιδαγωγικές προτάσεις σχετικά με το περιεχόμενο σπουδών στα Ελληνικά σχολεία. Ορισμένες από αυτές τις προτάσεις υποβλήθηκαν γραπτώς στην κυβέρνηση προκειμένου αυτή να τις μελετήσει και να τις εγκρίνει ή να τις απορρίψει, άλλες έμειναν απλώς σε θεωρητικό στάδιο, ενώ άλλες πέρασαν στο στάδιο της δοκιμής και της εφαρμογής στις σχολικές μονάδες.[232]

Βασική εισήγηση αναφορικά με τα πρόγραμμα σπουδών στα δευτεροβάθμια σχολεία ήταν, αναμφίβολα, η πρόταση του Γρηγόριου Κωνσταντά και του Γεωργίου Γενναδίου. Ο Γρηγόριος Κωνσταντάς μαζί με τον επιφανή διδάσκαλο και έμπιστο συνεργάτη του Καποδίστρια Γεώργιο Γεννάδιο μίλησαν για ένα προτεινόμενο πρόγραμμα μαθημάτων που θα μπορούσε να ενταχθεί στα Ελληνικά σχολεία. Το πρόγραμμα αυτό είχε γενικό χαρακτήρα και προέβλεπε τη διδασκαλία της αρχαίας ελληνικής γλώσσας μέσα από τη μελέτη των ομοιοτήτων και των διαφορών της με την λαϊκή καθομιλουμένη γλώσσα. Επιπλέον, το πρόγραμμα αυτό εισήγαγε το

[230] Χάρης Μπαμπούνης, *ό. π.,* σ. 331.
[231] Αννίτα Πρασσά, *ό. π.,* σ. 161.
[232] Χάρης Μπαμπούνης, *ό. π.,* σ. 331.

μάθημα της Γεωγραφίας και τη διδασκαλία μια ξένης γλώσσας, Ιταλικών ή Γαλλικών.[233]

Παρόμοια πρόταση με αυτή των προαναφερθέντων ήταν κι εκείνη του Ανδρέα Μουστοξύδη. Όπως και η προηγούμενη, έτσι κι αυτή η πρόταση είχε γενικό χαρακτήρα και ήταν σύντομη. Το σημαντικότερο στοιχείο σε αυτή την πρόταση ήταν ότι ο Μουστοξύδης ονόμαζε τα Ελληνικά σχολεία «προκαταρκτικά». Δεχόταν ότι αυτά είχαν ουσιαστικά έναν μεταβατικό χαρακτήρα. Τα Ελληνικά σχολεία, κατά τον Μουστοξύδη, αντιπροσώπευαν τη δεύτερη βαθμίδα της εκπαίδευσης, αποτελώντας το ενδιάμεσο στάδιο μεταξύ των πρωτοβάθμιων αλληλοδιδακτικών και του Κεντρικού Σχολείου[234]. Η φοίτηση σε αυτά ήταν υποχρεωτική για την είσοδο των μαθητών σε αυτό. Μάλιστα, έκανε λόγο και για τη διάρκεια των σπουδών στα σχολεία αυτά, η οποία πρέπει να είναι τριετής. Παράλληλα, τόνισε την ανάγκη διαμόρφωσης μιας ενιαίας κοινής διδακτικής μεθοδολογίας στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση.[235]

Αναλυτικότερο και πιο μεθοδικό ήταν το πρόγραμμα που διατύπωσε ο επιστήθιος φίλος και συνεργάτης του Καποδίστρια Αλέξανδρος Στούρτζας (1791-1854). Τον Δεκέμβριο του 1829 υπέβαλε το «Σχέδιο περί εθνικής ανατροφής και δημοσίου Παιδείας στην Ελλάδα. Ιδέαι προκαταρκτικαί», στο οποίο ανέπτυσσε τις προτάσεις του, θέτοντας ως βάση του αναλυτικού προγράμματος τη μελέτη της ελληνικής γλώσσας. Μάλιστα, θεωρούσε πιο επιτυχή μέθοδο εκμάθησης των ελληνικών τη μελέτη τους μέσα από τα εκκλησιαστικά κείμενα, καθώς αυτό θα ήταν

---

[233] Γεώργιος Λεοντσίνης, *ό. π.*, σ. 253-272.

[234] Το Κεντρικό σχολείο θεωρούνταν το καλύτερο και το πιο άρτια οργανωμένο εκπαιδευτικό ίδρυμα κατά την καποδιστριακή περίοδο. Κάλυψε την ανάγκη κατάρτισης των εκπαιδευτικών της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, δηλαδή των Ελληνικών σχολείων. Ιδρύθηκε στην Αίγινα την 1η Νοεμβρίου του 1829. Καθοριστική για την κατασκευή του σχολείου ήταν για μία ακόμη φορά η οικονομική βοήθεια του πιστού φίλου του Κυβερνήτη Eynard. Γι' αυτό τον λόγο, άλλωστε, το σχολείο ονομαζόταν τιμητικά και «Εϋνάρδειο» ίδρυμα. Εκτός από την παροχή υψηλού επιπέδου μόρφωσης στους μελλοντικούς διδασκάλους των Ελληνικών σχολείων, το Κεντρικό Σχολείο ανέλαβε την εκπαίδευση των υπαλλήλων που θα στελέχωναν τα ανώτερα κλιμάκια των δημόσιων υπηρεσιών του κράτους, καθώς και την προετοιμασία όσων επιθυμούσαν να ακολουθήσουν ανώτερες σπουδές σε πανεπιστήμια της Ευρώπης· Ως πρώτοι διδάσκαλοι του εκπαιδευτηρίου διορίστηκαν ο Ιωάννης Βενθύλος και ο Γεώργιος Γεννάδιος και τα διδασκόμενα μαθήματα ήταν συνολικά 18. Τα μαθήματα αυτά ήταν η Αρχαιολογία, η Γυμναστική, η Λογοτεχνία, η Ελληνική Ιστορία, η Γεωγραφία, η Μυθολογία, η Νεότερη Γλώσσα, η Παιδαγωγική και Διαιτητική, η Παλαιογραφία, τα Μαθηματικά, η Ρητορική, η Ποιητική, η Σκιαγραφία, η Μουσική, το Συντακτικό της Ελληνικής, Τα Στοιχεία Φυσικής, Τα Στοιχεία Χημείας και η Φιλοσοφία. Το ενδιαφέρον των νέων για φοίτηση στο Κεντρικό Σχολείο αποδείχθηκε ιδιαίτερα μεγάλο. Η φοίτηση των σπουδαστών θα ήταν τριετής, ενώ προβλεπόταν και η χορήγηση υποτροφιών από την κυβέρνηση σε όσους σκόπευαν μετά την αποφοίτησή τους να ακολουθήσουν το επάγγελμα του διδασκάλου. Αυτό βοήθησε πολλούς ενδεείς νέους να σπουδάσουν. Βλ. αναλυτικά Χάρης Μπαμπούνης, *ό. π.,* σ. 369,446 και Ελένη Κούκου, *ό. π.*, σ. 120-122.

[235] Χάρης Μπαμπούνης, *ό. π.,* σ. 332.

πιο εύκολο για τους μαθητές, οι οποίοι ήταν σχετικά εξοικειωμένοι με τα κείμενα αυτά, καθώς τα ακούγανε συνεχώς στον ναό όπου εκκλησιάζονταν. Έτσι, λοιπόν, κατά τον Στούρτζα η μύηση των παιδιών των δύο πρώτων τάξεων των Ελληνικών σχολείων στη γραμματική, τις έννοιες, το λεξιλόγιο και τους συντακτικούς κανόνες της ελληνικής έπρεπε να γίνει μέσω της Αγίας Γραφής κι άλλων ψυχωφελών κειμένων εκκλησιαστικών συγγραφέων. Συμπληρωματικά προς τα θεολογικά κείμενα, πρότεινε να μελετώνται και κείμενα από την Φιλοσοφία και την Ιστορία. Στην τρίτη τάξη, τη λεγόμενη «ποιητική τάξη», συνιστούσε οι μαθητές να εντρυφούν σε ποιήματα αρχαίων Ελλήνων ποιητών.[236]

Μία ακόμη πρόταση που διατυπώθηκε ήταν αυτή του λόγιου Μιχαήλ Σχινά (1792-1870). Συγκεκριμένα η κυβέρνηση, με διάταγμα που εξέδωσε στα τέλη Μαΐου του 1829, ανέθεσε στον Σχινά να συντάξει «Σχέδιο οργανώσεως των Ελληνικών σχολείων». Ο Σχινάς στο εκπονηθέν σχέδιο εξήρε τη μεγάλη σπουδαιότητα της διδασκαλίας των φιλολογικών μαθημάτων και ιδιαίτερα της Ελληνικής Γλώσσας και της Ιστορίας. Μάλιστα, μίλησε για την αναγκαιότητα σύστασης βιβλιοθήκης μέσα στα δευτεροβάθμια σχολεία. Γενικά το πρόγραμμα του Σχινά ήταν δομημένο με βάση διαδοχικά σχήματα μάθησης, που προχωρούσαν από τα ευκολότερα προς τα δυσκολότερα. Οι μαθητές ξεκινούσαν από την εκμάθηση των πιο εύκολων και βασικών στοιχείων γραμματικής και συντακτικού της ελληνικής γλώσσας και σταδιακά έφταναν μέχρι τη μελέτη και την ερμηνεία σύνθετων κειμένων της αρχαίας ελληνικής γραμματείας. Το πρόγραμμα αυτό απορρίφθηκε συλλήβδην από τους ιθύνοντες, καθώς χαρακτηρίστηκε ουτοπικό και ανεφάρμοστο.[237]

Μεγάλο ενδιαφέρον έχει και το πρόγραμμα που παρουσίασε ο διακεκριμένος ελληνοδιδάσκαλος Φιλάρετος. Η μεγάλη σπουδαιότητα του συστήματος αυτού έγκειται στο γεγονός ότι δεν έμεινε σε επίπεδο πρότασης, αλλά εφαρμόστηκε στην πράξη στο Ελληνικό σχολείο της Ερμούπολης στη Σύρο, που ήταν ο κατεξοχήν χώρος δραστηριοποίησης του εν λόγω διδασκάλου. Τα μαθήματα που διδάσκονταν στο ανωτέρω εκπαιδευτήριο, κατανέμονταν σε δύο κύκλους τριών ωρών, έναν πρωινό και έναν απογευματινό. Στην πρωινή ζώνη εντάσσονταν τα μαθήματα της Μυθολογίας, των Ελληνικών, της Ιστορίας και της Αγίας Γραφής, ενώ το

---

[236] Δαυίδ Αντωνίου, *Οι απαρχές του εκπαιδευτικού σχεδιασμού στο Νεοελληνικό κράτος: το σχέδιο της επιτροπής του 1833,* εκδ. Πατάκης, Αθήνα 1992, σ. 188-195.
[237] Ελένη Μπελιά, *ό. π.,* σ. 99. Επίσης, βλ. Ελένη Κούκου, *ό. π.,* σ. 54-58.

απογευματινό πρόγραμμα περιελάμβανε τα μαθήματα της Καλλιγραφίας, της Γεωγραφίας, της Ιχνογραφίας, της Αριθμητικής και της Φυσικής Ιστορίας. Προβλεπόταν, επίσης, η αναπλήρωση τυχόν χαμένων διδακτικών ωρών τα απογεύματα της Πέμπτης, ενώ οι εξετάσεις των μαθητών στη διδαχθείσα ύλη της εβδομάδος λάμβαναν χώρα κάθε Σάββατο.[238]

Τέλος, άξιο προσοχής ήταν και το πρόγραμμα μαθημάτων που εφαρμοζόταν στο Ελληνικό σχολείο του King στην Αθήνα. Το εν λόγω σχολείο περιελάμβανε τέσσερις κλάσεις στις οποίες χωρίζονταν οι μαθητές του. Σε αυτές τις κλάσεις γινόταν η διδασκαλία των μαθημάτων της ελληνικής γλώσσας , του συντακτικού και της γραμματικής, στοιχειωδών Μαθηματικών, Γαλλικών και Γεωγραφίας. Επίσης, το πρόγραμμα αυτό όριζε ότι κάθε καινούρια μέρα μαθημάτων άρχιζε με επανάληψη των μαθημάτων που είχαν διδαχθεί την προηγούμενη μέρα. Έτσι, μέσω της επανάληψης, οι μαθητές είχαν τη δυνατότητα να εμπεδώσουν αρτιότερα και πιο αποτελεσματικά την ύλη. Επιπρόσθετα, κάθε Πέμπτη προβλεπόταν ειδική εξέταση των εκπαιδευομένων στο συντακτικό και τα μαθηματικά.[239]

Ωστόσο, παρά την έλλειψη ενός συγκεκριμένου, ομοιόμορφου και κωδικοποιημένου μοντέλου διδασκαλίας και μαθημάτων και τις επί μέρους διαφοροποιήσεις και προσωπικές επιλογές ή παρεμβάσεις των κατά τόπους διδασκάλων, μπορούμε μέσα από την συγκριτική μελέτη διαφόρων ιστορικών στοιχείων να καταλήξουμε -έστω κατά προσέγγιση- σε έναν βασικό κορμό μαθημάτων, που με επί μέρους αλλαγές, αυξομειώσεις και παραλλαγές διδάσκονταν στα Ελληνικά Σχολεία των απελευθερωμένων περιοχών της ελληνικής επικράτειας. Τα μαθήματα αυτά ήταν η Ελληνική Γλώσσα, η Γραμματική, το Συντακτικό, η Ετυμολογία, η Γεωγραφία, η Αριθμητική, η Γεωμετρία, η Φιλοσοφία, η Ιστορία και τα Αρχαία Ελληνικά, κυρίως μέσα από τη μελέτη κειμένων της αρχαίας κλασικής γραμματείας και της Αγίας Γραφής. Σε μερικά σχολεία με πιο προηγμένο επίπεδο σπουδών, όπως αυτά του κυκλαδικού χώρου, διδάσκονταν και ορισμένα επιπλέον μαθήματα όπως η Ιχνογραφία, η Καλλιγραφία, τα Γαλλικά, η Μυθολογία και η Αρχαιολογία.[240]

---

[238] Αννίτα Πρασσά, *ό. π.,* σ. 165-167.
[239] Χάρης Μπαμπούνης, *ό. π.,* σ. 333-334.
[240] Αννίτα Πρασσά, *ό. π.,* σ. 165. Επίσης, βλ. Χάρης Μπαμπούνης, *ό. π.,* σ. 338-341.

Εκτός των ανωτέρω, ένα άλλο πρόβλημα το οποίο αντιμετώπιζαν τα Ελληνικά σχολεία ήταν αυτό των σχολικών βιβλίων. Πιο συγκεκριμένα, τα σοβαρότερα προβλήματα που παρουσιάστηκαν ήταν η μεγάλη έλλειψη βιβλίων. Για παράδειγμα, στην Πελοπόννησο πολλές βιβλιοθήκες είχαν λεηλατηθεί κατά τη διάρκεια του πολέμου και αρκετά βιβλία είχαν χαθεί ή καταστραφεί. Μερικά βιβλία είχαν χρησιμοποιηθεί και για την κατασκευή αυτοσχέδιων όπλων, ενώ άλλα είχαν καεί κατά την εισβολή του Ιμπραήμ. Επιπλέον, πολλά διασωθέντα εγχειρίδια ήταν πολύ παλιά με αποτέλεσμα να μην μπορούσαν να ανταποκριθούν στα νέα εκπαιδευτικά δεδομένα και στις προσδοκίες των ελληνοδιδασκάλων, ενώ προβλήματα παρουσιάζονταν και αναφορικά με την καθυστέρηση της έγκαιρης διανομής των βιβλίων στα σχολεία, που οφειλόταν στη γενικότερη έλλειψη οργάνωσης και την οικονομική δυσπραγία.[241]

Υπό αυτές τις συνθήκες, τα περιθώρια ήταν πολύ στενά και οι επιλογές της κυβέρνησης συγκεκριμένες. Στο πλαίσιο αυτό, το υπουργείο της Παιδείας προσέφυγε στη λύση βιβλίων που είχαν εκδοθεί και κυκλοφορήσει πριν ή κατά τη διάρκεια της Επανάστασης,[242] είχαν καταφέρει να διασωθούν από τη λαίλαπα των πολεμικών

---

[241] Χάρης Μπαμπούνης, *ό. π.,* σ. 334-335.

[242] Ο καθηγητής της Νεότερης Ελληνικής Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών κ. Χάρης Μπαμπούνης στην εμπεριστατωμένη, λεπτομερή και άκρως διαφωτιστική μελέτη του με τίτλο «Η εκπαίδευση κατά την καποδιστριακή περίοδο», παραθέτει αναλυτικούς πίνακες με τους τίτλους και τους συγγραφείς των βιβλίων που χρησιμοποιήθηκαν ως βασικά διδακτικά εγχειρίδια στα Ελληνικά σχολεία κατά την διακυβέρνηση του Καποδίστρια. Σύμφωνα με αυτά τα στοιχεία, λοιπόν, βλέπουμε ότι η πλειοψηφία των εγχειριδίων αυτών προερχόταν από τις θεωρητικές επιστήμες και συγκεκριμένα τη φιλολογία, την ιστορία, τη θεολογία και τη φιλοσοφία. Επιπλέον, χρησιμοποιούνταν και βιβλία από τον χώρο των μαθηματικών και της γεωγραφίας. Πιο συγκεκριμένα, στον κύκλο των φιλολογικών μαθημάτων βλέπουμε βιβλία διακεκριμένων Ελλήνων Διαφωτιστών όπως Γραμματικές, Λεξικά, Εγκυκλοπαίδειες, έργα αρχαίων Ελλήνων φιλοσόφων και ιστοριογράφων, βιβλία ελληνικής και εκκλησιαστικής ιστορίας, καθώς και βιβλία φιλοσοφίας. Ξεχωρίζουν οι Γραμματικές του Νεόφυτου Βάμβα, του Κωνσταντίνου Βαρδαλάχου και του Γεωργίου Γενναδίου, τα Λεξικά του Άνθιμου Γαζή και του Κωνσταντίνου Κούμα, η τετράτομη Εγκυκλοπαίδεια του Ιωάννη Πατούσα, η Εγκυκλοπαίδεια ρητορικής και ποιητικής του Στέφανου Κομμητά, η Συναγωγή των Αισώπειων μύθων του Αδαμάντιου Κοραή, η Εκκλησιαστική Ιστορία του Ευγένιου Βούλγαρη και τα «Στοιχεία της Φιλοσοφικής Ηθικής» του Νεόφυτου Βάμβα. Από τους αρχαίους Έλληνες συγγραφείς και ιστοριογράφους που διδάσκονταν, ξεχωρίζουμε τα έργα του Αρριανού, του Πλούταρχου, του Ισοκράτη, τα έπη του Ομήρου και την ιστορία του Πελοποννησιακού πολέμου του Θουκυδίδη. Τα περισσότερα εξ αυτών είχαν διασκευαστεί και εκδοθεί από τον λόγιο ιερωμένο Νεόφυτο Δούκα. Στον κύκλο των μαθηματικών και των φυσικών επιστημών, ξεχωρίζουμε δύο βιβλία γεωγραφίας του Νικηφόρου Θεοτόκη και του Παναγιώτη Ιωαννίδη και τη «Μεγάλη Σειρά των στοιχειωδών μαθηματικών και φυσικών πραγματειών» του Κωνσταντίνου Κούμα. Από τα μεταφρασθέντα έργα των ευρωπαίων Διαφωτιστών αξίζει να σημειώσουμε το περίφημο βιβλίο ελληνικής ιστορίας του Βρετανού ιστορικού Oliver Goldsmith σε μετάφραση του Δημητρίου Αλεξανδρινού, τα «Στοιχεία Αριθμητικής» του Γάλλου μαθηματικού Bourdon σε μετάφραση του περίφημου Κεφαλλονίτη μαθηματικού Ιωάννη Καραντινού, τα «Στοιχεία Γεωμετρίας» του Γάλλου Andre Tacquet σε μετάφραση του Ευγένιου Βούλγαρη και τη «Γενική εισαγωγή της Γεωγραφίας» του Γερμανού καθηγητή γεωγραφίας Adam Gaspar σε μετάφραση των αδελφών Καπετανάκη. Βλ. αναλυτικά Χάρης Μπαμπούνης, *ό. π.,* σ. 338-341.

συγκρούσεων και το περιεχόμενό τους μπορούσε έστω και μερικώς να ανταποκριθεί στη γνωστικούς στόχους που είχαν τεθεί. Επιπλέον, χρησιμοποιήθηκαν σε μεγάλη κλίμακα και μεταφρασμένα έργα Ευρωπαίων παιδαγωγών, φιλοσόφων και διανοούμενων που ανήκαν στους κύκλους του Διαφωτισμού, καθώς δεν υπήρχε ούτε ο χρόνος, ούτε και η οικονομική δυνατότητα να συνταχθούν καινούρια πρωτότυπα εγχειρίδια.[243] Επίσης, πολύ σημαντικό ρόλο στο θέμα των διδακτικών βιβλίων θα διαδραματίσει η κεντρική βιβλιοθήκη του ορφανοτροφείου της Αίγινας, καθώς εκεί συγκεντρώθηκαν σχεδόν όλα τα διασωθέντα και διαθέσιμα βιβλία, για να μπορέσουν να διαφυλαχθούν και να διανέμονται σε σχολικές μονάδες ανάλογα τις αιτήσεις και τις υφιστάμενες ανάγκες.[244]

Πιο ελπιδοφόρα ήταν η κατάσταση στις Κυκλάδες, καθώς σε αρκετά νησιά είχε βρεθεί μεγάλος αριθμός αξιόλογων βιβλίων.[245] Πράγματι, πολλές σχολικές βιβλιοθήκες που προϋπήρχαν κατά την Τουρκοκρατία, είχαν παραμείνει ανέπαφες, ενώ και οι ελληνοδιδάσκαλοι είχαν αρκετά βιβλία στις προσωπικές τους συλλογές. Μάλιστα, το γεγονός ότι στις λίστες των βιβλίων που στάλθηκαν στην Εθνική Βιβλιοθήκη του ορφανοτροφείου της Αίγινας δεν υπήρχαν κάποια βιβλία που υπήρχαν στα δευτεροβάθμια σχολεία των νησιών, μας δείχνει ότι οι ελληνοδιδάσκαλοι των Κυκλάδων είχαν μεγαλύτερη ποικιλία διδακτικών εγχειριδίων στη διάθεσή τους και κάποια εξ αυτών ήταν διαφορετικά από αυτά των Ελληνικών σχολείων της Πελοποννήσου.[246]

Τέλος, αναφορικά με τα διδακτικά ωράρια και τη διάρκεια του σχολικού έτους, δεν υπήρχε σαφής και ξεκάθαρη εικόνα, πράγμα που οφείλεται στην απουσία σχετικών δεδομένων από τις ιστορικές πηγές. Επιπρόσθετα, δεν φαίνεται να θεσπίστηκε κάποιο συγκεκριμένο διάταγμα ή νομοθέτημα που να όριζε καθιερωμένες περιόδους εορτών, αργιών και διακοπών. Παρόλο που ο υπουργός Παιδείας Νικόλαος Χρυσόγελος συνιστά σε εκθέσεις και εισηγήσεις του στους διδάσκοντες των

---

[243] Αννίτα Πρασσά, *ό. π.,* σ. 172.
[244] Χάρης Μπαμπούνης, *ό. π.,* σ. 335.
[245] Αννίτα Πρασσά, *ό. π.,* σ. 180-181.
[246] Η Αννίτα Πρασσά, *ό. π.,* σ. 172, αναφέρει ότι μερικά από τα βιβλία Ελλήνων και Ευρωπαίων λογίων που χρησιμοποιούνταν στα Ελληνικά σχολεία των νησιών του Αιγαίου και όχι σε αυτά επαρχιών της Πελοποννήσου ήταν η *Φιλολογική Εγκυκλοπαίδεια* του Ιωάννη Πατούσα, τα *Τρία Βιβλία Γραμματικής* του λόγιου ιερομονάχου Ματθαίου, η *Γραμματική* και το *Συντακτικό* του Νεόφυτου Βάμβα, η *Γραμματική της Νέας Ελληνικής Γλώσσας* του Κωνσταντίνου Βαρδαλάχου, η *Εισαγωγή της Γεωγραφίας* του Γερμανού Adam Gaspar και διάφορα μεταφρασμένα φιλολογικά και θεατρικά έργα Γάλλων συγγραφέων.

Ελληνικών σχολείων να μην διακόπτονται τα μαθήματα, για να επιτυγχάνεται το βέλτιστο μαθησιακό και πειθαρχικό αποτέλεσμα, το πιθανότερο σενάριο είναι ότι, ως προς τη διάρκεια των σπουδών, τα σχολεία της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης ακολουθούσαν, σε γενικές γραμμές, το πρόγραμμα των αλληλοδιδακτικών σχολείων.[247]

3.3. Διδάσκοντες και μαθητευόμενοι

Σύμφωνα με ιστορικές πηγές, κατά την περίοδο από την άφιξη του Καποδίστρια μέχρι το 1832 δίδαξαν συνολικά στα Ελληνικά σχολεία πάνω από 100 διδάσκαλοι.[248] Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι σχεδόν οι μισοί από αυτούς ήταν κληρικοί. Αυτό εξηγείται εύκολα από το ότι πολλοί ιερωμένοι, στα πλαίσια των ιερατικών και εκκλησιαστικών τους καθηκόντων, έρχονταν σε επαφή με την αρχαία ελληνική γλώσσα μέσω των ψαλμών και των εκκλησιαστικών κειμένων. Άλλωστε, η πρακτική αυτή εφαρμοζόταν κατά κανόνα στα ίδια σχολεία και στην Τουρκοκρατία, κατά την οποία η πλειοψηφία των διδασκάλων προερχόταν από τον χώρο της εκκλησίας.[249]

Αναφορικά με τον τόπο καταγωγής, οι περισσότεροι ελληνοδιδάσκαλοι κατάγονταν από την Πελοπόννησο και τα νησιά και λιγότεροι από τη Στερεά Ελλάδα. Αυτό είναι εύλογο αν αναλογιστούμε ότι η Στερεά ελευθερώθηκε οριστικά πολύ αργότερα σε σχέση με τις δύο άλλες περιοχές. Επιπλέον, αρκετοί ήταν ετερόχθονες, οι οποίοι κατάγονταν από την Μικρά Ασία, ενώ ένα μικρό ποσοστό προερχόταν από άλλες τουρκοκρατούμενες περιοχές της Ελλάδας, όπως η Θεσσαλία και η Κρήτη. Ωστόσο, το ποσοστό των ετεροχθόνων ελληνοδιδασκάλων ήταν μικρότερο σε σχέση με το αντίστοιχο των συναδέλφων τους που δίδασκαν στα αλληλοδιδακτικά σχολεία.[250]

Αναφορικά με την κατάρτιση και την εκπαίδευση των διδασκάλων των Ελληνικών δευτεροβάθμιων σχολείων δεν υπάρχουν πολλά διαθέσιμα στοιχεία από τις ιστορικές πηγές. Μόνο για ένα μικρό ποσοστό υπάρχουν πληροφορίες. Η πλειοψηφία των ελληνοδιδασκάλων για τους οποίους υπάρχουν πληροφορίες φαίνεται να είχε σπουδάσει στην Πελοπόννησο, τη Μικρά Ασία και τα νησιά του

[247] Χάρης Μπαμπούνης, *ό. π.,* σ. 331.
[248] Αννίτα Πρασσά, *ό. π.,* σ. 240-243.
[249] Χάρης Μπαμπούνης, *ό. π.,* σ. 342.
[250] Χάρης Μπαμπούνης, *ό. π.,* σ. 342.

Αιγαίου. Συγκεκριμένα, όσοι σπούδασαν στην Πελοπόννησο αντιπροσώπευαν περίπου το 1/5 του συνόλου και σχεδόν όλοι είχαν πραγματοποιήσει σπουδές στην περίφημη σχολή της Δημητσάνας. Από αυτούς που είχαν σπουδάσει σε ανώτερες σχολές του Αιγαίου, οι περισσότεροι είχαν αποφοιτήσει από τις σχολές της Πάτμου και της Χίου. Ικανός αριθμός είχε φοιτήσει στην περίφημη σχολή του Αγίου Τάφου στη Σίφνο και το «Κοινόν Παιδευτήριον του Αρχιπελάγους», το οποίο άκμαζε εκείνη την εποχή. Οι δάσκαλοι που κατάγονταν από τη Μικρά Ασία είχαν φοιτήσει στις φημισμένες σχολές της Σμύρνης και των Κυδωνιών. Σεβαστό ποσοστό ελληνοδιδασκάλων είχε πραγματοποιήσει ανώτερες σπουδές σε πανεπιστήμια της Ευρώπης, ενώ υπήρχαν και δύο που είχαν φοιτήσει στην Ιόνιο Ακαδημία.[251]

Ο διορισμός των ελληνοδιδασκάλων γινόταν κατά κύριο λόγο απευθείας από την Κυβέρνηση. Ωστόσο, αρκετές φορές, διάφοροι τοπικοί παράγοντες όπως οι δημογέροντες, οι σχολικοί έφοροι, αλλά και απλοί κάτοικοι, πρότειναν κάποιο διδάσκαλο που ήθελαν να διδάξει στα σχολεία της περιοχής τους.[252] Στη συνέχεια, η κυβέρνηση εξέταζε τις προτάσεις αυτές και αποφαινόταν. Χαρακτηριστικό παράδειγμα που επιβεβαιώνει τον παραπάνω ισχυρισμό, αποτελεί η περίπτωση του ιερωμένου Ιωσήφ Διστομίτη, τον οποίο οι δημογέροντες της Λιβαδειάς πρότειναν ως τον ιδανικό διδάσκαλο του Ελληνικού σχολείου της πόλης τους και του ελληνοδιδασκάλου Ολύμπιου, ο οποίος μετά από αίτημα των κατοίκων και των τοπικών αρχών του Λιδορικίου ανέλαβε να διδάξει στο σχολείο της περιοχής τους.[253]

Αναφορικά με τους διορισμούς που γίνονταν απευθείας από την κυβέρνηση, θα λέγαμε ότι λαμβάνονταν σοβαρά υπόψιν οι όποιες επιθυμίες, ενστάσεις ή αντιρρήσεις των τοπικών κοινωνιών, στα σχολεία των οποίων καλούνταν οι διοριζόμενοι να αναλάβουν διδακτικό έργο. Σε περιπτώσεις που εισακούγονταν οι απόψεις και οι εκκλήσεις της τοπικής κοινωνίας επικρατούσε γενική ευαρέσκεια στην κοινή γνώμη, πράγμα που ήταν σφόδρα επιθυμητό στο κυβερνητικό επιτελείο, το οποίο ήθελε να αποφύγει τις συγκρούσεις και τις εντάσεις.[254] Το υπουργείο, μάλιστα, αρκετές φορές δεν προέβαινε σε απευθείας διορισμό του διδασκάλου που είχε υπόψιν, αλλά τον πρότεινε πρώτα στους τοπικούς άρχοντες για να σφυγμομετρήσει

[251] Χάρης Μπαμπούνης, *ό. π.*, σ. 344.
[252] Ελένη Μπελιά, *Η εκπαίδευσις εις την Λακωνιαν και την Μεσσηνίαν κατά την Καποδιστριακήν περίοδον (1828-1832),* εν Αθήναις 1970, σ. 114.
[253] Απόστολος Δασκαλάκης, *ό. π.,* τόμ. Γ', σ. 1838, 2046-2047.
[254] *Γενική Εφημερίς της Ελλάδος*, φ. 39 (27.5.1831), σ. 224.

τις επιθυμίες και τις τυχόν αντιδράσεις των ίδιων και των κατοίκων της περιοχής τους.[255]

Ωστόσο, δεν υπήρχε πάντοτε πνεύμα σύμπνοιας και ομόνοιας μεταξύ κυβέρνησης και τοπικών παραγόντων αναφορικά με τους διορισμούς των ελληνοδιδασκάλων. Ενδεικτικό παράδειγμα ήταν η περίπτωση του διδασκάλου Γεωργίου Σερούιου, ο οποίος λόγω καταγωγής από την Κέα, αποφασίστηκε από την κυβέρνηση να διοριστεί στο ελληνοδιδασκαλείο του νησιού. Όμως, αυτό προκάλεσε την αντίδραση του επισκόπου του νησιού Νικοδήμου και μερίδας υποστηρικτών του. Ο μητροπολίτης διαφώνησε με την επιλογή του Σερούιου, υποστηρίζοντας ότι μόνο αυτός δικαιούνταν να διδάξει στο εν λόγω σχολείο, καθώς διέθετε τις απαραίτητες σπουδές, το σχολείο χτίστηκε με δικές του ενέργειες και το όνομά του ήταν συνδεδεμένο με την ιστορία του τόπου, καθώς είχε διαγράψει μια αξιοσέβαστη πορεία τριάντα και πλέον ετών στο αρχιερατικό αξίωμα της τοπικής εκκλησίας. Έτσι, ο διορισμός του Σερούιου στο σχολείο προκάλεσε αντιδράσεις και διενέξεις από την πλευρά του Νικοδήμου, οι οποίες συνεχίστηκαν κατά διαστήματα, προκαλώντας αναταραχή στην τοπική κοινωνία και αμηχανία στην κυβέρνηση.[256]

Άλλο κλασικό παράδειγμα διαφωνίας τοπικής κοινωνίας και κυβέρνησης ήταν η περίπτωση του Ελληνικού σχολείου στην Κορώνη της Μεσσηνίας. Συγκεκριμένα, την άνοιξη του 1830 η Γραμματεία των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίου Εκπαιδεύσεως εξέδωσε την απόφασή της σχετικά με τον διορισμό του διαπρεπούς ελληνοδιδάσκαλου Ιωακείμ Κωνσταντά στο τοπικό δευτεροβάθμιο σχολείο. Ωστόσο, επικράτησε ένταση και αναταραχή, όταν ο Κωνσταντάς έφτασε στην Κορώνη, για να αναλάβει τα διδακτικά του καθήκοντα. Οι επίτροποι και οι κάτοικοι επιθυμούσαν διακαώς την πρόσληψη του Γεώργιου Φιλοπατρίδη, ως διδασκάλου του Ελληνικού σχολείου και όχι αυτού που πρότεινε η κυβέρνηση.[257] Μάλιστα, υπενθύμισαν στην κυβέρνηση ότι δικαιούνται να έχουν λόγο στην πρόσληψη, καθώς είχαν συνεισφέρει κι αυτοί οικονομικά στην ανέγερση του σχολείου. Τελικά η κυβέρνηση, θέλοντας να αποφύγει τις εντάσεις και τις διαμαρτυρίες, δεν επέμεινε στην απόφασή της και ικανοποίησε το αίτημά τους.[258]

---

[255] Χάρης Μπαμπούνης, *ό. π.,* σ. 345.
[256] Χάρης Μπαμπούνης, *ό. π.,* σ. 345.
[257] Ελένη Μπελιά, *ό. π.,* σ. 116.
[258] Απόστολος Δασκαλάκης, *ό. π.,* τόμ. Β’, σ. 942-943.

Αναφορικά με τις μισθολογικές απολαβές των διδασκάλων στα Ελληνικά σχολεία, φαίνεται αυτές να ήταν ελαφρώς υψηλότερες σε σχέση με των διδασκάλων στα αλληλοδιδακτικά σχολεία.[259] Γενικά, η κοινωνική καταξίωση και το κύρος των ελληνοδιδασκάλων ήταν σε ανώτερο επίπεδο σε σχέση με αυτό των αλληλοδιδασκάλων. Το γεγονός ότι δίδασκαν σε ανώτερη βαθμίδα εκπαίδευσης, ότι μερικοί είχαν σπουδάσει σε ονομαστές σχολές της Ευρώπης και πολλοί από αυτούς ήταν διαπρεπείς κληρικοί ενίσχυε την κοινωνική τους θέση. Ωστόσο, οι ελληνοδιδάσκαλοι αντιμετώπιζαν πολλές φορές πρόβλημα με τη μισθοδοσία τους. Λόγω της γενικότερης οικονομικής δυσπραγίας του κράτους, αρκετά συχνά η καταβολή των μισθών καθυστερούσε, ενώ γενικά οι μισθοί τους, ακόμα κι αν καταβάλλονταν στην ώρα τους, ήταν ιδιαίτερα χαμηλοί. Το ύψος των μισθών σε συνδυασμό με την ακρίβεια των αγαθών στις τοπικές αγορές, είχε ως αποτέλεσμα πολλοί από αυτούς να μην μπορούν να ζήσουν αξιοπρεπώς και να διάγουν άκρως λιτό βίο ή ακόμη και να παραιτούνται από τη θέση τους.[260]

Αναφορικά με τους μαθητές, των οποίων η μέση ηλικία φοίτησης ήταν τα 15 χρόνια, βλέπουμε ότι αυτοί των νησιών που φοιτούσαν σε Ελληνικά σχολεία ήταν αρκετά περισσότεροι σε σχέση με τους μαθητές στην Πελοπόννησο και στη Στερεά Ελλάδα. Αυτό είναι εύλογο, αν αναλογιστεί κανείς ότι -τουλάχιστον την πρώτη περίοδο- τα Ελληνικά σχολεία των Κυκλάδων ήταν περισσότερα σε σχέση με αυτά στην Πελοπόννησο και τη Στερεά Ελλάδα. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με την επίσημη Έκθεση που υπέβαλε η Γραμματεία των Εκκλησιαστικών και της Παιδείας τον Φεβρουάριο του 1830, οι μαθητές που φοιτούσαν στην ευρύτερη περιοχή των νησιών του Αιγαίου ανέρχονταν σε 1.712, ενώ αυτοί που φοιτούσαν σε σχολεία της Πελοποννήσου ήταν 694.[261] Παρόμοια εικόνα παρατηρούνταν και στην Έκθεση του επόμενου έτους, σύμφωνα με την οποία οι μαθητές των νησιών ήταν 1.073, της Πελοποννήσου 765 και της Στερεάς, που μόλις είχε απελευθερωθεί, 80.[262]

Επίσης, εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι ο αριθμός των μαθητών σημείωσε αισθητή πτώση το 1831 σε σχέση με το 1830. Συγκεκριμένα, το 1830 φοιτούσαν

---

[259] Χάρης Μπαμπούνης, *ό. π.,* σ. 347.
[260]Στην Πελοπόννησο ο μέσος μισθός των διδασκάλων των Ελληνικών σχολείων κυμαινόταν κλιμακωτά από 30 έως 100 φοίνικες, στα νησιά από 33 έως 120 φοίνικες και στη Στερεά Ελλάδα από 50 έως 120 φοίνικες. Βλ. σχετικά Χάρης Μπαμπούνης, *ό. π.,* σ. 348.
[261] Απόστολος Δασκαλάκης*, ό. π.,* τόμ. Β', σ. 822-823.
[262] *Γενική Εφημερίς της Ελλάδος*, φ. 13 (18.2.1831), σ. 66-68

συνολικά στα Ελληνικά σχολεία της απελευθερωμένης Ελλάδας 2.046 μαθητές,[263] ενώ το 1831 ο αριθμός αυτός είχε μειωθεί στους 1.918.[264] Αυτό οφειλόταν, βεβαίως, στη μείωση του αριθμού των δευτεροβάθμιων σχολείων, γεγονός που μαρτυρούσε την ύπαρξη αρκετών προβλημάτων σχετικά με τη λειτουργία τους, πράγμα που προκάλεσε με τη σειρά του την σταδιακή πτώση του ενδιαφέροντος για φοίτηση στα σχολεία αυτά και τη γενικότερη παρακμή αυτής της βαθμίδας της εκπαίδευσης την περίοδο αυτή.[265]

[263] *Γενική Εφημερίς της Ελλάδος*, φ. 31 (12.3.1830), σ. 81.
[264] *Γενική Εφημερίς της Ελλάδος*, φ. 13 (18.2.1831), σ. 66-68.
[265] Χάρης Μπαμπούνης, *ό. π.,* σ. 322.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Κλείνοντας τη σύντομη αυτή μελέτη, αβίαστα μπορούμε να οδηγηθούμε στο συμπέρασμα ότι η αγωνιώδης προσπάθεια του πρώτου Κυβερνήτη της Ελλάδος Ιωάννη Καποδίστρια να ανοικοδομήσει το κράτος, μέσα στο χάος του μετεπαναστατικού τοπίου, που παρέλαβε μετά την επιτυχία της εθνικής εξέγερσης του 1821, είχε ως βασικό παρονομαστή την αναδιοργάνωση της παιδείας, μέσω ενός φιλόδοξου μεταρρυθμιστικού προγράμματος. Στη Δ΄ Γενική Συνέλευση των ταγών του Έθνους το 1829 εξέθεσε το εκπαιδευτικό του πρόγραμμα και ζήτησε την υποστήριξή τους για την αποτελεσματική υλοποίησή του. Ορθολογιστικά, ο Κυβερνήτης διείδε ότι η θεμελίωση ενός καλά οργανωμένου εκπαιδευτικού συστήματος αποτελούσε αδήριτη ανάγκη και απαραίτητη προϋπόθεση για την ανασύνταξη του νεοσύστατου ελληνικού κράτους με εκσυγχρονιστικό πρόσημο. Διέθετε τη βαθιά πεποίθηση πως ένα αδούλωτο και ανεξάρτητο κράτος πρέπει να απαρτίζεται από πολίτες καλλιεργημένους, κοινωνικά ευαισθητοποιημένους, κριτικά σκεπτόμενους. Αντιμετώπιζε τα σχολεία όχι μόνο ως κέντρα παροχής γνώσεων, αλλά και ως εστίες ηθικής διάπλασης των παιδιών. Στόχευε στη δημιουργία ενός εκπαιδευτικού μορφώματος, βασισμένο στις παραδοσιακές αρχές και αξίες που εκπορεύονταν από την πολιτιστική ιστορία της Ελλάδος και την ορθόδοξη πίστη. Βέβαια, αν και ο Καποδίστριας εκτιμούσε πως η ορθοδοξία αποτελούσε παράγοντα διαφοροποίησης των Ελλήνων από τους Δυτικοευρωπαίους, εντούτοις θέσπισε ως κεντρικό πυλώνα της εκπαιδευτικής του ιδεολογίας τη σύζευξη ελληνισμού και ορθόδοξης πίστης, αφενός γιατί η χριστιανική θρησκεία αποτελούσε τον συνεκτικό κρίκο της ελληνικής κοινωνίας και αφετέρου διότι η εκκλησία ήταν σπουδαίος οικονομικός αρωγός της φιλόδοξης κυβερνητικής εκπαιδευτικής προσπάθειας.

Οι παρεμβάσεις του Καποδίστρια στην παιδεία είχαν καθολικό και ολοκληρωτικό χαρακτήρα, καθώς απέβλεπε στο να συστήσει εκ βάθρων ένα καινούργιο εκπαιδευτικό μοντέλο, που θα περιελάμβανε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης, αφήνοντας το στίγμα του σε όλες τις εκφάνσεις της ελληνικής εκπαιδευτικής πραγματικότητας στην ταραγμένη μετεπαναστατική περίοδο. Αποσκοπούσε στην καθιέρωση ενός ολιστικού εκπαιδευτικού συστήματος με βασικό γνώμονα την παροχή ίσων ευκαιριών μάθησης για όλο τον πληθυσμό ανεξαρτήτως κοινωνικών διακρίσεων. Ο Καποδίστριας από την αρχή εξέφρασε την επιθυμία για ένα ενιαίο εθνικό σύστημα παιδείας, το οποίο θα αγκάλιαζε ανεξαιρέτως όλα τα

κοινωνικά στρώματα, θα αποτελούσε τον ακρογωνιαίο λίθο της σφυρηλάτησης μιας αρραγούς εθνικής ταυτότητας και θα ήταν διαποτισμένο με τις ανανεωτικές τάσεις των προηγμένων ευρωπαικών εκπαιδευτικών συστημάτων.

Βασικό του μέλημα ήταν η ανέγερση νέων σχολείων και η οργάνωση της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης με βάση την αλληλοδιδακτική μέθοδο διδασκαλίας, στην οποία ο κυβερνήτης πίστευε εξαιρετικά, μια που αυτή ήδη είχε τεθεί σε εφαρμογή και αποτελούσε τη μόνη ασφαλή οδό μιας αποτελεσματικής μεταρρυθμιστικής εκπαιδευτικής πολιτικής, δεδομένων των πενιχρών οικονομικών πόρων του κράτους, της γενικευμένης αγραμματοσύνης του πληθυσμού και του περιορισμένου διδακτικού προσωπικού. Επιπλέον, έδειξε μεγάλο ενδιαφέρον για την περίθαλψη των ενδεών και ορφανών παιδιών της ελληνικής επικράτειας, αλλά και του εξωτερικού, ιδρύοντας ορφανοτροφείο στην Αίγινα, πράγμα που επιβεβαιώνει τη μεγάλη κοινωνική του ευαισθησία και τη βαθιά θέληση να αποκαταστήσει παιδιά, τα οποία επί το πλείστον είχαν πληγεί κατά τη διάρκεια του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα. Επιπροσθέτως, ο Καποδίστριας ενδιαφέρθηκε για την οργάνωση και της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης- αν και κατηγορήθηκε από πολλούς πως ΄΄έριξε΄΄ το βάρος της εκπαιδευτικής του προσπάθειας ασυγκρίτως περισσότερο στον πρωτοβάθμιο τομέα-οργανώνοντας τα ήδη υπάρχοντα από την Τουρκοκρατία Ελληνικά σχολεία και ιδρύοντας καινούρια με αναμορφωμένο και ανανεωμένο πρόγραμμα σπουδών. Ίσως η κριτική σε αυτό το σημείο, κυρίως από κύκλους της αντιπολίτευσης, μπορεί να δικαιολογηθεί από το γεγονός πως ο Κυβερνήτης είχε τη βαθιά πίστη πως η μόρφωση του ελληνικού λαού πρέπει να εδράζεται σε μια ισχυρή στοιχειώδη εκπαίδευση (ανάγνωση, γραφή, βασική αριθμητική, εκμάθηση τεχνών) και να ακολουθεί μια κλιμακωτή διεύρυνση προς τα ανώτερα μορφωτικά επίπεδα, στα οποία ο αριθμός των μαθητών ήταν εκ των πραγμάτων πολύ περιορισμένος.

Φυσικά, δεν έλειψαν και οι φωνές που άσκησαν αξιοσημείωτη κριτική στο εκπαιδευτικό έργο του Κυβερνήτη. Πρώτη και καλύτερη η μετέπειτα Αντιβασιλεία καταλόγισε στον Καποδίστρια ανικανότητα επιλογής κατάλληλων κυβερνητικών στελεχών, ικανών να αφουγκραστούν τις πραγματικές εκπαιδευτικές ανάγκες του ελληνικού λαού, ενώ ορισμένοι διέκριναν μια αντιφατικότητα στο προφίλ του Κυβερνήτη, υπό την έννοια πως συνδυάζονταν στο πρόσωπό του δημοκρατικά και αυταρχικά στοιχεία. Η έντονη αυταρχικότητα του, σε αντιδιαστολή με τη βασική του πρόθεση για τη σύσταση ενός δημοκρατικού συστήματος, εντοπίζονταν κυρίως στην

αγωγή των νέων μαθητών στο ορφανοτροφείο της Αίγινας και προσομοίαζε κατά πολλούς τη σπαρτιατική αγωγή.

Σε κάθε περίπτωση, είναι αναμφισβήτητο το γεγονός ότι ο Ιωάννης Καποδίστριας πραγματοποίησε ένα τεράστιο εκπαιδευτικό έργο αναφορικά με τις δύο πρώτες βαθμίδες της εκπαίδευσης, που όμοιό του δύσκολα μπορεί να βρει κανείς στη ιστορική διαδρομή της νεότερης Ελλάδος. Οι αριθμοί μιλούν από μόνοι τους. Κατά τη διάρκεια της σύντομης διακυβέρνησής του ιδρύθηκαν περισσότερα από διακόσια, αλληλοδιδακτικά και Ελληνικά σχολεία, ενώ μετεκπαίδευσε όλους τους δασκάλους στις νέες μεθόδους διδασκαλίας. Παρέλαβε μια ουσιαστικά ανύπαρκτη εκπαίδευση και στον λίγο χρόνο που κυβέρνησε, κατάφερε να θέσει τις βάσεις για την οργάνωση ενός άρτιου εκπαιδευτικού συστήματος, προσπαθώντας με αυτό τον τρόπο να βελτιώσει τη μοίρα ενός βασανισμένου επί σειρά αιώνων λαού, με την θέσπιση μιας χρήσιμης, ωφέλιμης και εφικτής εκπαίδευσης για όλους. Επιπροσθέτως, παγίωσε τη δωρεάν παιδεία, καλλιεργώντας για πρώτη φορά την αντίληψη στο διάβα της ελληνικής ιστορίας πως η παιδεία δεν είναι προνόμιο των λίγων, κάτι που σήμαινε πως οι Έλληνες πια δε διαχωρίζονταν σε προνομιούχους και μη. Η άδικη δολοφονία του, τον Σεπτέμβριο του 1831, ενορχηστρωμένη κατά πολλούς από την Αγγλία και τη Γαλλία, ανέκοψε το έργο του και το φιλόδοξο πρόγραμμα των εκπαιδευτικών μεταρρυθμίσεων που επιτελούσε. Ωστόσο, λίγα χρόνια αργότερα η ελληνική πολιτεία αναγνώρισε το πολυσήμαντο εκπαιδευτικό του έργο δίνοντας τιμητικά το όνομά του στο πανεπιστήμιο Αθηνών.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Α) Πρωτογενείς πηγές

Γενική Εφημερίς της Ελλάδος, εκ της Εθνικής Τυπογραφίας, Ναύπλιον - Αίγινα - Πόρος, 1828 - 1832. Ανακτήθηκε από: https://digitallibrary.parliament.gr/en/records/collections/db25d27d-e375-4275-bb87-0308679ce0fb?sort=score%2CDESC&page=1&f.publishedAt=%CE%9D%CE%B1%CF%8D%CF%80%CE%BB%CE%B9%CE%BF%2Cequals

Δασκαλάκης Απόστολος, *Κείμενα-Πηγαί της Ιστορίας της Ελληνικής Επαναστάσεως,* Σειρά Τρίτη, Τα περί παιδείας, τόμ. Α'-Γ', Αθήνα 1968. Ανακτήθηκε από: https://anemi.lib.uoc.gr/metadata/5/d/d/metadata-01-0000137.tkl

Ερμής ο Λόγιος, τόμ. Θ', Βιέννη 1819, φωτομηχανική ανατύπωση Εταιρεία ΕΛΙΑ, Αθήνα 1990.

Εφημερίς *η Αιγιναία,* Φιλολογική, επιστημονική και τεχνολογική, εκδιδομένη άπαξ του μηνός υπό Γ. Αποστολίδου Κοσμητού, Αίγινα 1831.

Καποδίστριας Α. Ιωάννης, *Επιστολαί Διπλωματικαί, διοικητικαί και ιδιωτικαί γραφείσαι από 8 Απριλίου 1827 μέχρι 26 Σεπτεμβρίου 1831,* συλλεγείσαι μεν και καταταχθείσαι φροντίσι των αδελφών αυτού, εκδοθείσαι παρά Elie Ami Betant, μεταφρασθείσαι υπό Μιχαήλ Σχινά, ελληνιστί εκδίδονται δαπάναις Π. Δ. Στεφανίτση, Τόμοι Α'-Δ', τυπ. Κωνσταντίνου Ράλλη, Αθήνησι 1841-1843. Ανακτήθηκε από: https://www.openbook.gr/epistolai-iwanou-kapodistria/

Κοκκώνης Ιωάννης, *Εγχειρίδιον διά τ' αλληλοδιδακτικά σχολεία ή Οδηγός της Αλληλοδιδακτικής μεθόδου υπό Σαραζίνου*, εκδ. Εθνικόν Τυπογραφείον, Αίγινα 1830. Ανακτήθηκε από: https://anemi.lib.uoc.gr/metadata/7/0/0/metadata-1530183398-65411-23604.tkl

Β) Δευτερογενείς πηγές

Αβδάλη Αθανασία, «Ο Καποδίστριας και η Επιτροπή της Προπαιδείας», περιοδ. *Δωδώνη*, τόμ. 23, τεύχ. 1 (1994), σ. 11.

Αντωνίου Δαυίδ*, Οι απαρχές του εκπαιδευτικού σχεδιασμού στο Νεοελληνικό κράτος: το σχέδιο της επιτροπής του 1833,* εκδ. Πατάκης, Αθήνα 1992, σ. 188-195.

Βακαλόπουλος Απόστολος, *Ιστορία του νέου ελληνισμού. Η μεγάλη ελληνική επανάσταση 1821-1829: Ιωάννης Καποδίστριας ή η επώδυνη γένεση του νεοελληνικού κράτους 1828-27 Σεπτεμβρίου 1831*, εκδ. Ηρόδοτος, Θεσσαλονίκη 1988.

Βελέλης Λάζαρος*, Ο Καποδίστριας ως θεμελιωτής της Δημοτικής εκπαιδεύσεως εν Ελλάδι*, εκδ. Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφέλιμων Βιβλίων, Αθήνα 1908.

Γιαννικόπουλος Αναστάσιος, *Η εκπαίδευση στην κλασική και προκλασική αρχαιότητα*, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα, 1989, σσ. 19-40

Γούδας Αναστάσιος, *Βίοι παράλληλοι τῶν ἐπί τῆς Ἀναγεννήσεως τῆς Ἑλλάδος διαπρεψάντων ἀνδρῶν*, τόμ. Ζ', Ἀθῆναι 1875, σ. 2.

Γριτσόπουλος Τάσος, *Ιστορία της Τριπολιτσάς,* τόμ. Β', Αθήνα 1976.

Δαφνής Γρηγόριος, *Ιωάννης Α. Καποδίστριας. Η γένεση του ελληνικού κράτους*, εκδ. Κάκτος, Αθήνα 2018.

Δημακόπουλος Γεώργιος, *Ο πρώτος οργανισμός του Υπουργείου Εσωτερικών και τα στάδια του υπουργικού θεσμού παρ' ημίν (1822-1832)*, εν Αθήναις 1972, σ. 1250.

Διακογιάννης Παύλος, *Η παιδεία στην Σάμο από την Τουρκοκρατία μέχρι σήμερα*, εκδ. Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, Αθήνα 2025.

Δρακόπουλος Βαγγέλης, Κόκκινος Γεώργιος, *Χρονολόγιο των σημαντικότερων γεγονότων της Επανάστασης του 1821*, εκδ. Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα 2024.

Εμμανουήλ - Φέσσα Ελένη, *Κτίρια για δημόσια χρήση στη Νεότερη Ελλάδα*, εκδ. Παπασωτηρίου, Αθήνα 1993.

Ζακυθηνός Διονύσιος, «Ο Ιωάννης Καποδίστριας», περιοδ. *Παρνασσός*, τόμ. 6 (1964).

Ηλιού Φίλιππος, *Τύφλωσον Κύριε τον λαόν σου*, εκδ. Πορεία, Αθήνα 1988.

Καλαφάτη Ελένη, *Τα σχολικά κτίρια της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης (1821-1929),* εκδ. Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας, Αθήνα 1988.

Κανελλόπουλος Αθανάσιος, «Η οικονομική πολιτική του Κυβερνήτη», περιοδ. *Τετράδια Ευθύνης*, τόμ. 5 (1978).

Καραστεργίου Ζιώγου - Σιδηρούλα, *Η μέση εκπαίδευση των κοριτσιών στην Ελλάδα (1830-1893),* εκδ. Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας, Αθήνα 1986.

Καρολίδης Παύλος, *Ιστορία της Ελλάδος μετ' εικόνων από της υπό των Οθωμανών αλώσεως μέχρι της βασιλείας Γεωργίου του Α'*, εκδ. Ελευθερουδάκης, εν Αθήναις 1925.

Κιτρομηλίδης Πασχάλης, *Ιώσηπος Μοισιόδαξ. Οι συντεταγμένες της βαλκανικής σκέψης τον 19ο αιώνα*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1985.

Κολιόπουλος Ιωάννης, Ιάκωβος Μιχαηλίδης κ.ά., *Ιστορία του νεότερου και σύγχρονου κόσμου,* εκδ. Ινστιτούτο Τεχνολογίας, Υπολογιστών και Εκδόσεων Διόφαντος, Αθήνα 2012.

Κοντονή Άννα, *Το νεοελληνικό σχολείο και ο πολιτικός ρόλος των παιδαγωγικών συστημάτων*, εκδ. Κριτική, Αθήνα 1997.

Κούκου Ελένη, «Από το εκπαιδευτικό έργο του Ιωάννη Καποδίστρια. Μερικοί άγνωστοι σελίδες», *Δελτίο Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος*, τόμ. 11 (1956).

Κούκου Ελένη, «Η παιδεία από το 1828 ως το 1831», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμ. ΙΒ', εκδ. Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1975, σελ. 589.

Κούκου Ελένη, *Ιωάννης Καποδίστριας, ο άνθρωπος - ο διπλωμάτης*, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2021.

Κούκου Ελένη, *Ο Καποδίστριας και η παιδεία (1827-1832),* τόμ. Β΄, *Τα εκπαιδευτικά ιδρύματα της Αίγινας*, Αθήναι 1972.

Κουλούρη Χριστίνα, Λούκος Χρήστος, *Τα πρόσωπα του Καποδίστρια. Ο πρώτος Κυβερνήτης της Ελλάδας και η νεοελληνική ιδεολογία (1831-1996),* εκδ. Πορεία, Αθήνα 1996.

Κωνσταντινόπουλος Χρήστος, *Η Αίγινα στα χρόνια του Καποδίστρια*, Αθήνα 1968.

Λαμπρυνίδης Μιχαήλ, *Η Ναυπλία από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι των καθ' ημάς,* Αθήναι 1898.

Λάσκαρις Σ., «Ο Ιωάννης Καποδίστριας ως Ρώσος διπλωμάτης και υπουργός των Εξωτερικών», περιοδ. *Ημερολόγιον της Μεγάλης Ελλάδας*, τόμ. 11 (1932).

Λεοντσίνης Γεώργιος, *Ζητήματα Νεότερης Ελληνικής Ιστορίας και Εκπαίδευσης,* Αθήνα 1995.

Λέφας Χρήστος, *Ιστορία της Εκπαιδεύσεως*, εκδ. Οργανισμός Εκδόσεων Σχολικών Βιβλίων, Αθήνα 1942.

Λούκος Χρήστος, *Ιωάννης Καποδίστριας. Μια απόπειρα ιστορικής βιογραφίας*, εκδ. Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2023.

Λούκος Χρήστος, «Κυβερνήτης Καποδίστριας. Πολιτικό έργο, συναίνεση και αντιδράσεις», *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τόμ. Γ', εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003.

Μαρκεζίνης Σπύρος, *Πολιτική ιστορία της νεωτέρας Ελλάδος*, τόμ. Α', εκδ. Πάπυρος, Αθήναι 1967.

Μαυροσκούφης Δημήτρης, «Η εκπαίδευση στην αγωνιζόμενη Ελλάδα (1821-1832)», *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τόμ. Γ', εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003.

Μεταλληνός Γεώργιος (Πρωτοπρεσβύτερος), «Ιωάννης Καποδίστριας. Ο πολιτικός - μάρτυρας της Ορθοδοξίας και του Ελληνισμού», περιοδ. *Εκκλησία*, τόμ. 8 (Αύγουστος - Σεπτέμβριος 2008).

Μπαμπούνης Χάρης, *Η εκπαίδευση κατά την καποδιστριακή περίοδο*, εκδ. Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφέλιμων Βιβλίων, Αθήνα 1999.

Μπαμπούνης Χάρης, «Η παιδεία στην επαρχία των Καλαβρύτων κατά την καποδιστριακή περίοδο», περιοδ. *Επετηρίς των Καλαβρύτων*, τόμ. 18 (1994).

Μπελιά Ελένη, «Εκπαιδευτική πραγματικότητα στην Κυνουρία επί Καποδίστρια», *Πρακτικά Αρκαδικού Πνευματικού Συμποσίου 1992*, Αθήνα 1994.

Μπελιά Ελένη, *Η εκπαίδευσις εις την Λακωνιαν και την Μεσσηνίαν κατά την Καποδιστριακήν περίοδον (1828-1832),* εν Αθήναις 1970.

Παγανού - Λαμπράκη Αλεξάνδρα, *Η εκπαίδευση των ελληνίδων κατά την οθωνική περίοδο*, Αθήνα 1988.

Παπαγεωργίου Βασίλης, *Ο Καποδίστριας εις την εκπαίδευσιν*, Αθήναι 1939.

Παπαδάκη Λυδία, *Η αλληλοδιδακτική μέθοδος διδασκαλίας στην Ελλάδα του 19ου αιώνα,* εκδ. Δωδώνη, Ιωάννινα 1992.

Παπανδρέου Απόστολος, *Η τραγωδία της εκπαίδευσης στην Ελλάδα ή το στίγμα ενός προπατορικού αμαρτήματος,* εκδ. Αφοί Τολίδη, Αθήνα 1985.

Παρασκευαΐδης Χριστόδουλος, (Αρχιμανδρίτης), «Ἡ συμβολὴ τῶν μετὰ τὴν Ἅλωσιν μονῶν καὶ μοναχῶν εἰς τὴν ἐθνικὴν παλιγγενεσίαν», περιοδ. *Θεολογία*, τόμ. 42 (1971).

Πρασσά - Κορδατζή Αννίτα, *Η εκπαίδευση στις Κυκλάδες κατά την καποδιστριακή περίοδο 1828-1832,* Διδακτορική Διατριβή, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα 1996.

Ρηγόπουλος Γεώργιος, *Το μάθημα των Θρησκευτικών στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση (Διαπιστώσεις - προτάσεις)*, Αθήνα 1990.

Σακκάς Γεώργιος, *Γεώργιος Κλεόβουλος ο Φιλιππουπολίτης. Ο πρώτος Έλλην επιστήμων και αγνοημένος παιδαγωγός,* Αθήναι 1956.

Σταματιάδης Επαμεινώνδας, *Σαμιακά*, τόμ. Δ', Αθήναι 1965, σ. 502.

Σταματόπουλος Τάκης, *Ο εσωτερικός Αγώνας πριν και κατά την Επανάσταση του 1821,* τόμ. Δ', εκδ. Κάλβος, Αθήνα 1979.

Σφυρόερας Βασίλης, «Οι στόχοι της εκπαιδευτικής πολιτικής του Καποδίστρια», *Ιωάννης Καποδίστριας 1776-1831. Ο κορυφαίος Έλληνας Ευρωπαίος,* Παύλος Πετρίδης (επιμ.), εκδ. Γκοβόστης, Αθήνα 1992.

Τζήκας Χρήστος, *Ι. Π. Κοκκώνης: Ο ρόλος του στη θεμελίωση και τα πρώτα βήματα της Δημοτικής Εκπαίδευσης στην Ελλάδα,* εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1999.

Τόμπρος Νικόλαος, «Οι Τρόφιμοι, η Στελέχωση και η Διοίκηση του Ορφανοτροφείου της Αίγινας (1829-1834)», *ΚΔ' Πανελλήνιο Ιστορικό Συνέδριο, 30, 31 Μαΐου - 1 Ιουνίου 2003*, εκδ. Ελληνική Ιστορική Εταιρεία, εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2004.

Φίλιας Βασίλης, *Κοινωνία και εξουσία στην Ελλάδα. Η νόθα αστικοποίηση 1800-1864*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1991.

Φουρναράκη Ελένη, Εκπαίδευση και αγωγή των κοριτσιών. *Ελληνικοί Προβληματισμοί (1830-1910). Ένα ανθολόγιο, Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας,* Αθήνα 1987.

Frazee Charles, Ορθόδοξος Εκκλησία και ελληνική ανεξαρτησία, μετάφραση Ιωσήφ Ροηλίδης, εκδ. Δόμος, Αθήνα 1987.

Φυριππής Εμμανουήλ, *Το εν Αθήνησι Ελληνικόν Πανδιδακτήριον* (Οθώνειο Πανεπιστήμιο), εκδ. Βιβλιοτεχνία, Αθήνα 2007.